

नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन

डा. तुयुबहादुर महर्जन

नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन

लुमन्ति दबू

नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन

एम्.ए. नेपालभाषा निगूगु दँ,
खुगूगु पौयां नितिं

डा. तुयु बहादुर महर्जन
सहप्राध्यापक

प्रकाशक
लुमन्ति दबू
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
पाटन संयुक्त क्याम्पस परिसर, यल

कृति	: नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन
चमि	: डा. तुयु बहादुर महर्जन
पिथना द	: ने.सं.११३२, फागुण/२०६८
पिकाक:	: लुमन्ति दबू, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग पाटन संयुक्त क्याम्पस परिसर, यल
कभर डिजाइन	: अगिब बनेपाली
कम्प्युटर सेटिङ्ग	: रविन सितिखु
सर्वाधिकार	: चमियाके
संस्करण	: ३०१ प्रति
थाकू	: मित्रता छापाखाना गोमरी, खप्तड फोन : ६६१३३९९

मु - दा १३०१- तका

जिगु खं

एम.ए. नेपालभाषा अध्ययन निर्देशा कोर्स खः। न्हापांगु दैय न्यागू पौ ब्वनेमाः, छसिंकरं सामान्य भाषाविज्ञान, समालोचना (संस्कृत व पाश्चात्य), पद्य-साहित्य, गद्य-साहित्य व लोकवार्ता खः। निगूगु दैय न्यागू पौ ब्वनेमाः। निगूगु दैया खुगूगु पतिइ ५०, ५० ल्याःया निगू विषय दु। छगू 'नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन' व मेगु अनुसन्धान-विधि खः। नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन धइगु नेपालभाषाया सम्बन्धय भाषावैज्ञानिक धाँचा अध्ययन याइगु विषय ख। न्हापांगु दैय भाषाविज्ञानया परिचयात्मक सामान्य अध्ययन खःसा निगूगु दैय नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक धाँचा याइगु विशेष अध्ययन खः। थुकी प्यंगू एकाइ दु- एकाइ १ : परिचयात्मक अध्याय, थुकी नेपालभाषाया नां, नेपालभाषाया मूल भाषाखलः व सहजातीय स्वापूया विषय व नेवाःतयगु जनसङ्ख्या इमिगु इतिहास, संस्कार संस्कृति भाषावैज्ञानिक धाँचा अध्ययन याइ। एकाइ २ : नेपालभाषाया ऐतिहासिक अध्ययन, थुगु ब्वय नेपालभाषाया इतिहास व विभिन्न विषयसं वयाच्वंगु हिउपाःया विशेषरूप अध्ययन याकी। एकाइ ३ : नेपालभाषाया समकालिक अध्ययन, थुगु ब्वय वर्तमानकालया नेपालभाषाया वर्ण, व्याकरण, वाक्य, अर्थ व भाषाय् थौकन्हय् खनेदयाच्वंगु निधी व निधिकं मयाक च्वयेगु विधि व भाषा खनेदयाच्वंगु धीधी विषयस अध्ययन याइ। एकाइ ४ : नेपालभाषाया विशेष अध्ययन, थुगु ब्वय विद्यार्थीतयत छुछु निश्चित विषयसं विशेषरूप अध्ययन याकेगु ज्या बियातःगु दु।

न्ह्यागु थजु, थ्व प्यंगू एकाइया पाठ छथाय हे दुगु सिंगो छगू सफू धाःसा मदु। ब्वनेत ब्वकेत उखेंथुखें माःजुइमाः। छन्हु कक्षावथाय विद्यार्थीपासापिसं थ्व दक्क पाठ छथाय दुगु सफू छगू दुसा ज्यू धकाः जित धइदिल। थुकिया उपाय निगू दु- छगू जि हे सफू च्वयेगु, मेगु, कोर्सय मिलय जूगु दक्क च्वसुत छथाय मुंकाः पिकायेगु। थुकी न्हापांगु लैपु जि ज्वना।

सफू च्वये सिधयेकाः विद्यार्थीपासापित बिया। वयकःपिसं थ्व सफू 'लुमन्ति-दबू' नेपालभाषाया विद्यार्थीतयगु संस्थाय न्हयब्वयादिल। लिचःकथं थ्व सफू उगु संस्थां पिदन। थ्व सफू पिथनेगु ज्याय प्रत्यक्ष व अप्रक्षरूप सकल विद्यार्थीपासापिसं ग्वहालि यानादिल, अथे नं विशेष ध्यान तयाः माःगु माःथायूतक ब्याय जुयाः माःगु व्यवस्था मिलय यानाः सफूया रूप बियादीपिं पूर्ण श्रेष्ठ, अगिब बनेपाली, सुनिता राजभण्डारी, किशोर नेपालजुपित आपाल आपाः सुभाय।

तुयु बहादुर महर्जन

सहप्राध्यापक

नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग

पाटन संयुक्त क्याम्पस, यल।

एकाइ १ : परिचयात्मक अध्याय

१.१	नेपालभाषाया थीथी नामाकरण	१
१.२	नेवाः जातीय व मांभाय्कथं नेपालभाषाया अध्ययन	४
१.३	चीनसँय्भाय्-खलकय् नेपालभाषाया थाय्या विवाद (बोडिस् वा हिमाली पुचः)	६
१.४	चीनसँय्भाय्-खलःलिसे नेवाःभाय्या सहजातीय स्वापू	७
१.५	स्वनिगः दुने व पिने नेवाःतय् वितरण	१०
१.६	चीनसँय्भाय्-खलकय् नेवाःभाय्या मू व अथे मूवंगुया कारण	११
१.६.१	पुलांगुपुलांगु नेवाःभासं च्वयातःगु सामग्री ल्यनाच्चंगु	११
१.६.२	नेपाःया इतिहासय् नेवाःतय् सामाजिक, राजनैतिक व सांस्कृतिक विशेषता दुगुलिं	१३
१.६.३	नेपालभाषाया भाषिका भेदय् निताजि क्रिया-संगति दुगुलिं	१४

एकाइ २ : नेपालभाषाया ऐतिहासिक अध्ययन

२.१	पुलांगु नेवाःभाय्	१६
२.१.१	पुलांगु नेवाःभाय्या अध्ययन : इतिहास	१६
२.१.२	पुलांगु नेवाःभाय्या अध्ययन : संस्कृति	१८
२.१.३	पुलांगु नेवाःभाय्या अध्ययन : साहित्य	१८
२.२	जनभाषा खँग्वःया अध्ययन	२०
२.३	मल्लकालीन नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन	२२
२.३.१	ध्वनिव्यवस्था	२२
२.३.२	रूपव्यवस्था	२६
२.३.३	वाक्यव्यवस्था	३०
२.३.४	अर्थव्यवस्था	३४
२.४	व्याकरणिक विचार व भाषिक देन	३५
२.४.१	निष्ठानन्द वज्राचार्य	३५
२.४.२	शुक्रराज शास्त्री	३७
२.४.३	चित्तधर 'हृदय'	३८
२.४.४	सुन्दरकृष्ण जोशी	४०
२.४.५	तेजरत्न कंसाकार	४०
२.४.६	हायन्स जोर्गेन्सन	४२
२.४.७	अष्टिन हेल	

एकाइ ३ : नेपालभाषाया समकालिक अध्ययन

३.१	नेपालभाषाया वर्णनात्मक अध्ययन	४३
३.१.१	वर्ण व्यवस्था	४३
३.१.२	व्याकरण	४४
३.१.२.१	नाम	४४
३.१.२.२	सर्वनाम	४६
३.१.२.३	विशेषण	४८
३.१.२.४	क्रिया	४९
३.१.२.५	क्रियाविशेषण	५२
३.१.२.६	नामयोगी	५४
३.१.२.७	संयोजक	५५
३.१.२.८	निपात	५७
३.१.२.९	चीधंगु वाकभाग	५८
३.१.३	अर्थ व्यवस्था	५९
३.१.४	वाक्य व्यवस्था	६२
३.२	नेपालभाषाय् दुथ्याःगु आधुनिक प्रवृत्ति	६९
३.२.१	नेपालभाषाया अभिव्यक्ति तःताजि त्यासा खँग्वःया छ्यला	६९
३.२.२	तःगूकथं च्वयेगु प्रवृत्ति	७०
३.२.३	मांभाय्कथं भाय् ल्हाइपिं पाःजुजुवंगु (जनसंख्याया तथ्यांक सन् २००१)	७७
३.२.४	मातृभाषा प्रेमया अभाव	८४
३.२.५	भाषा संरक्षणया अभाव : सरकारया भाषानीति	८६
३.२.६	परम्परागत व सांस्कृतिक ज्याखँ त्वफिउगुलिं थीथी क्षेत्रया खँग्वः न्हावंगु	८९
३.२.७	नेपालभाषा भाषिका अध्ययन (भौगोलिक व सामाजिक)	९२

एकाइ ४ : नेपालभाषाया विशेष अध्ययन

४.१	नेपालभाषाया खँग्वलय् सः हिलीगु लँपु	९५
४.२	नेपालभाषाया ताजिग्वः	९७
४.२.१	संज्ञाताजिग्वः	९७
४.२.२	क्रिया ताजिग्वः	९९
४.३	नेपालभाषाय् अर्थतात्त्विक विश्लेषण	९९
४.३.१	नेपालभाषाया धःथिति-खँग्वः	९९

४.३.२	नेपालभाषाय नसाज्वलं दयेकेगु क्रिया-खँवः	१००
४.३.३	नेपालभाषाय तीगु-पुनेगु क्रिया-खँवः	१०३
४.३.३.१	वसः पुनेगु क्रिया	१०४
४.३.३.२	तिसां तीगु क्रिया	१०४
४.३.४	नेपालभाषाय तायेगु-चायेगु क्रिया-खँवः	१०५
४.३.५	ई, तिथि, थाय् व दिशाया त्वफिनावंगु खँवः हानं छ्यलेमाःगु खँय् वाःचायेकेगु	१०६
४.४	नेपालभाषाया अध्ययनया स्रोत	१०८
४.४.१	लिपि	१०८
४.४.२	वर्ण व व्याकरणिक व्यवस्था	१०९
४.४.३	खँवःधुकू	१११
४.४.४	पाठ्यपुस्तक	११२
४.४.५	सिर्जनात्क साहित्य	११५
४.४.६	आम संचार	११६

सांकेतिक चिं

// वार्षिक चिं

[ ] ध्वनितात्त्विक चिं

एकाइ १ : परिचयात्मक अध्याय

१.१ नेपालभाषाया थीथी नामकरण

नेवाःतय्सं थःगु मांभायकथं ल्हानाः वयाच्वंगु नेवाःभाय्यात नेपालभाषा धाइ । थ्व भाषाय् स्वाभिमान व गौरव तायेकीपिं सकल नेवाःतसें थुगु भाषायात 'नेपालभाषा' धयाच्वंगु दु, अथेसां न्यायथाय् नं जनसाधारणया खँ ल्हाइबलय् नेवाःभाय् धकाः जक धाइ । थुगु भाय्यात अपुक धायेबलय् नेवाःतसें ल्हाइगु भाय् जुयाः नेवाःभाय् धाःगु खः ।

ल्हापा-ल्हापा थ्व भाय्यात नेपालभाषा, नेवारभाषा, नेपार भाखा, डेपार भाखा, नैपालिक (नेपालीय) भाषा धकाः नं धाः ।^१ अफ नेपाःगाःया आदिवासीतय्त 'डेपाल' धाइ । थुमिगु भाय्यात डेपाल भाषा धाइ धकाः नं धाः ।^२

थौकन्हय् नेपालभाषा, नेवाःभाय्-या बिस्कं नेवारी नं धायेगु याः । नेवारी शब्द थुलि याकनं व यक्व प्रचार जुल कि थुगु भाषाया नां हे नेवारीथें जुल । वास्तवय् थ्व भाषाया नां नेवारी मखु नेपालभाषा खः, अलय् नेवाःपहल सामान्य अर्थय् धाइबलय् जक नेवाःभाय् धाइगु खः ।

नेपाःदेय्या नामं क्वकयातःगु थ्व भाषाया नां नेपालभाषा धकाः धयातःगु यक्व ऐतिहासिक दसित दु । 'नेपालभाषा' धकाः च्यातःगु आःतकया दकलय् पुलांगु दसि 'न्यायविकासिनी' सफू खः । थुगु सफूयात 'मानवन्यायशास्त्र' नं धाः, 'नारदसंहिता' नं धायेगु याः । संस्कृतभाषां च्यातःगु थ्व सफू ने.सं.५०० फागुन शुक्लपक्ष पञ्चमी तिथि वृहस्पतिवारखुन्हु येँदेय्या लुन्तभद्र वज्राचार्य धइम्हसें ल्हय्याः सिधयेकूगु खः । थ्व सफू ख्वपदेय्या जयस्थिति मल्लया शासनकालया सामाजिक न्याय सफू धाःसां ज्यू । थ्व सफूया दकलय् ल्युनेया स्वंगूगु भूवलय् थथे धकाः च्यातःगु दु- तस्येन लिख्यते टीका स्पष्टा नैपाल भाषया ।^३ थ्व हे नेपालभाषाया दकलय् पुलांगु दसु खः । थथे हे जुजु जय ज्योति मल्लया शासन कालय् ख्वपदेय्या तौमधि त्वाःया देगलय् च्वंगु ने.सं. ५३० सालया त्वहँपतिइ थथे धकाः च्यातःगु दु- अतः परं नेपालभाषा । श्री योडस्तु सोमवासरे श्री त्रिपुरविद्या पीठिया द्वार पादुका स्थापना दिन जुरो ।^४

^१ जनकलाल वैद्य, राष्ट्रिय अभिलेखालयया सफूती नेपालभाषा नां, गवयस्वा साहित्यिक दँपौ, ने.सं. १९०४, तिफवःगु स्वां, पौ ६० ।

^२ इन्द्र माली, नेपालभाषा छुं दसु, भीगु भाय् : भीगु खँवः, ने.सं. १०९८, पौ १५ ।

^३ शान्तहर्ष वज्राचार्य (सं.), न्यायविकासिनी, न्यत तुछें : नेपालभाषा परिषद्, ने.सं. १९०७, पौ १९६ ।

^४ इन्द्र माली, नेपालभाषा छुं दसु, भीगु भाय् : भीगु खँवः, ने.सं. १०९८, पौ १७ ।

थुलिजक मखु जुजु जय ज्योति मल्लया लिपायाम्ह जुजु जय यक्ष मल्लया शासनकालया (ने.सं. ५६९, ई.सं. १४४९ सालया) ल्वहँपतिइ नं थथे धकाः च्यातःगु दु-नेपालभाषा । श्री श्री जय यक्ष मल्ल प्रभुर्वाकुरसं पादस्थापनाया जिन गजुदि छसि पुल द्रय्का हुँयितिन दयका जुरो ।^५ थ्व भाषायात नेपालभाषा धकाः जक मखु 'देशभाषा' व 'स्वदेशभाषा' नं धायेगु याः । थुकी दकल्य न्हापलाकया दसु जुजु विष्णु सिंहया ने.सं. ६८९ या ल्वहँपौ खः । व ल्वहँपतिइ थ्व भाषायात 'देशभाषा' धकाः क्रियातःगु दु, अल्य मेगु 'स्वदेशभाषा' धकाः दकल्य न्हापलाक च्यातःगु येँदेय्या जुजु प्रताप मल्लया शासनकालय ने.सं. ७७४ सालया हनुमान ध्वाखाय च्वंगु ल्वहँपौ खः । उकी 'अथः देशभाषा', अतः परं देशभाषा', 'अथः स्वदेशभाषा' धकाः च्यातःगु दु ।

थुकथं नेपालभाषा व थ्वया विभिन्न रूपकथं नेवारभाषा, नेपारभाखा, डेवार भाखा, डेपार भाखा, नैपालिक भाषा, नेपालीय भाषा, देश भाषा, स्वदेश भाषाया विभिन्न नामं च्यावावःगु दु । थ्व चलन ने.सं. ५०० सालनिसं मल्लवंशया अन्तिम ईतक व वयां ल्यु थापना जूगु शाहवंशया सछिति दँतक थ्व हे नां छ्यलाः वयाच्वंगु दु । थथे धायेबलय जुजु सुरेन्द्र विक्रम शाहदेवया पालय तक खनेदु । वय्कःया शासनकाल ने.सं. ९६७ निसं १००१ (वि.सं. १९०४ निसं १९३८) तक खः ।

नेवारी ?

नेवाःभाय्या शुद्ध व संस्कारित नां नेपालभाषा धाइ धयागु खँ च्वय वनेधुकल, तर थौकन्हय थ्व भाय्या मेगु नां 'नेवारी' जुयाच्वंगु दु । थौकन्हय थ्व 'नेवारी' खँग्वः थुलि छ्यलाबुलाय वःगु दु कि थ्वया सक्कली नां हे नेवारी खःला धयाथे च्वनेधुकल । संरकारीछ्यः, गैरसरकारीछ्यः निगुलिं नं थ्व नां यक्व हे छ्यल, तर थ्व भाय्यात 'नेवारी' मखु 'नेपालभाषा' धायेमाः धाईपिसं धाःसा न्ह्याबले न्ह्याथाय नं 'नेपालभाषा' हे धयाच्वंगु दु ।

आः थन छगू न्ह्यसः दंवइ, अय्सा थ्व भाय्यात छाय् नेवारी धाल ? गुबलयनिसं धाल ? सुनां धाल ? गय् जुया धाल ? थुकीया लिसः छकः स्वये । भाषाया नां छुइबलय् देय् व थाय्या नामं, जातिया नामं व भाय्या नां छुइगु चलन दु । थथे नां छुइबलय् व देय्, थाय्, जातिया नांया दकलय ल्युने च्वंगु अकारयात ईकार यानाः नां छुइगु चलन दु, गथे नेपालया नेपाली, भोजपुरया भोजपुरी, जापानया जापानी, पाकिस्तानया पाकिस्तानी, बंगालया बंगाली इत्यादि । थ्व हे ल्याखं नेवार जातियात नं नेवारी यानाः नेपालभाषा थुइकातःगु खः, तर थ्व खँ न्यंकनं छ्यलातःगु खनेमदु, गथे तामाङ, मगर, गुरुङ, दनुवार, खस इत्यादि । थुकीयात खँग्वःया ल्युने च्वंगु अकारयात ईकार यायेगु चलन मदु ।

^५ इन्द्र माली, नेपालभाषा छु दसु, भोगु भाय् : भोगु खँग्वः, ने.सं. १०९८, पौ १७ ।

थ्व हे खँय प्रो. माणिकलाजुया छगू बिचाः स्वयेबहजू । वय्कलं छथाय खय्भासं थथे धकाः च्यादीगु दु, 'नेपालभाषा बोल्ने नेवाल (-नेवार) हरु भएकोले यूरोपीय लेखकहरुले यस भाषाको अध्ययन गर्दा बङ्गालको बङ्गाली भनेभैं नेवारहरुले बोल्ने भाषाको नाम नेवारी भनी नयाँ नामकरण गरेको देखिन्छ र हाम्रो देशका भाषा शोभिनिष्टहरुलाई यो नाम आकर्षक र प्रिय लाग्न गयो । खास गरी एक राष्ट्र, एक भाषा अनि केके.... एक.... भन्ने नारा दिने तथाकथित राष्ट्रवादी जातिवादीहरुलाई नेपालभाषा भन्ने नाम आपत्ति लाग्न थाल्यो ।'^६ थ्व चलन डा. कमल प्रकाश मल्लया धापूकथं ने.सं. ८८० साललिपातिनि नेपाःगालपिने वःपिसं व विदेशीतय्सं याःगु खः । (भोगु भाय् : भोगु खँग्वः पौ क)

थ्व च्वय्या निगू धापुतिं छु सीदु धाःसा नेवार खँग्वःया ल्युने च्वंगु आखःयात ईकार यानाः जक नेवार-या नेवारी याःगु खः । निगूगु, थ्व ने.सं. ८८० साललिपातिनि धायेगु याःगु खः । थथे धायेबलय थ्व ईशा सं १७६८ लिपा धकाः सीदु । खँग्वःगु, थथे नेवार धायेगु चलन नेपाःगालपिने व विदेशीतय्सं धाःगु धैगु सीदत । विदेशीत धाःगु मतलव यूरोपियन धाःगु जुल । यूरोपियन धकाः सुयात धाःगु जुइ ? थ्व खँय इन्द्र मालीयागु धापू स्वयेबहजू, 'वास्तवय नेवारी धायेगु यूरोपियनतय्सं याना जक खः गुकियागु अनुसरण अंग्रेजतय्गु प्रति भक्ति दुपिं च्यो बुद्धितय्सं याना जक जुल छाय् धाःसा हडसन्सिक न्ह्योयागु गुगुनं साहासनय् सफुतिइ नेवारी धकाः च्यातःगु आतक लूगु मदुनि ।'^७ थुकिं छु सी दत धाःसा यूरोपीय धकाः ब्रायन हफ्टन हजसन व वइलय यूरोप वःपित धाःगु जुल, अल्य माणिक लाल श्रेष्ठ व इन्द्र मालीया ज्वःलाःगु खँ छु धाःसा थ्व नेवारी खँग्वः अवः छ्यलेगु ज्या नेपाःया हे मनूतसं याःगु धकाः सीदु ।

च्वय् न्ह्यथंमह हजसन धयाम्ह सु ? वया नेपालभाषानापं छु स्वापू दु ? थन थ्व खँ छता न्ह्यथनेबहजू, "धर्मादित्य धर्माचार्य फ्रान्सया पण्डित सिल्मा लेभीया समकालीन पण्डित खः । वय्कःसिबे यक्व न्हापा हे विदेशी विद्वान्पिसं नेपालभाषा सर्यैकाः सीका थ्व भाषाया वैज्ञानिक अनुसन्धान यायेधुकल । सन् १८२० सं हजसनं नेपालभाषाया अध्ययन यानादिल धाःसां सन् १७९२ सं क्याप्टेन विलियम कर्कप्याट्रिक नेपाः भायाः दकसिबे न्हापां नेपालभाषा सयेकूह विदेशी विद्वान् धायेबहजू । थ्वयालिपा उल्लेख यायेबहः जुइक डानियल राइटजुं नेपालभाषा अध्ययन यानादिल ।"^८ थथे हे हानं मेगु धापू, "विलियम कर्कप्याट्रिकया नेपालभाषा अध्ययनया ल्यु ब्रायन हफ्टन हजसन

^६ माणिकलाल श्रेष्ठ, नेपालभाषा सम्बन्धी केही तथ्य, अक्षलोक (नेपाली साहित्यिक त्रैमासिक) वर्ष १, अंक १, वि.सं. २०३६, पौ ७३, ७४ ।

^७ इन्द्र माली, भोगु भाय् : भोगु खँग्वः, पोखरा : मांभाय पुचः, ने.सं. १०९८, पौ १६ ।

^८ रेवती अमात्य व मेमेपिं, विदेशी विद्वान व नेपालभाषा, साहित्यया मूलुखा, ने.सं. १०९८, पौ ३१ ।

नेपालभाषाया विशेष अध्ययन यानादिल ।^१ डा. कमल प्रकाश मल्लया धापूकथं हजसन हे नेपालभाषा अध्ययनया श्रीगणेश यानादीम्ह न्हापांम्ह पश्चिमी विद्वान् खः । च्वय्या धापुतिं हजसनया नेपालभाषानाप गुज्वःगु स्वापू दु धकाः सी दत्त । वय्कः सन् १८२० स नेपाः भाः बल्य बृटिश रेजिमेन्टनाप भाःगु खः । थुकथं वय्कःयात यूरोपियन धकाः धाःगु खः । सायद वय्कःपिसं नेपालभाषा अध्ययनया सिलसिलाय् नेवारी धकाः धाःगु जुइ ।

१.२ नेवाःजातीय व मांभाय्कथं नेपालभाषाया अध्ययन

वि.सं. २०५८ सालया जनगणनाअनुसार नेपालय् भाषाया नामं थुइकातःगु जाति ९२ गू दु । यच्चुक क्वःमज्यूगु भाषा मेमेगु नं दु । आपाः जनसङ्ख्या दुगु भाषिक जातिया ल्याखं न्हापांगु थासय् नेपाली भाषिक जाति (१,१०,५३,२५५ म्ह) दु । निगूगु व स्वंगूगु थासय् मैथिली (२७,९७,५८२ म्ह) व भोजपुरी (१७,१२,५३६ म्ह) दु । वर्थे हे पंगूगु व न्यागूगु थासय् थारु (१३,३१,५४६ म्ह) व तामाङ (११,७९,१४५ म्ह) दु । खुगूगु थासय् नेवाः तः ला । थुगु ल्याः दक्खं भाषा ल्हाइपनिगु ल्याः खः । नेवाःतय्गु मुक्कं जनसङ्ख्या १२,४५,२३२ म्ह दु । उकी नेवाःभाय् ल्हाइपनिगु ल्याः ८,२५,४५८ म्ह दु । भाय् ल्हाइपनिगु ल्याखं थुपिं खुगूगु थासय् लाः । थुकथं जनगणनाया तथ्याङ्कय् मेमेगु तथ्याङ्कय् थें नेवाःतय्गु तथ्याङ्क नं निधिकं दु- छता भाषिक जातिया तथ्याङ्क, मेगु उगु जाति उगु भाषा मांभाय्कथं ल्हानाच्चंगुया तथ्याङ्क । थ्व निगु तथ्याङ्कय् ल्हापांगु तथ्याङ्क धइगु थःगु मांभाय् ल्हाये मसःसां उम्ह मनुखं थः नेवाः खः धकाः ल्याः बिल, उकिं व नेवाःभाय् ल्हायेमसःम्ह नेवाः जुल । स्वाभाविक रूपय् उज्वःपनिगु ल्याः आपाः दइगु जुल । मेगु छथी गुम्हसिनं नेवाःभाय् ल्हाये नं सः, नेवाः नं खः धकाः ल्याः बिल । थुज्वःपनिगु ल्याः म्ह जुल ।

गनतक नेपालभाषायात मांभाय्कथं अध्ययन यायेगु खं दु व तसकं महत्त्वपूर्णगु प्रसंग खः । संसारय् प्रत्येक मनुखं कम्ति नं छता भाय् ल्हाये सइगु हे जुल, नत्र सालाखाला स्वंगूतक भाय् ल्हाये सइ । छगू थःगु मांभाय्, निगूगु थःगु देसय् सम्पर्क-भाय्, स्वंगूगु अन्तराष्ट्रिय भाय् । स्वंगूयां अप्वः भाय् सयेके धइगु वया थःगु इच्छा व क्षमताया खं खः । नेवाःत नं छम्ह शिक्षित नेवाः जुल धाःसा वं शिक्षाया कारणं राष्ट्रिय व अन्तराष्ट्रिय स्वापूया नितिं स्वता भाय् सयेकातइ । मांभाय्या ल्याखं नेपालभाषा, देशदुने सम्पर्क भाय्या ल्याखं नेपाली भाषा, अलय् अन्तराष्ट्रिय भाय्या ल्याखं अङ्ग्रेजी भाय् सयेकातइ ।

नेवाःतसैं नेवाःभाय् ल्हायेसयेकेगु थःगु नैसर्गिक अधिकार खः । मचा बुयाः द-बर्द दसेनिसैं वया मामं वयात खँग्वः स्यनी । छता नित्ता यायां अप्वः खँग्वः स्यस्यं यनी, अलय् खँपु नं स्यनी । थ्व धयागु वया मामं गुगु भाय् स्थानीय भाषाया रूपय् सयेकाः जीवन हनाच्चन व उगु भाय् थः मचायात स्यनी । व मचां सयेकगु भाय् हे वयागु नितिं मांभाय् जुइ । छम्ह नेवाःमामं थः मचायात नेवाःभासं विभिन्न खँग्वः व खँपु स्यनी । थ्व हे क्यागु मांभाय् जुइ । थुकथं छम्ह नेवाःया नितिं नेपालभाषा हे वयागु मांभाय् खः ।

च्वय् धयातःथें छम्ह नेवाःलं नेवाःभाय् सयेकेगु, नेवाःभाय्या माध्यमं शिक्षा कायेगु वयागु जन्मसिद्ध अधिकार खः । नेपालभाषाया ख्यलय् मथां आखः सय्केगु जूसा मां भाषा बड दिसं धकाः सः तःम्ह नेपालभाषा पुनर्जागरण-कालया प्यम्ह महारथीपिमध्यय् छम्ह रथी खपया मास्टर जगत सुन्दर मल्ल खः । वय्कल खपया थःगु छँय् व यँय् न थःगु छँय् मचातय् नेवाःभासं शिक्षा बियादिल । सायद नेवाःभासं शिक्षा ब्यूगु थ्व हे न्हापागु खुसि जुइ ।

ने.सं. १०७१ (वि.सं. २००७) सालय् नेपालय् प्रजातन्त्र वल । प्रजातन्त्र वःगुया लिच्वःकथं जुइ ने.सं. १०७४ (वि.सं. २०१०) सालय् नेवाःतसैं नेवाःभाय्या माध्यमं शिक्षा कायेदत्त । उबलय् स्कूलया माध्यमिक तगिमय् पूर्वीय भाषा (Oriental Language) या नामं ब्वने दत्त । थ्व ह्वःताः नेवाःतय्जक मखु मैथिली व हिन्दी भाषाभाषीतय् नं चूलात । थ्व हे ह्वःताः वीरगञ्जय् थापना यानातःगु राष्ट्रिय विद्यापीठं ने.सं. १०७५ सालनिसैं प्रवेशिका-तहनिसें विद्यालंकार-तहतक नेपालभाषा ब्वनेदइगु व्यवस्था जुल । थुकिया छुं दलिपा अर्थात् ने.सं. १०८० (वि.सं. २०१६) साल मानविकी संकाय (उबलय्या कला I.A.) स छगू मूलगु विषय नेपालभाषा व मेमेगु संकायस मातृभाषा (Vernacular) या नामं नेपालभाषा ब्वनेदत्त, लिपा ने.सं. १०९१ स न्हूगु शिक्षा लागु यात । थुकी मुक्कं १७ गू भाषामध्यय् नेपालभाषा छगू नं दुथ्याकल । थुकिं यानाः छसिकथं मांभासं शिक्षा काइपि पाः जुल ।

मेखे ने.सं. १०८२ निसैं स्नातक-तहलय् नं नेपालभाषा विषय ब्वने दत्त । स्नातकोत्तर-तहलय् नेपालभाषा विषय ब्वनेगु ब्वकेगु ज्याखं न्ह्यानां वचन, अलय् ने.सं. १०९७ सालनिसैं शोधप्रबन्ध च्वयाः डिग्री (Degree by Desertation) याये दइगु जुल । ने.सं. ११०१ निसैं नियमित कक्षा नं संचालन जुल ।

स्कूलय् उबलय्या श्री ५ या सरकार वि.सं. २०४७ सालनिसैं प्राथमिक तगिमय् मांभाय्या रूपय् नेपालभाषा ब्वने दइगु व मांभासं स्कूल चायेके दइगु व्यवस्था यानाबिल । उक्तथं नेवाःतसैं ने.सं. ११११ (वि.सं. २०४७) साल जगतसुन्दर- ब्वनेकुथि थापना यात । थौकन्हय् अन नेपालभाषा व मेमेगु भाषाया माध्यमं SLC तक ब्वनेगु व्यवस्था दु । अथे हे नेवाः वस्ती नेवाः स्कूल अभियानअन्तर्गत पूर्वप्राथमिकनिसैं नेपालभाषा शिक्षा बियाच्चंगु दु ।

^१ रेवती अमात्य व मेमेपिं, विदेशी विद्वान व नेपालभाषा, साहित्यया मूलखा, ने.सं.

१.३ चीनसंय्भाय्-खलकय् नेपालभाषाया थाय्या विवाद (बोडिस वा हिमाली पुचः)

नेपालभाषा चीनसंय्भाय्-खलकय् लाः धइगु खँ सकसिनं मानय् याः, अथे न उगु खलकय् गनथाय् लाः धइगु खँया वर्गीकरण याइबलय् विवाद दु । थ्व हे विषयस विभिन्न विद्वानपिसं विभिन्नकथं वर्गीकरण यानादीगु दु ।

Brian H. Hodgson व Sten Konow जुपिनिसं संय्भाय् व नेपालभाषाया शब्दत मुंकाः तुलनात्मक अध्ययन यानाः उकी दुगु ध्वनि व रूपया आधारय् नेपालभाषा मूल हिमाली व उत्तरी खः धकाः क्वःछिनादिल । थर्नलिपा Sten-Konow व August Conrady जुपिनिसं नेपाभाषायात असार्वनामिक (non-pronominalized) हिमाली पुचलय् लाकादिल । थुकथं मूल भाषा चीनसंय्भाय्-खलः जुल । चीनसंय्भाय्-खलःया प्यंगू कचा दु । उकीमध्यय् छगू हिमालीकचा खः । थ्व हे हिमालीकचाय् नं स्वंगू कचा दयेकाः छगू कचा असार्वनामिक पुचः यानातःगु दु । थुगु असार्वनामिक कचाय् गुरुङ, तामाङ, मगर, सुनुवार, नेवाःभाय्, पहरी, लाप्चे, माभी दुथ्याकातःगु दु । थुकथं Sten Konow व August Conrady जुपिनिगु वर्गीकरणअनुसार नेपालभाषा हिमाली समूहलय् लाकातःगु जुल ।

Robert Shafer (1955) जु वर्गीकरण यानादीबलय् नेपालभाषायात चीनसंय्भाय्-खलःया बोडीक पुचलय् तयादीगु दु । वय्कलं मूल भाषा-पुचः चीनसंय्भाय्-खलः दयेकाः उकी स्वंगू कचा दयेकादिल । उकीमध्ये छगू कचा बोडीक पुचः खः । नेपालभाषायात थुगु पुचलय् दुतिनादीगु जुल ।

C.F. Voegelin व F.M. Voegelin (1964/65) जुपिनिसं चीनसंय्भाय्-खलः मूलगु यानाः उकी खुगू कचाः दयेकादीगु दु । उगु खुगू कचामध्यय् छगू कचाया ना ग्यारुङ-मिशमी खः । थुगु ग्यारुङ-मिशमी-कचाय् अफ् स्वंगू कचा दयेकाः उकी असार्वनामिक पुचलय् नेपालभाषा लाकातःगु दु । थुकी नेपालभाषाजक मखु गुरुङ, तामाङ, पहरी, ग्यारुङ दुथ्याकातःगु दु । थुगु वर्गीकरणय् नेपालभाषा बोडिस-पुचलय् लाकि हिमाली-पुचलय् धइगु क्वःमजी ।

Warren W. Glover (१९७०) जु नेपालभाषायात चीनसंय्भाय्-खलःया निगू कचामध्यय् छगू कचा बोडीक पुचः दयेकादीगु दु । बोडीक कचादुने नं निगू कचा दयेकाः उकी हिमाली कचाअन्तर्गत लाकातःगु दु, बरु नेपालभाषानाप चेपाङ भाय्नाप तयातःगु दु । चेपाङभाय्नाप नेपालभाषाया २८ प्रतिशत ज्वःलागु खँ न्ह्यब्वयातःगु दु ।

Paul K. Benedict (१९७२) जु ध्वनिया आधारय् भाषा ब्वथलादीगु दु । वय्कलं न्हय्गू भाषा ब्वथलाः संय्-मूलया बोडीस पुचः व किराती भाय् पुचः विचय्

नेपालभाषाया सम्बन्ध क्यनाः ब्वथलादीगु दु । वय्कलं मुक्कं हिमाली पुचःजक नं धयामदी, बोडीस पुचःजक नं धयामदी ।

१.४ चीनसंय्भाय्-खलःलिसे नेवाःभाय्या सहजातीय स्वापू

नेपालभाषा चीनसंय्भाषा-परिवारय् लाः धकाः दकलय् न्हापलाक Brian H. Hodgson जुं धइदीगु खः । थर्नलिपा भारतीय भाषा सर्वेक्षण सफूया सम्पादन याःबलय् G.A. Greison-Sten Konow जुपिसं नेपालभाषायात भोटबर्मेली-भाषापरिवारय् तयादिल । Robert Shafer (1955) जु नं थुकिया पुष्टि यानादिल । थुकथं चीनसंय्भाय्-खलःलिसे नेवाःभाय्या सहजातीय स्वापू दु धइगु खँ क्वःजित । थथे धायेबलय् चीनसंय्भाषाय् गुज्वःगु विशेषता दु, नेपालभाषाय् नं उज्वःउज्वःगु हे विशेषता दु धइगु खँ । थुज्वःगु विशेषता क्वय् बियातःकथं दु ।

(क) अयोगात्मक भाषा

अयोगात्मक भाषाय् वाक्य निर्माण जुडबलय् पद-पद वा रूप अथवा अर्थतत्त्व व सम्बन्धतत्त्व छगू मेगुली स्वाइमखु । थथे स्वाइमखुगु जुयाः थुकियात अयोगात्मक भाषा धाःगु खः । अयोगात्मक भाषाय् थथे जोडय् मजुसे ब्यागलं हे रूप वा शब्द तयेहइ, गथे- वने (to go) धइगु क्रिया छगू दसु काये । वने क्रियायात पुलांगु चिनियाभाषाय् त्सेन (tsen) धाइ । भूतकाल यायेमाल धाःसा ब्यागलं शब्द हे स्वाइ । उगु भाषाय् 'लिओन' (lion) धइगु शब्द तइ । उगु शब्दया अर्थ 'सिधल' खः । थुकथं 'त्सेन लिओन' (tsen lion) 'वने सिधल' जुल । थुकिया मतलब वनेया भूतकाल 'वन' थुइकगु खः ।

अयोगात्मक भाषाया मेगु विशेषता धइगु स्थान-प्रधान जुइगु खः । स्थान-प्रधानया मतलब छगू वाक्यय् पद न्ह्यःने ल्यूने तल धायेवं व्याकरणिक अर्थ पाइ, गथे न्ह्यःने लाःसा कर्ता, ल्यूने लाःसा कर्म जुइ । दसु काये-

नो	त	नि
जि	स्याये	छंत । थुकिया मतलब जि छंत स्याये धाःगु खः । थुकिया मेगु दसु-

नि	त	नो
छं	स्यात	जित । छं जित स्यात ।

थन न्हापांगु दसुइ नो-या अर्थ जिं, निगूगु दसुइ नो-या अर्थ जित खः । अथे हे न्हापांगु दसुइ नि-या अर्थ छंत, अलय् निगूगु दसुइ नि-या अर्थ छं खः । पाःगु खं थुलि हे खः कि न्हापांगु दसुइ न्ह्यःने च्वावाःगुलिं कर्ता जुल अलय् नो-या अर्थ जिं जुल । लिपांगु दसुइ व हे नो ब्राक्यया ल्यूने च्वावाःगुलिं कर्म जुल, अलय् जित

जुल । ध्व अयोगात्मक भाषाया विशेषता खः । थुज्वःगु पहः नेपालभाषाय नं खनेदु । तुयू कापः (White cloth) न्हापांगु तुयू विशेषण खः । मेगु दसु काये कापः तुयू । The cloth is white. नेपालीभाषां च्वयेबलय् कपडा सेतो छ । थन तुयूया मतलब क्रिया दुगु विशेषण खः । थुकथं नेपालीया छ, व अङ्ग्रेजीया is नं दु, धइगु मतलब न्त्यःने जुबलय् विशेषणजक, लिपांगु दसुइ विशेषण व क्रियातक नं दु । थुगु भाषाय शब्द वाक्यय् प्रयोग जूगु थाय् स्वयाः व्याकरणिक कार्य (कर्ता, कर्म) पाइगु जुयाः व्याकरणिक कार्य थुइकीगु कारक प्रत्ययत थीथी दइमखे ।

चीनसँय्भाय्खलःयात अयोगात्मक भाषा अथवा स्थानप्रधान भाषा नं धाइ । थुकिया शब्दत अव्ययथे जुइ । थुकी छुं नं कथंया शब्दया रूपावली दइमखे । थुज्वःगु भाषाय् व्याकरणया नियम लागु जुइमखे, वरु वाक्यय् छुं छगू पद न्त्यःने, ल्यूने तल धायेव पदया अर्थ पाइ, गथेकि अङ्ग्रेजीभाषाय् Ram killed Ravan धइगु वाक्यय् राम धइगु पद न्त्यःने तयेमाः, रावण धइगु पद ल्यूने तयेमाः, मखुसा अर्थ हे पाइ । यदि रावण शब्द न्त्यःने तल धाःसा राम रावणयात स्याःगु मजुसे रावण रामयात स्याःगु जुइ । थुकिया मतलब राम न्त्यःने जुयाः वाक्यया कर्ता जुल, रावण ल्यूने जुयाः कर्म जुल । थुज्वःगु भाषाय् व्याकरणिक कार्यजक पाइगु मखुकि पदवर्ग नं पाइ । पाय्छि ध्व हे चिनिया भाषा नं खः । चीनया भाषाय् छगू चलन चल्तीगु दसु दु- हुआ पओ मीन = जुजु प्रजाया रक्षा याइ । मीन पओ हुआ = प्रजां जुजुयात रक्षा याइ । थथे जूगुया मू कारण खँवलय् न्त्यतँसा लिताँसा, विभक्तिया चिं मदगुलिं खः । न्हापा नेपालभाषा नं थुज्वःगु हे अयोगात्मक भाषा खः, लिपा चिनिया भाषानापया स्वापू तापानावन, मेखे संस्कृतभाषानाप स्वापू दयावल । उकिया प्रभावं न्त्यतँसा, लिताँसा, विभक्ति तयेगु चलन दयावल । थुकथं थुगु भाषा अयोगात्मक भाषां योगात्मक भाषाय् हिलावन ।

(ख) मूल आखः छगःया छगू शब्द जुइगु

चीन-सँय्भाय्खलः छता एकाक्षरीपहःया भाषा खः । नेपालभाषायात नं एकाक्षरीपहःया भाषा धकाः धायेगु याःगु खः, उकिं चीनसँय्भाय्खलः व उगु भाषापरिवाय् लाःगु नेपालभाषाय् छगः आखः (syllable) या कम्ति नं छगू अर्थ दुगु शब्द जुइ, लिपा भारोपेली भाषाया संसर्गय् लायेवं अथे मजुल । वास्तवय् एकाक्षरी शब्द जुयाः अव्ययथे न्त्याबलें एकरूप जुयाचवनी । खु (खुसि), ता (तता), दा (दाजु/दाइ) इत्यादि । न्हापा खु, ता, दा जक धाइगु खः । लिपा लिताँसा, न्त्यतँसा तयेगु चलन वसलें खुसि, तता, दाजु/दाइ धायेगु चलन वःगु खः ।

निगः वा निगल आपाः आखःया खँवःते विस्तार छगलय् हिलावनीगु स्वभाव दु, गथे निगः आखल छगः आखः जूगु खँवःत- लख > ल, धल > ध, अथे हे खंगः आखल निगः जूगु- मकल > मक, जनिख > जनी, खंगल निगलय् वनाः छगः जूगु दसु- ब्वहल > ब्वहः > ब्वः, त्वहल > त्वहः > त्वः इत्यादि । नेपालभाषाय् एकाक्षरीया

रूप वा शब्द यक्व दु- कि, कु, खा, खि, खु, खै, गा, चा, चु, च्व, छ, छि, छव, जि, जु, जू, ज्या, भि, भी, ता, ति, ती, तु, तू, थी, थु, थू, दु, धी, धू, त्या, पा, पी, पु, फा, फि, बी, ब्व, ब्वा, भु, भू, मा, मी, मू, ला, लू, वा, सि, सी, सु, सू, हा, हि इत्यादि ।

(ग) उच्चारणया सः पायेवं अर्थ नं पाइगु

नेपालभाषा छता ह्रस्वमय भाषा खः । न्हापा-न्हापाया पुलांगु भाषाय् दीर्घ याताः च्वयेगु चलन मदु । च्वय् धयातःथे भारोपेली भाषाया संसर्गय् लायेवं छगः हे आखः (Syllable) यात ताःहाकः, चीहाकः, चीहाकः-न्हासं ध्वयेकाः, ताःहाकः-न्हासं ध्वयेकाः उच्चारण यायेवं अर्थ पाइगु स्वभाव विकास जुल । थुज्वःगु उच्चारणया सः पायेवं अर्थ नं पाइगु विशेषता चिनियाभाषाय नं आपालं दु ।

शब्द	उच्चारण विधि	अर्थ
कु	चीहाकं उच्चारण याइ,	कुबीत दयेकातःगु भारी
कू	ताःहाकलं उच्चारण याइ,	टुक्रा, दुँ पालीगु ज्याभः
कुँ	चीहाकलं न्हासं ध्वयेकाः उच्चारण याइ,	सु छ्वालि अथवा सिँ
कुँ	ताःहाकलं न्हासं ध्वयेकाः उच्चारण याइ,	च्याकवलय् वइगु ग्यास
कुँ	ताःहाकलं न्हासं ध्वयेकाः उच्चारण याइ,	क्वथा अथवा छँया दुने लाःगु भाग
धु	चीहाकलं उच्चारण याइ,	म्ह छम्हया हाकः
धू	ताःहाकलं उच्चारण याइ,	नचुगु मसिनगु भाग
धुँ	चीहाकलं न्हासं ध्वयेकाः	उच्चारण याइ, जंगलय् दइम्ह
धुँ	चीहाकलं न्हासं ध्वयेकाः उच्चारण याइ,	छम्ह ग्यातपुम्ह जनावर
धुँ	चीहाकलं न्हासं ध्वयेकाः उच्चारण याइ,	नस्वाकेत च्याकीगु नस्वासिका
सि	चीहाकं उच्चारण याइ,	म्हय् दाइपिं हि त्वनाः स्वाइपिं कीचात
सी	ताःहाकलं उच्चारण याइ,	प्राण मदयेधुंकूम्ह प्राणी
सिँ	चीहाकलं न्हासं ध्वयेकाः उच्चारण याइ,	सिमा पालाः दुयेत तयार
		यानातःगु वस्तु

पाय्छि ध्वथे सात रूपिया व सत्तरी रूपियाया केवल उच्चारणजक पाःगु मखु अर्थ नं पाः, अथे हे नितका व नीतका, उकिं थुगु पुचलय् लाःगु भाषाय् उच्चारणजक पायेवं अर्थ नं पाइगु विशेषता दु ।

(घ) छगू हे अर्थ थुइकीगु निगू शब्द स्वानाः हाकनं छगू शब्द दयेकीगु

चीनसँय्भाय्खलकय् छता हे अर्थ थुइकीगु छगूजक शब्द छयलां गाःथाय वहे अर्थ थुइकीगु हाकनं मेगु छगू शब्द नापं तयाः स्वानाः छगू सिङ्गो शब्दथे दयेकू । छगू

दसु कार्ये- मन्तय् म्हुतुइ क्वय् नं वाभूवः दु च्वय् नं । क्वय् च्वंगु वाभूवल्य् न्त्यः ने च्वंगु वाया जःखः निपु भतीचा ताःहाकः वा दइ, उकियात मन्तसे खिचा-वा नं धाः । थ्व मांसाहारी प्राणीतय्के दइगु वा खः । थुकियात खिचावा-या बिस्कं दन्तवा नं धाइ । वास्तवय् दन्तं धायेधुंकाः हाकनं वा धयाच्वनेम्वाः । 'दन्त' (संस्कृत शब्द) व 'वा' नेवाः शब्द निगुलिं नापं तयाः 'दन्तवा' धायेगु यात । थ्व नं चीनसँयभाय्खलःया विशेषता खः । अथे हे 'भुंगःपछि', 'भुंगः' धायेधुंकाः 'पछि' धयाच्वनेम्वाःगु खः ।

(क) भाववाचक नाम म्ह जुइगु

चीनसँयभाय्-खलकय् भाववाचक खंग्वः तसकं म्हजक दु । थ्व विशेषता धइगु भाषाया दुर्बलपक्ष धायेमाली । दया, माया, प्रेम, घृणा, राग, द्वेष, मोह, लोभ, अहंकारथे ज्वःगु भाववाचक खंग्वः थुगु भाषाखलकय् मदयाः मेगु भाषां त्यासा कयाच्वंगु दु, उकिं भाषाशास्त्री विद्वान् डा.स्टेन कोनो (Sten Konow) जुं चीन-सँयखलःया भाषाय् वस्तुवाचक खंग्वल्य् तमिसां भाववाचक खंग्वल्य् चीमि धयादीगु दु । नेपालभाषाय् नं थुकथंया दुर्बलता खनेदु, उकिं हे जुइ नेपालभाषाय् भाववाचक खंग्वःत मेमेगु भाषां त्यायकयातःगु दु- अन्याय, असत्य, इच्छा, जिन्दगी, जीवन, दया, माया, धर्म, पाप, प्रेम, विश्वास, शिक्षा, सत्य, सुख, स्वास्थ्य इत्यादि ।

१.५ स्मृतिगः दुने व पिने नेवाःतय् वितरण

सन् २००१ अर्थात् वि.सं. २०५८ सालया जनगणनाकथं नेपाःअधिराज्यया कूल जनसङ्ख्या २,२७,३६,९३४ दु । नेवाःतय्गु सन्दर्भय् जक खं ल्हायेबलय् नेवातय्गु जनसङ्ख्या १२,४५,२३२ दु । प्रतिशतकथं नेवाःत ५.४७ प्रतिशत दु । अल्य राष्ट्रिय स्तरय् खुगूगु थासय् लाः । कूल नेवाःतमध्यय् उपत्यकादुने ५,८२,३७० दु अर्थात् ४६.७६ प्रतिशत दु । अल्य उपत्यकापिने ६,६२,८६२ म्ह नेवाःत दु अर्थात् प्रतिशतकथं ५३.२३ दु । नेपाःया ७५ जिल्लामध्यय् येँ, यल व खप्त स्वगू जिल्ला जनसङ्ख्या क्वय् बियातःकथं दु ।

जिल्ला	नेवाः-जनसङ्ख्या	वक्ता-सङ्ख्या
१ ललितपुर	१३६२००	१२९१९७
२ भक्तपुर	१२५९२६	१२२४५१
३ काठमाडौं	३२०२४४	२८३३३३
मुक्त	५८२३७०	५३४९८१
स्वनगलं पिने	६,६२,८६२	२९०४७७
जम्मा सङ्ख्या	१२,४५,२३२	८,२४,४५८

(उपत्यकां पिने नेवाःतय्गु वितरण एकाइ ३ या ३.२.३ मांभाय्कथं भाय् ल्हाइपिं पाः जुजुवंगु अध्यायस बियातःगु दु ।)

१.६ चीनसँयभाय्-खलकय् नेवाःभाय्या मू व अथे मूबंगुया कारण १.६.१ पुलांपुलांगु नेवाःभासं च्वयातःगु सामग्री ल्यनाच्वंगु

नेपालभाषा छगू अनेकौं पुलांगु वाइमयं धनीगु भाषा खः । थुगु भाषाया अस्तित्वय् भिंछगू शदीनिसं खनेदत । गुबलयनिसं च्वयेगु ज्या जुल उबलयनिसं ल्हातं च्वयाः च्वज्या न्त्याकाच्वन । थ्व ज्या उबलयतक न्त्यात गुबलय थासा आखलं सफू पिकायेगु ज्या जुल, उकिं पुलांगु सामग्री धइगु ने.सं. १०२९ सालस निष्ठानन्द वज्राचार्यजुं प्रज्ञापारमिता सफू पिकायदयूगु दंतकयात कयातःगु दु । थुबलयतकयागु च्वज्या-बस्तु निधिकं ब्वथलातःगु दु ।

(क) गैरसाहित्यिक सामग्री

नेपालभाषाय् पुलांगु गैरसाहित्यिक सामग्री निधिकं दु- (क) पत्रवाइमय, (ख) ग्रन्थवाइमय । पत्रवाइमय नं निधिकं दु (अ) लिखित पत्र (आ) उत्कीर्ण पत्र । लिखित पत्रय् क्रयपत्र, पारितोषिकपत्र, बन्धकपत्र, दानपत्र, गोष्ठीपत्र, टिप्पणीपत्र इत्यादि । थुकी ने.सं. १५९ या क्रयपत्र, ने.सं. २११ या बन्धकपत्र नमूना खः । उत्कीर्ण पत्रय् येँ च्वंगु मञ्जुश्रीया ने.सं. ४० या शिलापत्र व ने.सं.२९३ या साँखु वज्रजोगिनीया शिलास्तम्भ नमूना खः ।

पत्रवाइमयया विकास जुगू ३०० दल्लिपा अर्थात् ने.सं. ४९४ लिपां ग्रन्थवाइमयया विकास जुल । थुकिया छुं नमूना थये दु -

ने.सं. ४९४ या हरमेखला (चिकित्साशास्त्र)

ने.सं. ५०० या नारदस्मृति (न्यायशास्त्र)

ने.सं. ५०१ व ५०६ या अमरकोश (कोश)

ने.सं. ५०९ या गोपालराज वंशावली (वंशावली ने.सं. ५०९)

थुज्वःगु मेमेगु आपालं ग्रन्थत दु, गथे चिकित्साशास्त्र, न्यायशास्त्र, शब्दकोश, इतिहास, वंशावली, ज्योतिष, कर्मकाण्ड, पूजाविधि, पशुचिकित्सा, वास्तुशास्त्र, संगीतशास्त्र, वाद्यशास्त्र, गणित, रत्नपरीक्षा इत्यादि ।

थुकथं नेपालभाषाय् गैरसाहित्यिक व साहित्यिक सामग्रीत आपालं दु । डा. जनकलाल वैद्यजुं राष्ट्रिय अभिलेखालयसं दुगु नेपालभाषाया ग्रन्थया विषयसं छगू अध्ययन यानादिल । उगु अध्ययनकथं (ने.सं. ११०५:१९) अन विभिन्न २५ विषयया सफूत दु । वयकलं बियादीगु धलःकथं (१) अवदान (२) इतिहास (३) कथा (४) कर्म-काण्ड (५) कामशास्त्र (६) कोष (७) खर्चबही (८) गणित (९) गीतिकाव्य (१०) ज्योतिष (११) तन्त्र (१२) दर्शन (१३) धर्मशास्त्र (१४) नाटक (१५) नीति (१६) चिकित्सा (१७) पुराण (१८) बौद्धशास्त्र धारणी (१९) महात्म्य (२०) रामायण (२१) लक्षण (२२) वाद्यशिक्षा (२३) वास्तुशास्त्र (२४) वैद्य (२५) संगीतशास्त्र ।

वयकलं अन अभिलेखालय (ने.सं.११०५:१०)सं मुक्कं ७८७ गू सफूया अध्ययन यानादिल । उकियात विभिन्न ल्याखं स्वयेगु भुवलय भाषाया ल्याखं नं स्वयादिल । भाषाया ल्याखं उकिया ल्याः थये द-

मुक्कं नेपालभाषा च्यातःगु	१९८ गू
नेपालभाषा व संस्कृतभाषाया	५३८ गू
नेपालभाषा व नेपालीभाषाया	१ गू
नेपालभाषा व मैथिली	३१ गू
नेपालभाषा व बंगाली	४ गू
नेपालभाषा, संस्कृत व मैथिली	७ गू
नेपालभाषा, संस्कृत व फारसी	१ गू
नेपालभाषा, संस्कृत व नेपाली	२ गू
नेपालभाषा, संस्कृत व हिन्दी	३ गू
नेपालभाषा, संस्कृत व बंगाली	२ गू

जनकलालजुया अध्ययनधुकाः गुलि सफूत मुकातयेहल उकिया ल्याः थुकी मदु । थुज्वःगु मुकेगु ज्या मेमे थासं नं यानाच्वंगु दु । यैया आशा सफूकुथिं नं थुज्वःगु पुलांगु सफूत मुकाः उकिया ज्या यानाच्वंगु दु । अत ७००० ति सफूत दु । उकिमध्यय अन्दाजी ४० प्रतिशत नेपालभाषा व नेपालभाषाया नापं मेमेगु भाषायागु नं दु । अथे धायेबलय अन नेपालभाषासम्बन्धी २८०० गूति सफू दु । थुकिया बिस्कं विभिन्न मनुतसे थःथःगु छैय थःयसे गुलि मुकातःगु दु, उकिया ल्याः मदु । थ्व ला जुल पुलांगु सफू गुलि दु धइगु ल्याःचाः । प्रसंगया खँ, मेखे नेवाःतयगु सम्पत्तिया ल्याखं दुगु थुज्वःगु सफूत गुलि गन नष्ट जुल धइगु खँ नं दु । प्रा.डा. कमल प्रकाश मल्लजु छपु च्वसु च्यादीगु दु नां भीगु भाय गुलि पुलां ? (मल्ल, ने.सं. १०९१, पौ २८-४९) उगु च्वसुया पौ ३८ सं जुजु वृषदेवलिपा वया काय शंकरदेवया पालय भारतया हिन्दु धर्म प्रचारक नेपाः दुहां वल । अनं नेपाःया जुजुयात ल्हातय कयाः बुद्धमार्गी नेपाःमितयत यायमज्युग यातना बियाः इमिगु सफू कुथि फुक छवयकाबिल । थ्व वंशावलीकथं उबले बुद्धधर्मया विषयय नेपालय दुगु ८४००० गू सफू फुक मालाः शंकराचार्य छवयकाबिला अथे हे उगु हे च्वसुया पौ ३९ सं नेपाःयागु विषयस साप उत्सुक जुयाः रोज पादरीयाके नेपाःयागु हाल न्यनाः स्वःबलय पादरी थःगु धर्मपरायणता व्यनाः धमण्डयात कि नेपालय च्वनाबलय जिं (पादरी) ३००० ल्हात च्यातःगु सफूत छवयकाबिया । पायछि थ्वथे हे इन्द्र माली (ने.सं. १०९८) जु निरकुश जहानिया शासकया संस्थापक जंगबहादुर राणा नेपालभाषायागु अमूल्य सफूत न्हयगु बोरा बागमती चुइकाछवत धकाः नं च्यादीगु दु ।

(ख) साहित्यिक सामग्री

(थुकिया लिसः वय १.६.२ या (ख) नेवाःतयगु राजनैतिक विशेषता पाठय व २.१.३ या पुलांगु नेवाःभाय्या अध्ययन : साहित्य पाठय चर्चा जुइतिनि)

१.६.२ नेपाःया इतिहासय नेवाःतय सामाजिक, राजनैतिक व सांस्कृतिक विशेषता दुगु

नेपाःया इतिहास च्वनेबलय काठमाडौं उपत्यका लखं जायाच्वंगु खनिसे न्ह्याइ । उबलय महाचीनं मञ्जुश्री बिज्यानाः स्वयम्भूया दर्शन यानाबिज्यात । उबलय वसप्वल खड्गं उपत्यकाया लः पिछ्वया-बिज्यात, अलय थन बस्ती च्वनेजीकाकबिज्यात । धर्माकर धइम्ह मनुयात जुजु दयेकाबिज्यात । थनलिपानिसे थन तःधक बस्ती दत । थ्व जुल उबलयया काठमाडौं उपत्यकाय बस्ती निर्माण जूगुया इतिहास । थनतकया इतिहासय लिखित प्रमाण छु नं मदु ।

थनपिला थुगु उपत्यकाय सा भुवइपि गोपालत व वयालिपा महिषपालत जुजु जुयाः शासन न्ह्याकल । गोपाल व महिषपाल जुजुपिनिलिपा किरात जुजुपिनिगु पाः वल । किरातधनेवं लिच्छवित वल । थनथायलाक्क लुमकेबहगु खं छता छु दु धाःसा लिच्छविकालय निसःगूति अभिलेखत लुयावःगु दु । थ्व अभिलेख धइगु सन् ४६४ सालनिसंयागु खः । थुकिं छु सीदत धाःसा थननिसे लिखित प्रमाणत दत । खतु उगु अभिलेखतयके छयलातःगु भाषा धइगु संस्कृत खः । अथे नं उगु संस्कृत भाषाया अभिलेखय संस्कृत मखुगु छु छु खं वःत लुयावःगु दु । उकीयागु अर्थ, ध्वनिकथं विश्लेषण यानाः स्वःबलय व नेपालभाषायागु खं वः धकाः सीदत । थुकिं छु सीदु धाःसा उबलय हे उपत्यकाय नेवाःत दु । थ्व ऐतिहासिक प्रमाणितगु खं खः ।

(क) नेवाःतयगु सामाजिक विशेषता

नेवाःत च्वनीबलय न्ह्याथाय च्वंसां छगु हे थासय गुचमुच्च जुयाः च्वनी । फ्यांफछि भुवःहनाः छै दनी । उकिं नं मछिसा न्हयःने ल्यूनेसां छै दनाच्वनी । लिच्वःकथं छगु त्वाः निर्माण जुइ । उकिं यानाः काल-बिल यायेत यक्व अःपु । ध्यबा त्यासा कायेगु वा सामान कालबिल यायेगुनिसे भौमचा ल्हाकेगु तक अःपुक ज्या यायेफु । छु ज्या यायेत ज्यामिज्या ल्हायेगु नं थवंथवय अःपुक ब्वलाकु-ज्या, छैज्या नं अःपुक सम्पादन याइ । थुकिं यानाः थःगु हे गामय थः हे स्वाबलम्बी जुइ । लिच्वःकथं भाषाया समस्या मदु । दोस्रो भाषा ल्हाये सयेके धइगु अनिवार्य विषय मजू । थःगु हे भाषा विचार प्वकेगु वा ज्या सम्पादन यायेत नं थःगु हे भाषा यायेदु । उकिं थःगु भाषा म्वाकातयेफत । थःगु भाषाया अस्तित्व ल्यनाच्वन ।

(ख) नेवाःतयगु राजनैतिक विशेषता

नेपालभाषाया निरतिं स्वर्ण-युग धइगु मल्ल-काल खः । नेपालभाषा साहित्यया विकास यायेगु ज्याय मल्लकालया राजनैतिक व्यक्तित्व जुजु खलःपिनिगु तःधंगु योगदान दु । छखे वयकःपि शासक खःसा मेखे साहित्यकारत नं खः । नेपालभाषा साहित्ययःया विकास यायेगु ज्याय जुजुपिनिगु सकारात्मक धारणाजक मखु थः हे सक्रिय जुयाः योगदान यानादीगु दु, लिच्वःकथं कैयौ प्याख, बाख, म्येया सिर्जना जुल ।

(ग) नेवाःतय्गु सांस्कृतिक विशेषता

नेवाःत मेमेगु विषय त्वःताः संस्कृति-स्वलय् यक्व धनीगु जाति खः । थुमिगु जीवन-संस्कार, मृत्यु-संस्कार यक्व दु । जन्म जुइन्ह्यः मां जुइन्ह्यसित धौबजि नकेगु, जन्म जुइबलय् मचाबू ब्यंकेगु, तःधी जुइबलय् मिजंमचा जूसा कय्ता-पुजा यायेगु, मिसामचा जूसा इहि यायेगु, बाहा तयेगु, लिपा ल्यासे ल्याय्मह जुइव इहिपाः यायेगु, अनं न लिपा बुरा-जुइव जंकु यायेगु अनेक जीवन-संस्कार दु । मनू सीव मृत्यु-संस्कार याइ । थुकी उइगु संस्कार, नौ चुइकेगु संस्कार, न्हय्नुमा, घःसू, लत्या, खुला, दकिला इत्यादि दु । थुगु निगू संस्कार याइबलय् खास-खास नेवाःखंवःत प्रयोग जू । थुकिं याताः नं नेपालभाषाया थःगु अस्तित्व ल्यनाच्वंगु दु ।

मेखे विभिन्न संस्कृति नेवाःतय्सं मानय् यायेगु याः । न्हूदकथं हनीगु स्वन्ति नखः । उकी लक्ष्मी-पुजा, विशेषकथं तःजिक हनीगु म्हपुजा खः । थुकी थःगु कथंया विधि व महत्त्व दु । अनं किजापुजा हनी । माघया घ्यःचाकु संल्लू, पाहाँचःहे, गथांमुगः, गुन्हुपुन्हि इत्यादि दछियं विभिन्न नखःत हनी । उगु नखःचखः हनीबलय् विशेष खंवःत छ्यली । थुकिं याताः नं नेपालभाषाया अस्तित्व ल्यनाच्वंगु दु ।

१.६.३ नेपालभाषाया भाषिका भेदय् निताजि क्रिया-संगति दुगु

नेपालभाषाय् विभिन्न भाषिका दु । अथे नं क्रिया-संगतिया ल्याखं निधिकं दु ।

यें-यल, स्वपभाषिकाय् क्रियाया आधारय् वचन भिन्नता मदु, गथे-
जिं जा नया । एकवचन जिमिसं जा नया । बहुवचन
छं जा नल । एकवचन छिमिसं जा नल । बहुवचन
वं जा नल । एकवचन इमिसं जा नल । बहुवचन

थन दुगु वचन धइगु क्रियाया वचन मखुसे सर्वनामया जक वचन खः, अर्थात् कर्ता एकवचन वा बहुवचन जूसां क्रियाय् वचनकथं छुं हिउपाः मवः, उकिं यें-यल, स्वप भाषिकाय् वचनया आधारय् क्रिया निधिकं मदु तर दोलखाया भाषिकाय् अथे मखु । अनं कर्ताय् अथे वचन निता दु क्रियाय् नं वचन निता दु । दसुं-

एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
जिन् नइ ।	इसिन् नइ ।	जिन् ब्वँइ ।	इसिन् ब्वँइ ।
जिं नये ।	जिमिसं नये ।	जिं ब्वने ।	जिमिसं ब्वने ।
जिन् यरि ।	इसिन् यरि ।	जिन् चुलि ।	इसिन् चुलि ।
जिं याये ।	जिमिसं याये ।	जिं च्वले ।	जिमिसं च्वले ।

थनतक वचन भिन्नता खनेमदु, तर प्रथम पुरुषबाहेक मेथाय् क्रियाय् निगू वचन खनेदु । गथे-

एकवचन	बहुवचन
छिन् नइन ।	छिप्सिन् नइनन् ।
छं नइ ।	छिमिसं नइ ।

छिन् ब्वँइन ।	छिप्सिन् ब्वँइनन् ।
छं ब्वनी ।	छिमिसं ब्वनी ।

छिन् यरिन ।	छिप्सिन् यरिनन् ।
छं याइ ।	छिमिसं याइ ।

छिन् चुलिन ।	छिप्सिन् चुलिनन् ।
छं च्वली ।	छिमिसं च्वली ।
आमुन् नयउ ।	आप्सिन् नइतन् ।
वं नइ ।	इमिसं नइ ।

आमुन् ब्वयइ ।	आप्सिन् ब्वँइतन् ।
वं ब्वनी ।	इमिसं ब्वनी ।

आमुन् चुल्यउ ।	आप्सिन् चुलितन् ।
वं च्वली ।	इमिसं च्वली ।

थ्व दसुं यच्चुक सीदु दोलखाभाषाय् क्रियाय् नं निगू वचन दु ।

सकर्मक क्रिया व अकर्मक क्रियाय् नं दोलखाभाषाय् पाः । तृतीय पुरुष

एकवचनय् व तृतीय पुरुष बहुवचनय् निता हे दु ।

आमुन् नजु ।	आमुन् ब्वन्जु ।
वं नइ । (सकर्मक)	वं ब्वनी । (सकर्मक)

आमुन् यत्चु ।	आमुन् चुल्जु ।
वं याइ । (सकर्मक)	वं च्वली । (सकर्मक)

आमुन् वन ।	आमुन् ग्यात ।
वं वनी । (अकर्मक)	वं ग्याइ । (अकर्मक)

आमुन् डिल ।
वं छिल्ली । (अकर्मक)

दोलखाभाषाय् स्वभाव/स्थितिबोधक काल निधिकं दु वर्तमानकाल व भूतकाल ।

एकाइ २ : नेपालभाषाया ऐतिहासिक अध्ययन

२.१ पुलांगु नेवाःभाय्

२.१.१ पुलांगु नेवाःभाय्या अध्ययन : इतिहास

नेपाःया इतिहासय् आःतक लुयावःगुमध्यय् दकलय् पुलांगु अभिलेख धइगु भगवान् बुद्ध बूगु थाय्या लिक्क च्वंगु अशोक-स्तम्भ खः । थ्व थां जुजु अशोक ईशापूर्व २४९ स थापना याःगु खः । उगु थामय् पालीभाषां ब्राह्मी-लिपिं अभिलेख च्वाकातःगु दु । थ्वयां न्हापा व छुं दैलिपातकं छुकथंया च्वायातःगु अभिलेखत लुयावःगु मदु । थनलिपा खनेदुगु अभिलेख धइगु चांगुनारायणया विजयस्तम्भ खः । थ्व लिच्छवि जुजु मानदेव ईशासम्बत् ४६४ सालय् थापना याःगु खः । थुबलय्निसें नेपालय् विभिन्न थासय् विभिन्न अभिलेखत खनेदत, तर अभिलेखया भाषा संस्कृत, लिपि गुप्ता छ्यलातःगु दु ।

च्यया ईशासम्बत् ४६४ निसें अभिलेखत खनेदत धाःसां ईशासम्बत् ४७६ तक छुं नं नेवाःखँवः छ्यलातःगु खनेमदुनि । डा. कमलप्रकाश मल्लया ल्याखं ईशासम्बत् ४७७ निसें असंस्कृत खँवः अर्थात् नेवाःखँवःत खनेदत । वयकलं थुज्वःगु खँवःया छगू धलः हे दयेकादीगु दु । (स्वयादिसँ नेपाःगाःया भाषाविज्ञानकथं पुरातत्त्व विवेचना, ने.सं. १०९८ : १८३-१८९) । थ्वथे हे डा. जनकलाल वैद्यया अनुसन्धानकथं ने.सं. १०७ निसें ने.सं. ५९२ तकया विभिन्न त्वहँपौ, ने.सं. १०३ निसें ३४९ तकया ताडपत्र व ने.सं. २०३ निसें ५७३ तकया सिजःपतिइ नेपालभाषाया खँवःत लुयावःगु दु । (स्वयादिसँ नेपाःया अभिलेख ज्वलनय् नेपालभाषाया स्थिति, गं दँपौ ल्याः ३, दँ ३, ने.सं. ११०५, पौ १०७-१०८)

आः खँ वइ खँपुया आःतक सीदुकथं नेपालभाषाय् दकलय् न्हापलाक खनेदुगु खँपु धइगु ने.सं. १५९ (ईशासम्बत् १०३९) यागु खः । थुके पण पु २०० पत्ति हना धकाः च्वायातःगु दु । थुकिया अर्थ पणपुराण धाःगु ध्यवा निसः लिखतपत्रय् च्वायातःकथं लित बिया धाःगु खः । थ्वयां लिपायागु खँपु ने.सं. २११ (ईशा सम्बत् १०९१) यागु रनिन चातीर्यू माल ऋणीं चाती धैगु कर पुले (?) माः धइगु खँ खः । ^{१०} थ्व यलया रुद्रवर्ण महाविहार (ओकुबहाल)य् लुयावःगु खः ।

थ्वयालिपा उगु हे विहारय् लुयावःगु ने.सं. २३५ यागु वाक्यय् थथे च्वायातःगु दु- सकल कार्यजस समस्त संघस सम अधिपायेन पच्चु मालु । सुन संघ कार्य सेड विपरीत न वंगूया दानपति भारोष वंकु विहार संघ ज्वड लु मंसधय दण्ड पयुटेवु ।

^{१०} छुं ईन्त्योतक ने.सं. २३५ यागु खँपुयात नेपालभाषाया दकलय् न्हापागु खँपु धकाः हनातःगु खः । आः ने.सं. १५९ व २११ यागु न्हाप व न्हापयां ल्यू खने दवःगु दु । थ्व खँ काशीनाथ तमोटजुं राजमति वाःपतिइ २०४९ साल श्रावण ५ गते 'भिच्छगूगु शदी हे नेपालभाषा छ्यलेधुकल खनि' धयागु च्वसुइ पिथनादीगु खः ।

थ्वधुंकाः जुजुया नांनापं दुगु त्वहँपौ लुयावल । जुजुया नां रुद्र देव अलय् ने.सं. २९३ सालयागु खः । थ्व अभिलेख संक्वय् वज्रजोगिनीइ लुयावःगु खः । थनतकया अभिलेखया इतिहास धइगु लिच्छविकाल खः । थनलिपा लुयावःगु अभिलेख धइगु ने.सं. ३५३ (ई.सं. १२३३) या मोतिटारया अभिलेख खः । थ्व मल्ल जुजु अभय मल्लया पालय् थापना जूगु खः ।

टिप्पणी- संक्व वज्रजोगिनीइ ने.सं. २९३ साल रुद्र देवया पालय्यागु अभिलेख धइगु लिच्छविकालया अन्तिम अभिलेख अलय् ने.सं. ३५३ मोतिटारया अभिलेख धइगु मल्ल कालया न्हापांगु अभिलेख खः, कारण नेपाःया इतिहासय् मल्ल काल शुरु जूगु वि.सं. १२५६/५७ अर्थात् ने.सं. ३१९ खः । थन प्रसंगया खँ खः पाठ्यक्रमय् मल्लकालीन नेपालभाषाया स्थिति व स्वरूप जक अध्ययन यायेगु जुइ ।

च्यय् न्हयथनातःथें मल्लकालया न्हापांगु अभिलेख धइगु ने.सं. ३५३ या मोतिटारयागु खः । थुकी थापना याःम्ह जुजुया नां दु । थनलिपा ने.सं. ४५४ या खँ वइ । थ्व यँया मरुसतलय् च्वंगु सिजःपौ खः । थुकी छथासं न्हयगू खँपु नेवाःभाषां दु । थथे धायेबलय् संस्कृतभाषां नेपालभाषायात थाय् त्वःताव्यूगु खनेदत । ने.सं. ५३५ (ई.सं. १४१४) थ्यबलय् पूर्वक हे नेपालभाषाया अभिलेख खनेदत । दसिकथं आलाक्वहितिया ने.सं. ५३५ या सिजःपौ, थ्व हे दकलय् न्हापांगु ताःहाकःगु पौ खः । अथे हे ने.सं. ५७३ या यक्ष मल्लया त्वहँपौ नं थुज्वःगु हे नमूना खः । थनतकया अभिलेख धइगु पत्र-अभिलेख खः । शासनकालया ल्याखं जयार्जुन मल्ल (४८१-५०२, ई.सं. १३६१-१३८२), जयस्थिति मल्ल (५०२-५१५, ई.सं. १३८२-१३९५), धर्म मल्ल व मेपिं (५१६-५२८, ई.सं. १३९६-१४०८) व ज्योति मल्ल (५२९-५४८, ई.सं. १४०८-१४२८) खः । च्यया आलक्वहितिया अभिलेख धइगु ज्योति मल्लया शासनकालया खँ जुल । थुकथं विद्या अध्ययन यायेबलय्, धर्मकर्मया ज्याखँय्, जुजुपित हनेथाय् संस्कृतभाषां च्वायाः मेमेगु जनतानाप तप्यंक स्वांपू तथेगु थासय् नेपालभाषा जुयावल । थथे छसिकथं थाय् त्वःताबियाः हःगु छकलं मखुसे न्हापां छ्यासमिस जूगु खनेदु । लिपा जूलिसे मुक्कं नेपालभाषां च्वयेगु यानाहल ।

थ्वहे-थ्वहे इलय् बुलुहुं सफू नं च्वयेगु ज्या जुल अर्थात् ग्रन्थ-वाङ्मय नं खनेदयावल । व सफुतिइ नेपालभाषा तं दुथ्यात । थुबलय् संस्कृतभाषां च्वायाः उकीया नेपालभाषा-टीका च्वयेगु यानाहल । थुकिया मतलब उबलय् मौलिक रचना मखुसे मेमेगु भाषाया सफूत अनुवाद व टीकाजक खः । थ्व सफूत थथे खनेदु ।

ने.सं. ४९४ हरमेखला

ने.सं. ५०० मानव-न्यायशास्त्र

ने.सं. ५०१ व ५०६ अमर-कोष

ने.सं. ५४१ नेपालभाषा चिकित्सा

ने.सं. ५८१ स्वरोदय दशा

थुकथं ल्वहंपौ, सिजःपौ, ताडपतिइ संस्कृतया ल्यू नेपालभाषाजक खनेदुगु मखु कि सफू च्वयेगु ज्याय नं संस्कृतया ल्यू नेपालभाषा खनेदत । भाषाय् थुलिजक सीमित मजुसे नेपालभाषाया नापनाप मैथिलीभाषा नं खनेदयावल । भाषाय् छुकथंया प्रतिबन्ध मदुगुलिं फारसी व उर्दुभाषा नं खनेदयावल ।

थनथाय् बिचाः यायेबहगु खँ छु दु धाःसा नेपालय् अरि मल्ल (ने.सं. ३२१-३३६, ई.सं.१२००-१२१६) निसं यक्ष मल्ल (ने.सं.५४९-६०२, ई.सं. १४२८-१४८२) तक यँ, यलं व ख्वप छगू हे कथं शासन यानाच्चंगु खः । थुलिदुनेया भाषाया स्थिति हे नेपालभाषाया स्थिति जुइ ।

२.१.२ पुलांगु नेवाःभाषाया अध्ययन : संस्कृति

नेपालभाषा विशेष यानाः साहित्य व संस्कृति-ख्यलय् धनी । प्रसंगया खँ थन नेवाःतय् संस्कृतिया विषयलय् खँ जुइ । मेमेपिनिये नेवाःतय् नं थगु हे कथंया संस्कार संस्कृति दु । नेवाःतयगु जक खँ ल्हायेबलय् थुगु जातिया नं संस्कार व संस्कृति याना निधिकं दु । संस्कार धायेबलय् जन्म-संस्कार व मृत्यु-संस्कार यानाः निधिकं दु । जन्म-संस्कारय् मचाबू व्यंके, मचा-जन्कु, लिपा मिजंमचा जूसा कय्तापुजा, मिसामचा जूसा इहि-याये, बाढा-तये, तःधी जुइवं मिसा-मिजं इहिपाः याये, बुढा, बुढि जुइवं जन्कु याये इत्यादि दु । लिपा मनु सीवं बिचाः वनेगु, न्हयनुमा तये, दूब्यंके, घःसू, लत्या, खुला, दकिला इत्यादि मृत्युसंस्कार दु । थुकिया अध्ययन नं नेवाःभाषा यायेगु व्यवस्था दु ।

मेमे नेवाःतयगु संस्कृति नं नेवाःकथं हे अध्ययन यायेगु चलन दु । नेवाःतय संस्कृति धायेबलय् स्वन्ति व स्वन्तिबलय् क्वःपुजा, खिचापुजा, म्हपुजा, किजापुजा यानाः हनेगु चलन दु । अतलिपा घ्यःचाकु सल्लू, रामनःमि, पाहांचःइय्, मोहनी इत्यादि मूमूगु सकसिनं हनीगु नखःचखःत दु । मेमेगु थःथः स्थानीय नखःकथं विभिन्नकथंया नखःचखःत दु । थुज्वःगु नखःत नेवाःतयसं थःगु हे भाषा-संस्कृतिकथं हनेगु यानाच्चंगु दु । (थ्व पाठ च्वया १.६.२ या सांस्कृतिक विशेषताय् वनेधुंकल)

२.१.३ पुलांगु नेवाःभाषाया अध्ययन : साहित्य

साहित्यया काव्य, बाखं, नाटकथं धीधी विधामध्यय नेपालभाषाय् दकलय् न्हापा विकास जूगु विधा बाखं खः- नां भागवत् पुराण, ने.सं. ६२५ खः । थ्वधुंकाः नेपालभाषाय् मेमेगु बाखंत नं विकास जुल गथे धार्मिक बाखं, औपदेशिक बाखं, लौकिक बाखं व न्यँक बाखं । नेपालभाषा धार्मिक बाखनय् च्वय् न्हयथनातःगु ने.सं. ६२५ या भागवत पुराणबाहेक, ने.सं. ७२३ या स्वस्थानी, ने.सं. ७४१ या लिङ्गपुराण, ने.सं. ७३७ या मार्कण्डेयपुराण, ने.सं. ८१५ या ब्रह्म पुराण, ने.सं. ८६५ या स्वयम्भू पुराण, थथे हे ने.सं. ७२१ या महाभारतया सभापर्व, ने.सं. ७७१ या विचित्र कर्णिकावदान, ने.सं. ८७०

या जातक- संग्रहत खः । औपदेशिक बाखनय् ने.सं. ६३८ या तन्त्राख्यान, ने.सं. ६७५ या कुशोपदेश, ने.सं. ६९१ या धर्मलक्ष्मी सम्वाद, ने.सं. ८३५ या युधिष्ठिर नारदसम्वाद, ने.सं. ६९१ या हितोपदेश, लौकिक बाखनय् ने.सं. ७४० या बेताल-पञ्चविंशतिका, ने.सं. ८२९ या बत्तिस पुतलिका सिंहासन द्वाविंशिका, ने.सं. ८५६ या शुक्र-बहत्तरी, ने.सं. ८२१ या मुद्रा राक्षस इत्यादि खः । दन्त्यबाखनय् द्वाःबाः अजिया बाखं, ध्वंस्त्रलय्चिया बाखं, सिन्धुपता मयजुया बाखं, कां, खू, धुसिया बाखं इत्यादि दु ।

म्येपाखे दकलय् न्हापांगु मल्लकालया जुजु महेन्द्र मल्ल (ने.सं. ६८०-७१७) च्वयादीगु कपटि मायातं केन्वा हे राम व मेव मदु जित छि शरण खः । थ्वधुंकाः मेमेगु म्येत नं खने दत, गथे धार्मिक म्ये, प्रेमया म्ये, देशभक्ति-म्ये, प्रशस्ति-म्ये, उपदेश-म्ये, ध्याचू-म्ये, सिन्हाज्या-म्ये, शोक-म्ये इत्यादि । उबलय् थुज्वःगु म्येत च्वइपिं आपाः यानाः लाय्कूया दुजःत हे जुइ गथे महेन्द्र मल्ल (ने.सं. ६८०-६९४), जगज्योति मल्ल (ने.सं. ७७३-७९६), सिद्धिनरसिंह मल्ल (ने.सं. ७३९-७८१), श्रीनिवास मल्ल (ने.सं. ७४७-८०७), प्रताप मल्ल (ने.सं. ७६१-७९४), जगत प्रकाश मल्ल (ने.सं. ७६४-७९३), जितापमत्र मल्ल (ने.सं. ७९३-८१३), ऋद्धिलक्ष्मी मल्ल (ने.सं. ८००-८०७), जयलक्ष्मी मल्ल (ने.सं. ८०५-८२६), जयलक्ष्मी मल्ल (ने.सं. ८०५-८२६), भुवनलक्ष्मी मल्ल (ने.सं. ८०७-८२१), कुमुदिनी देवी मल्ल (ने.सं. ८४२-८७०), रणजित मल्ल (ने.सं. ८४२-८९०), वृद्धि मल्ल (ने.सं. ८४२-८९०), जयप्रकाश मल्ल (ने.सं. ८५५-८९०) इत्यादि खः ।

थथे हे बाखं व म्येधुंकाः प्याखंया विकास जुल । उबलय् नेपालभाषाया मजुसे मेमेगु भाषाया प्याखं क्यनेगु याइ । लिपा बुलुहुं बंगाली, मैथिली, संस्कृतभाषाया प्याखनय् नेपालभाषा ल्वाकछ्यानाः क्यनेगु यात । शुरुशुरुइ निर्देशन खँपु नेपालभाषायागु तल । नेपालभाषा दुगु प्याखं रुक्माङ्गत चरित खः । ने.सं. ५३२ सं ज्योतिर् मल्लया पार्लयागु चतुरङ्क रामायणय् निर्देशन-वाक्य नेपालभाषा तल । यलया श्रीनिवास मल्ल (ने.सं. ७७७-८०५) या पद्यात्मक भाषाया दशअवतार प्याखं, सिद्धिनर सिंह मल्ल (ने.सं. ७४२-७७७) कात्तिक प्याखं स्थापना यात । ख्वपय् अनया जुजु जगत प्रकाश मल्ल मूलदेव शशीदेव च्वयादीगु दु । मल्लकालया प्याखं च्वमिपिं धइपिं सिद्धिनरसिंह मल्ल (ने.सं. ७३९-७८१), श्रीनिवास मल्ल (ने.सं. ७७८-८०५), जगत प्रकाश मल्ल (ने.सं. ७६५-७९३), योग नरेन्द्र मल्ल (ने.सं. ७८७-८२६), भूपालेन्द्र मल्ल (ने.सं. ८०७-८२१), भूपतिन्द्र मल्ल (ने.सं. ८१६-८४२), रणजित मल्ल (ने.सं. ८४२-८९०), जगज्जय मल्ल (ने.सं. ८४२-८५५), जयप्रकाश मल्ल (ने.सं. ८५६-८८८) इत्यादि खः ।

उबलय्निसें दिपाः मदयेक साहित्यया विकास जुजुं बल । शाहकालदथुइ राणाकालया मभिगु शासनय् नं पुनर्जागरण जुल अलय् प्यम्ह महारथीपिसं भाषा, साहित्यया पुनर्जागरण यानादिल । थुबलय्कत छपा यानाः सफू पिकायेगु व्यवस्था मदु । थुकी दकलय् न्हापा पण्डित निष्ठानन्दजुं दकलय् न्हापा प्रज्ञापारपिता सफू छपा आखलं पिकयाबिज्यात ।

२.२ जनभाषा-खँवःया अध्ययन

थन जनभाषाया खँवःया अध्ययन धायेबल्यु लिच्छविकालीन संस्कृतभाषाया अभिलेखयु छयलातःगु असंस्कृत नेवाः लसीवःगु उथायया जनभाषा-खँवःया अध्ययन धइगु थुङ्की ।

दकलयु न्हापां, काठमाडौं उपत्यका लःयालखं जायाचवंगु खँ वइ । उबलयु चीनया मञ्जुश्री उपत्यकायु विज्यानाः चन्द्रहास खड्गं च्वाहाःया डाँडा पालाः लः पिछवयाविज्यात । उपत्यकादुने लः मत । च्वनेगु निति योग्यगु थायु जुल । स्वयम्भूया उत्पत्तिया खँ वल । वस्ती जूगुया खँ वल । गोपाल, महिषपाल, किरातीतयगु खँ दु । पशुपतिया खँ वल । अथे नं उबलयु छु भाषा छयलोच्चन धइगु आधिकारिक तथ्य छु महु । किरात जुजुपिनिगु नां स्वयेबलयु नं यकिन थुगु हे भाषा धकाः विश्लेषण याःगु खने महुनि । लिखितरूपं तथ्य प्रमाण उबलयु खनेदत गुबलयु इशापूर्व २४९ स लुम्बिनीइ व निग्लीहवायु अशोकस्तम्भ थापना यात । उगु त्वहंया थाम्यु च्वायातःगु भाषा पाली व लिपि ब्राह्मी । थ्व नेपाःया इतिहासयु आःतक खनेदुगु दकलयु न्हापांगु प्रमाण जुल । अनलिपा काठमाडौं उपत्यकादुने चांगुनारायण थायाथायु थापं यानातःगु त्वहंया थां खः । थ्व थां लिच्छवि जुजु मानदेव ईशासंवत् ४६४ स थापना याःगु खः । थुबलयुनिसं नेपालयु अभिलेखत खनेदत । लिखित आधिकारिक प्रमाणत चूलात, तर न्ह्याक्व, न्ह्यागु अभिलेख खनेदत धाःसा अभिलेखयु भाषा संस्कृत जुयाच्वन, उकिं थ्व निगू अधिलेखं भाषिक स्थिति छु क्यं धाःसा जुजु अशोकया पालयु पालीभायु, मानदेवया पालयु संस्कृतभायु जुयाच्वन ।

च्वयु न्ह्यथनातःगु ईशासंवत् ४६४ निसं अभिलेखत खनेदत धाःसा ईशासंवत् ४७६ तक नेपालभाषाया स्थिति छु खः धइगु छु सीमहु । डा. कमलप्रकाश मल्ल (ने.सं.१०९८-१८३-१८९) जुया ल्याखं ईशा संवत् ४७७ निसं थुकिंया छु संकेत खनेदत । लिच्छविकालया निसःगूति अभिलेख लुयावःगु दु । उगु अभिलेखयु संस्कृतभासं च्वायातःगु दु । गनं-गनं थायुया नां व मेमेगु विषयया नां गैरसंस्कृतभाषां च्वायातःगु दु । काशीनाथ तमोटजु (ने.सं. ११०१, १३१-१३६) या ल्याखं व नाम खँवः खः । उकिंयात नेपालया इतिहासकारतयसं किरातखँवः धायेगु यानातःगु दु । धनथायु धनवज्र वज्राचार्यजुयागु खँ छता न्ह्यथनेबहजु- नेपाल उपत्यकाका असी प्रतिशतभन्दा बढी ठाउँ, नदी, कुला, पोखरी, डाँडा आदिका नाम पनि संस्कृत भाषाका छैनन् । उपर्युक्त नाउँहरु किरात-परिवारका भाषावाट रहेका छन् । "

कमलप्रकाश मल्लजु ईशासंवत् ४७७ निसं अभिलेखयु खनेदुगु संस्कृतभाषा मखुगु छगु धलः हे दयेकादीगु दु । उथायया अभिलेखयु निसःत्याति खँवत लुयावःगु दु । काशीनाथ तमोटजुया ल्याखं उकी थायुया नां (प्रदेश, अधिकरण, शिखर आदि) ९०

॥ धनवज्र वज्राचार्य, लिच्छविकालका अधिलेख, काठमाडौं नेपाल : एशियाली अध्ययन संस्थान, वि.सं. २०३०, पौ ४६ ।

प्रतिशत व मेगु (व्यक्ति, अधिकरण, अधिकारी, वस्तु, कर आदि) केवल १० प्रतिशतजक वःगु दु । मल्ल (ने.सं.१०९८ : १८३-१८९) जु मुंकादीगु शब्दया छु खँवःया दसु क्वयु बियातःगु दु-

सन् ४७७ दुम्लड (दुल), खखप्रिड, खोपिड (खोप (?), म्हसप्रिड (म्हयुपि), खैनष्पु (खइपु), प्रंगप्रिड (फम्पि)

सन् ५०८ थेंचो (थेचो)

सन् ५१३ लिंगवल (ग्वल), (लनगवः?)

सन् ५६० किचप्रिचिड (किसिपिडि)

सन् ५९५ माखोपुड, खुपुड (खप, भक्तपुर)

सन् ५९६ कर्पासि (खोपासि)

सन् ६१० वुगायूमी (बुंग, बुङगमति))

सन् ६२५ सिम् (सिं, दुइगु सिं अथवा मेगु सिं)

सन् ६८१ किसि (किसिं)

सन् ६९५ तेडखु (तेखु)

काशीनाथ तमोट (ने.सं. ११०१, १३१-१३६) जु यानादीगु शब्दया ल्याःचाः

(क) थायु		(ख) मेगु	
१ ग्राम (गां)	६७	१ व्यक्ति विशेष	८
२ प्रदेश (थायु)	६४	२ अधिकरण/अधिकार	५
३ नदी (खुसि)	१५	३ अधिकारी (दर्जा)	४
४ पाञ्चाली (पंचायत)	१०	४ वस्तु	२
५ शिखर (चो)	९	५ कर	२
६ क्षेत्र, आली (बुँ)	९	६ मत्स्य व धन	२
७ स्रोत, सम्पति, सेतु, तिलमक, प्रणाली	१४	जम्मा	२३
८ दंडग, तल, मार्ग/पथ	१०		
९ राजकुल, देवकुल, राजवासक	५		
१० विष्टि, करणीय	५		
११ वृत्ति, गुल्म, विहार आदि	१७		
जम्मा	२२५		

कूल जम्मा २२५

२३

२४८

२.३ मल्लकालीन नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन

(थन मल्लकालीन नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन धायेबलय मल्लकालया भाषिक स्थिति व उबलयया भाषाया ध्वनि, रूप, वाक्य, अर्थया धौकन्हयया भाषानाप तुलनात्मक अध्ययन यायेगु जुइ ।)

भाषिक स्थिति

थन उबलयया भाषिक स्थिति अध्ययन यायेबलय मूलतः प्यता खँय आधारित जुयाः अध्ययन यायेमाली- ध्वनिव्यवस्था, रूपव्यवस्था, वाक्यव्यवस्था, अर्थव्यवस्था ।

२.३.१ ध्वनिव्यवस्था

मल्लकालय यक्व च्वज्या जू । अथे नं उबलय व्यवस्थित व एकरूपता दयेक च्वयेगु चलन मदु । उबलय च्वये धइगु हे थुइकेत खः । छहसे च्वयागु मेहसे थुलिक गात, उकिं उबलयया वर्णविन्यासय एकरूपता मदु । साबद उबलय स्थानीय उच्चारण नं थीथीकथं दु जुइ । खला उबलयया ध्वनि रेकर्ड यानातःगु मदु, अथे नं च्वयातःगु स्वयेबलय ध्वनिव्यवस्था स्थिर मजू । मल्लकालय हे च्वयातःगु छुंछुं सफूया ध्वनिव्यवस्था स्वये । दसुया नितीं ने.सं. ८२६ स जुजु भूपतीन्द्र मल्ल च्वयाबिज्याःगु विक्रमचरित प्याखं सफू गुगु प्रेमहिरा तुलाधरजुं विक्रम चरित व उकिया भाषाय छपुलु (ने.सं. ११०५) नांयागु सफुति, ने.सं. ८३९ स च्वयातःगु धान्यवति प्याखं गुगु जीवन महर्जनं धान्यवत प्याखनया - छगू अध्ययन (ने.सं. ११२२) नांयागु अभिलेख सम्पादन सफुति व ने.सं. ८७३ या कुशोपदेश नीतिसार गुगु सृजना शाक्य मयजुं कुशोपदेश नीतिसार - छगू अध्ययन (ने.सं. ११२२) सम्पादन प्रबन्ध दसु च्वयेगु जुइ ।

[ओ] स्वरध्वनि व अर्धस्वर [व] ध्वनिदथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु । [ओ] धइगु म्येया सक्रियताया आधारय पश्चस्वर, म्येया उचाइया आधारय आधाबन्द स्वर, म्हुतुसिया स्थितिया आधारय गोलित स्वर खः । मेखे [व] उच्चारण स्थानया आधारय कण्ठयोष्ठय खः । उच्चारण प्रक्रियाया आधारय अर्धस्वर, घोषत्वया आधारय घोषध्वनि, प्राणत्वया आधारय अल्पप्राण ध्वनि खः । भाषाविज्ञानकथं न्ह्याये व्याख्या यानातःसा नेवाःतसें उच्चारण याइबलय [व] कथं याइ । [ओ] व [व] या दथुइ फरक मदु । उबलय फरक मदयेक च्वइगु चलन दु ।

देओरा (लि ६:३)	देवला (लि ६:४) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५)
ओसत	वसत (विक्रम चरित, तुलाधर ११०५:१८)
ल्हाओ	ल्हाव (विक्रम चरित, तुलाधर ११०५:१८)
जुलडाओ	जुलडाव (कुशोपदेश, शाक्य ११२२:१९)
मलोओगु	मल्ववगु (कुशोपदेश, शाक्य ११२२:१९)

[ओ] व [वो] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु- च्वय न्ह्यथनातःथें [ओ] व [वो] या दथुइ भाषावैज्ञानिक भिन्नता दुसा च्वज्याय भिन्नता खंकातःगु मदु, उकिं च्वइबलय भिन्नता मदयेक च्वयेगु याः ।

ओडाओ (न्ह्य २५:४)	वोडाओ (न्ह्य २५:३) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५)
ओड (न्ह्य १७:३)	वोड (न्ह्य १७:३) (धान्यवति प्याखं महर्जन ११२२:२४, २५)

[ख] व [ष] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु- [ख] उच्चारण-स्थानकथं कण्ठय, उच्चारण-प्रक्रियाकथं कण्ठय-स्पर्शी, घोषत्वया आधारय अघोष, प्राणत्वया आधारय महाप्राण खः । मेखे [ष] ध्वनि संस्कृत सूत्रया उच्चारण-स्थानकथं मूर्धन्य, उच्चारण-प्रक्रियाकथं मूर्धन्य-संघर्षी खः । घोषत्वया आधारय अघोष, प्राणत्वया आधारय महाप्राण ध्वनि खः । नेपालभाषा ष-यात ख-नाप फरक मदयेक उच्चारण याइ । उकिं पुलांगु नेपालभाषाया ध्वनिइ ध्व नितां हिलाबुला जू ।

पुरुख षडाओ (लि ४:१)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२६)	पुरुष खनाव पिचा (न्ह्य ३१:१)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२६) खिचा
---------------------	-----------------------------------	------------------------------	--

[ड] व [न] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु- उच्चारण-स्थानकथं [ड] कण्ठय, उच्चारण-प्रक्रियाकथं नासिक्य, घोषत्वया आधारय घोष, प्राणत्वया आधारय अल्पप्राण खः । थुकिया मेखे [न] धइगु उच्चारण-स्थानकथं वत्स्य, उच्चारण-प्रक्रियाकथं वत्स्य-स्पर्शी, नासिक्य खः । घोषत्वया आधारय घोष व प्राणत्वया आधारय अल्पप्राण खः । ध्व नितां नापं तयाः स्वयेबलय नितां घोष, नितां अल्पप्राण खः । उच्चारण-स्थान व उच्चारण-प्रक्रियाजक पाःगु खः । अथे नं च्वइबलय नितां मपाक च्वयेगु याः, दसु- सैन्यस्यड (न्ह्य १०:१) सैन्यस्यन (न्ह्य ३:५) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५) वोड (न्ह्य १२:३) वोन (न्ह्य २५:३) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५) डैगु (ने.सं. २३५ उकुबहाःया ताडपत्र) न्ह्यगू डोय (ने.सं. ४९४ मरुसतःया सिजःपौ) वंय वैजव-वनाव, मतेडा-मतेना, जोडाव-जोनाव, चोड-चोन (विक्रम चरित, तुलाधर ११०५:१९)

पाय्छि ध्वथें हे [ण] व [न] नं अथे हे खः । [ण] संस्कृतय उच्चारण-स्थानकथं मूर्धन्य (Retroflexes) खः । उच्चारण प्रक्रियाकथं मूर्धन्य-स्पर्शी, नासिक्य खः । संस्कृत-सूत्रकथं उच्चारण-विधि फरक खःसां नेपालभाषाय वयाः च्वइबलय [न] नाप फरक मजुइक च्वइगु चलन दु ।

माहाण (लि ९:४)	माहान (न्ह्य ७:२)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५)
ब्राम्हन (१B४)	ब्राम्हण (१२ ख ४)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
दोषन (६क५)	दोषण (३ B १)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)

[ज] व [न] न अथे हे जुयाच्चंगु दु-

जक (ने.सं. ४९४ या हरमेखला) नक (नके)

पात्रे (ने.सं. ४९४ या हरमेखला) पने

दात्र (ने.सं. ५०९ या अमरकोश) दान

[छे] व [क्ष] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु- [छ] धइगु उच्चारण-स्थानकथं वत्स्य, उच्चारण-प्रक्रियाकथं स्पर्शसंघर्षी खः । घोषत्वया आधारय् अधोष व प्राणत्वया आधारय् महाप्राण खः । बहे [छ]-यात एकार यानां छे जूगु खः । संस्कृतभाषाय् स्वंगः संयुक्त वर्ण दु- क्ष, व, ज्ञ । [क] व [प] या संयुक्त रूप हे [क्ष] खः । थ्व [क्ष] धइगु कण्ठ्य व मूर्द्धास्थानं उच्चारण जुइगु खः । भाषाविज्ञान च्वय् धयातःथे वैज्ञानिक धंगं उच्चारण या सां नेवाःतय् [छे] नाप फरक जुइगु उच्चारण याइगु धाँचा मदु, उकिं उच्चारण याइबल्य जुइमा वा च्वइबल्य समानरूप च्वयेय, दसु- पलीछेपन (लि २३:४) पलीक्षपन (लि १३:३) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५)

[ए] व [य] या दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु- [ए] धइगु म्येया सक्रियताया आधारय् अग्रस्वर, म्येया उचाइया आधारय् बन्दस्वर, म्हुतुसिया स्थितिया आधारय् अगोलित खः । [य] धइगु उच्चारण स्थानकथं तालव्य, उच्चारण प्रक्रियाकथं तालव्य-अर्धस्वर, घोषत्वया आधारय् घोष, अल्य प्राणत्वया आधारय् अल्पप्राण खः । उच्चारण-विधि थये पाःसां नेवाःतसे उच्चारण याइबल्य थ्व निगःया दथुइ खासै फरक मदु । व्यञ्जन-वर्णय् ए स्वानातःगु व व्यञ्जन-वर्णय् य चिंकातःगु वर्णया उच्चारण छगू हे जुयाच्चंगु दु । थुकिया समानता थौतक नं दनि । न्हापा नं थ्व निगःया दथुइ फरक मदयेक उच्चारण याः धइगु सीदु ।

[ने] व [न्य] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु सैन्यसेन (न्त्य १:२) सैनेसेन व (न्त्य २:३) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२२) धान्यवति (न्त्य ३३:४) धानेवति (न्त्य ३३:१) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२२)

[से] व [स्य] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु सैन्यसेन (न्त्य १:२) सैन्यस्यन (न्त्य २:५) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२३) सुन्दरसेन (न्त्य १:४) सुन्दरस्यन (न्त्य ४:५) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२३)

[मे] व [म्य] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु मेव (न्त्य ४:१) म्यव (न्त्य ४:१) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२३)

[बे] व [व्य] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु

बेस्या (न्त्य १८:१) व्यस्या (न्त्य १८:१) (धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२३)

[र] व [ल] या दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु- उच्चारणस्थानया आधारय् धइगु [र] वत्स्य, उच्चारण-प्रक्रियाकथं प्रकम्पित, घोषत्वया आधारय् घोष व प्राणत्वया आधारय् अल्पप्राण खः । थुकिया मेखे [ल] धइगु उच्चारण स्थानया आधारय् वत्स्य, उच्चारण-प्रक्रियाया आधारय् पार्श्विक, घोषत्वया आधारय् घोष व प्राणत्वया आधारय् अल्पप्राण खः । निगूया विशेषता नापं तयाः स्वयेबल्य उच्चारण स्थान, घोषत्व व प्राणत्व नं मिलय् जू । ल्यंगु खं उच्चारण-प्रक्रियाजक खः । प्रकम्पित उच्चारण याये थाकुचां, बरु उकिया थासय् पार्श्विक [ल] हे याउँक धायेगु याः । लिचःकथं अर्थ नं फरक मतायेकू ।

रोक (न्त्य ३१:१)	लोक (न्त्य २८:२)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२३)
जुर (लि २९:५)	जुल (लि २३:१)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२४)
जुलडाव (२A५)	जुरडाओ (२A६)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
लोभि (२A५)	रोभि (४क३)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
भालपे (९ख१)	भारपे (९ख१)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
कल - कर,	लसन - रसन,	सिलस - शिरस (विक्रम चरित, तुलाधर ११०५:१७)

[स] व [श] दथुइ भेद मदयेक छ्यलातःगु- [स] व [श] मध्यय [स] उच्चारण-स्थानकथं वत्स्य खः सा संस्कृतसूत्रकथं दन्त्य खः । उच्चारण-प्रक्रियाकथं [स] वत्स्य-संघर्षी खः । घोषत्वया आधारय् अधोष व प्राणत्वया आधारय् महाप्राण खः । [श] या सन्दर्भय् स्वयेबल्य तालव्य खः । उच्चारण प्रक्रियाकथं तालव्य-संघर्षी खः । घोषत्वया आधारय् अधोष व प्राणत्वया आधारय् महाप्राण खः, तर नेपालभाषा [श] या [स]-नाप छुं फरक मजुइक उच्चारण यायेगु चलन आः नं दनि, उकिं थ्व निताया दथुइ फरक मजुइक उच्चारण यायेगु वा च्वयेगु चलन दु ।

रेस (न्त्य १:३)	रेश (न्त्य १:४)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५)
रसन (लि ३१:३)	रशन (लि १३:५)	(धान्यवति प्याखं, महर्जन ११२२:२५)
सोभा (१ख५)	शोभा (२क१)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
बस्य (११ख१)	बश्य (१०क३)	(कुशोपदेश, शाक्य ११२२:२०)
सरनस - शरनस	सिलस - शिरस	(विक्रम चरित, तुलाधर ११०५:१९)

२.३.२ रूपव्यवस्था

थन रूपअन्तर्गत तःधंगु वाक्भाग व चिधंगु वाक्भाग विषयलय चर्चा यायेगु जुइ । तःधंगु वाक्भागअन्तर्गत नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया इत्यादि लाइ । चीधंगु वाक्भागअन्तर्गत लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक इत्यादि लाइ ।

तधंगु वाक्भाग

नाम

न्हापाया नाम जुइमा वा सर्वनाम अथवा मेमेगु मूल खँवःत आपालं पानावःगु दु । अथे पाःगु छुं नाम खँवःया विषयलय भाजु काशीनाथ तमोटजुं (१९०६-१९००-०८) छगू ताःहाकःगु धलः हे दयेकादीगु दु । स्वये उकिया छुं दसु-

५०९ ने.सं. ५०६ ने.सं. ८०० ने.सं. १९०४ ने.सं.

अम्बल अंबल अंबल अंबः

नयेबलय चाकुसे पाउँसे च्वंगु फल ।

ककहे ककह ककलि कःलि

च्यापा तुति दुम्ह नालय च्वनीम्ह तःधीम्ह की

कुरोखा ! क्रोखा कोलोत खा क्वलःखा

यानय भूवभूवः लिनाः ब्वइपिं छताजिया पंछी

खिडुला खिडुला खिडुनिला खिमिला

तिमिला मदुगु चा

ख्येज ख्येज खेज ख्येय

पंछीतसे छवइगु वस्तु

ग्वय ग्वय गोय ग्वय

तसकं छाःगु छता फल

शान्तहर्ष वज्राचार्यजुं सम्पादन यानादीगु न्यायविकासिनी ने.सं. १९०७ या छुं दसु-

कापह	कापः	(पौ १)	पिथिवि	पृथ्वी	(पौ १)
दाम	दां	(पौ २)	बजन	बंजाः	(पौ ३)
संपन	सपः	(पौ ६)	थोल्ब	थुवाः	(पौ ७)
कुम्मार	कुम्हाः	(पौ १०)	बनजार	बंजाः	(पौ १०)
वाणिजार	बंजाः	(पौ १०)	चेर	च्यः	(पौ ११)
साखि	साक्षी	(पौ १२)	चलती	चःति	(पौ १२)
भासो	भासू	(पौ १२)	मेन	मि	(पौ १८)
करमी	कःमि	(पौ २०)	किंज	किजा	(पौ २२)
मिस्थं	मिसा	(पौ २३)	म्याच	म्याय	(पौ २३)

सर्वनाम

सर्वनामया मूल पुरुष स्वरूप रूप दु- छ, जि, व । थुकी न्हापां जि-यात जे, जि ज यानाः स्वरूप रूप दु । अथे हे छ-या न स्वरूप रूप दु- छे, छि, छ । Hans Jorgensen जुं क्यनादीकथं भी-या विकासक्रम थथे दु- भजे, भेजे, भिजि, भीभी- जेभे, छजे, छेजे, छिजि, जेभे जिछि । थुकथं सर्वनामया न रूप परिवर्तन जुयावःगु दु ।

विशेषण

पुलांगु नेपालभाषाया विशेषणया छुं दसु-

शान्तहर्ष वज्राचार्यजुं सम्पादन यानादीगु न्यायविकासिनी ने.सं. १९०७ या छुं दसु-

चंग्व	चंगु	(पौ २)	मसेव	मस्यूगु(पौ ३)
मडातं	मदुगु	(पौ ४)	भिग्व	भिगु (पौ ४)
म्यब	मेगु	(पौ ५)	च्वल्यं	च्वम्ह (पौ ५)
कंता	कनातःगु	(पौ ६)	गामाल	गामाः(पौ ७)
नकस्यं	न्हूगु	(पौ ८)	निचिनिया	प्याखं हुइम्ह (पौ १०)
ज्याठ	बुहाम्ह	(पौ १०)	मसेव	मस्यूगु (पौ १२)
मगाचकं	मगाःगु	(पौ १७)	मखौ	मखुगु (पौ १८)
याडमि	ज्या याःम्ह	(पौ १९)	च्वञ्ज	च्वम्ह (पौ २)

संख्यावाचक विशेषण (न्यायविकासिनी, वज्राचार्य १९०७ या दसु)

डता	न्याता	(पौ १)	नेता	निता	(पौ ४)
जिमछता	भिछता	(पौ ६)	नेह्मं	निम्ह	(पौ ८)
च्यादन	च्यादं	(पौ ८)	सरछि	सछि	(पौ १५)
छगुहि	छगू	(पौ १५)			

क्रिया (न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. १९०७ या दसु)

जुयफौ	जुइफइ	(पौ १)	मदा	मदु	(पौ १)
मद्व	मदु	(पौ २)	पौले	पुले	(पौ २)
माल्व	माल	(पौ ३)	बियच्छि	विये	(पौ ४)
याच टेव	याये	(पौ ७)	खंग्वये	खं ग्वये	(पौ ८)
मफौ	मफु	(पौ ९)	ल्हाचकौ	ल्हाके	(पौ १३)

ख्याचमाल्व ख्यायेमाल (पौ १३)

पूर्वकालिक क्रिया (न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. १९०७ या दसु)

धररपं	धारणा	यानाः (पौ १६)	जायरपु	उत्पन्न जुयाः	(पौ १६)
रेडास	ल्यानाः	(पौ १७)	ल्हडबु	ल्हवनाः	(पौ १७)

धासस्यं धयाः	(पौ १८)	मिस्यं मियाः	(पौ ५)
जुरडाव जुयाः	(पौ १२)	बुडाव बुनाः	(पौ १२)
चेयाव चिनाः	(पौ १५)	लिहोस्यं पुइकाः	(पौ १९)
इस्यं न्यनाः	(पौ २०)	कास्यं कयाः	(पौ २०)
लह्यन लहिनाः	(पौ २०)	मिलारपं मिलय् यानाः	(पौ २०)
सेचकं सीकाः	(पौ २०)	चाहरपं चाचाः हुला	(पौ २०)
बिस्येन बियाः	(पौ ३)	चोचकं च्याः	(पौ ४)
सयेक्व सयेकाः	(पौ ६)		

प्रेरणार्थक क्रिया

लृके लः लुइके	(पौ २१)
हनके हंके	(पौ १९)

क्रियाविशेषण

(न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. ११०७ या दसु)

चोस्यंतानो च्यातक्व	(पौ ३)	मपौल्य मपूतले	(पौ ३)
लाभनो लाभजुक्व	(पौ ३)	सीकाले सीबलय्	(पौ ४)
डेव न्यक्व	(पौ ६)	डाक्व दक्व	(पौ ७)
डाकोल दक्व	(पौ ७)	सैको सक्व	(पौ १३)
मरोस्य मलुसे	(पौ २२)	लाकाल लाइगु बखतय्	(पौ १८)
बुक्वरा जुलं बुक्व	(पौ १८)		

चीधंगु वाक्भाण

लिङ्ग

नेपालभाषाय् व्याकरणिक लिङ्ग मद्, अथे नं कोशीय लिङ्ग ला आपालं दु । कोशीय लिङ्ग अथवा सामाजिक लिङ्ग दयेकीबलय् थौकन्हय् आपालं खँग्वलय् -नी तयाः स्त्रीलिङ्ग थुइकी । न्हापा-न्हापाया भाषाय् नं थाय्थासय् -नी तयाः हे स्त्रीलिङ्ग थुइकू, छुं दसु-

राजपुत्ति (ने.सं. ५०१ या अमरकोश, तुलाधर १११० : १३३)	क्षत्रिनी
शुद्धिनी (ने.सं. ५०० या न्यायविकासिनी, तुलाधर १११० : १३३)	मिसाह शुद्ध
गुलिनी (ने.सं. ५०० या न्यायविकासिनी, तुलाधर १११० : १३३)	सांपूनी
गुलिनी	ग्वालानी (तमोट, ने.सं. ११११:२९)
भ्वातिनी	भ्वाति (तमोट, ने.सं. ११११:२९)
ब्रम्हुनी	बाहुनी (तमोट, ने.सं. ११११:२९)

थकालिन मिसा	थकालिनी	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)
थकालिन नकिनिन	थकालि नकिं	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)
उपाध्याडिन	उपाध्यायनी	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)
क्षेत्रिडिन	क्षत्रिनी	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)
भिक्षुकीडिन	भिक्षुनी	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)
सुन्दरडिन	सुन्दरी	(तमोट, ने.सं. ११११ : २९)

वचन

नाम, सर्वनाम वा विशेषण खँग्वःयात आपाः थुइकेत वडगु प्रत्यय वचन ख । थौकन्हय् -तं अथवा -पिं तयाः बहुवचन थुइकी । पुलांगु नेपालभाषाय् -पिया न्हापा पनि ख । पनि प्रत्यय स्वंगू प्रत्ययया विकास जुयावःगु दु-

(क) यँ,यलय् -पिं

(ख) भ्वँतय्, ख्वपय् -पुं

(ग) दोलखा-तौथलिइ -पेन,

न्हापा -पनि वचन प्रत्यय, आपालं छ्यलाबुलाय् वः । विक्रम चरितय् खनेदुगु छुं दसु- जिपनिसेन (जिमिसें), थ्वपनि (थुपिं), छपनिसेन (छिमिसें), ओवपनिस (इपिं) । विक्रम चरित, तुलाधर ११०५ : २३, जिपनी (जिपिं) (धान्यवति, महर्जन ११२२ : २६) ।

थौकन्हय्या -त प्रत्यय न्हापा -तो खः । सर्वसाधारण व सामान्य वस्तुयात -त तयेथें न्हापा -तो तइगु खः, गथे मिसातोसनं (मिसातसें), नाथतो (नायःत) (विक्रम चरित, तुलाधर ११०५ : २३) । थुकिया बिसकं खँग्वः हे तयाः नं बहुवचन थुइकेगु याः । प्रजा समस्त (सकल प्रजा), ग्राम समूह, किसि समूह, सह समूह (तुलाधर १११० : १३२) इत्यादि ।

कारक-विभक्ति

कारक	सजीव	निर्जीव
कर्ता	, ड, नं, सन, सेन	ड, नं
कर्म	यात	
करण	नं, सनं, सेन	न
सम्प्रदान	यात	
अपादान	नं, सनं	ने, सनं
सम्बन्ध	या, स	या
अधिकरण	के, याके, स्के, सके	स
कर्ताकारक		
रणिकान	अणी	(पौ १)

थमसन	थःमहेसिन	(पौ १)
मित्रन	मित्रं, पासां	(पौ १)
लोकनबुं	लोकं	(पौ ९)
जेन	जिं (चाणक्य सार संग्रह. १०९१:१, ल्या: नं १)	

करणकारक (न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. ११०७ या दसु)
आखरन आखलं (पौ ४)

अधिकरणकारक (न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. ११०७ या दसु)

साखयाके	साखासन्तानयाके	(पौ २)
चैतस	चैत्यय	(पौ ९)
छ्वंस	छ्वनय	(पौ १५)
मिसके	मिसायाके	(पौ १९)
थवके	थःके	(पौ २०)
उयाके	वयाके	(पौ २१)

सम्बन्धकारक (न्यायविकासिनी, वज्राचार्य ने.सं. ११०७ या दसु)

धनिकया	धनिया	(पौ २)
ओस	वया	(पौ २)

२.३.३ वाक्यव्यवस्था

सामान्य अर्थय वाक्य धायेबलय कर्ता, कर्म व क्रिया खः । अथे नं थुज्वःगु वाक्यय विभिन्न विस्तारकत तनाः ताःहाकः यायेज्यू । थुज्वःगु वाक्य धइगु सरलवाक्य खः । वाक्यया संरचनाअनुसार सरल वाक्य, संयुक्त वाक्य व मिश्रवाक्य जुइ । थन पुलांगु भाषाय गुज्वः-गुज्वःगु वाक्य दु स्वयेगु जुइ ।

सरल वाक्य

सरल वाक्य धायेबलय कर्ता व क्रिया अथवा कर्ता, कर्म व क्रिया जुइफु । माःथाय माःकथं विस्तारक दयेफु । सरल वाक्य छता थुज्वःगु वाक्य खः गुकी छताजक अवधारणा दइ अर्थात् छगूजक ज्याखँ दइ, उकिं थुकी छताजक क्रिया दइ गुकिं समापिकाक्रियाया ज्या याइ, यदि छतां अप्वः समापिका, असमापिकाक्रिया दत धाःसा व सरल वाक्य मजूसै संयुक्त वाक्य जूवनी, दसु-

लख पले स्वानं शोभा जुल ।	लखय पलेस्वां बांलाइ ।	(कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३६)
रात्री चंद्रमान सोभा जुल ।	चान्हय चन्द्रमा बांलाइ ।	(कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३६)
रोभिम्हया धर्म फुयु ।	लोभीया धर्म फुइ ।	(कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३७)

न्हापांगु वाक्यय पलेस्वां, निगूगु वाक्यय चन्द्रमा व स्वंगूगु वाक्यय धर्म कर्ता खः । उगु हे वाक्यय जुर, जुल व फुयु क्रिया खः । न्हापांगु निगू वाक्यय शोभा/सोभा कर्म जुल । थुकथं थ्व सरल वाक्य जुल ।

विस्तारक दुगु सरल-वाक्य

विस्तारक धायेबलय कर्ता अथवा कर्म अथवा क्रियाया विषयस वयान याइगु थप खँ खः । दसु-

कटक ल्याख मयाकम्ह मनुष्यया जसकीर्ति नास जुर । (कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३७)

थुगु वाक्यय-

कटक ल्याख मयाकम्ह मनुष्यया- नाम विस्तारक
जसकीर्ति- कर्ता
नास- कर्म
क्रिया- जुर ।

त्रैलोक्यया अधिपति जुयाव चोड श्रीविष्णुत्वं नमस्कार याडाओ नानाशास्त्रस पिकास्यं तया राजनीति मुडतया खँ जेन ल्हाय । (चाणक्य सार संग्रह, कसा १०९१:१, ल्या: १) थुकी-

त्रैलोक्यया अधिपति जुयाव चोड श्रीविष्णुत्वं- नाम विस्तारक
नमस्कार याडाओ- पूर्वकालिक क्रिया, थुकियात याडा जक च्वयाः समापिकाक्रिया यायेज्यू ।

नानाशास्त्रस पिकास्यं तया राजनीति मुडतया खँ जेन ल्हाय ।

निगू वा निगुलिं मयाक स्वतन्त्र विस्तारक दुगु वाक्य-

आखल मसओ ब्राम्हणं, युद्धस ग्याकम्ह पुरुषं, चाल मदु सलं, मूर्षम्ह सन्यासी कुमन्त्रिपनि चोड राजा, उपद्रव अदीक दओ देश, परपुरुषओ स्नेह तओम्ह, ल्यासे जुलसां, थ्वते ज्ञानीपनीसेन, ननानं तोएते माल ॥२॥ (कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३६)

थुकियात स्वतन्त्र विस्तारकया रूपय ब्वथलेबलय थथे खनेदइ ।

आखल मसओ ब्राम्हणं	आखः मसःम्ह ब्रम्ह- नाम वाक्यांश
युद्धस ग्याकम्ह पुरुषं,	युद्धय ग्याःम्ह मिजं- नाम वाक्यांश
चाल मदु सलं	चाल मदुम्ह सल- नाम वाक्यांश
मूर्षम्ह सन्यासी	मूर्षम्ह सन्यासी- नाम वाक्यांश
कुमन्त्रिपनि चोड राजा	मखुपिं मन्त्रीत दुथाय च्वम्ह राजा- नाम वाक्यांश
उपद्रव अदीक दओ देश	उपद्रो आपाः दुगु देश- नाम वाक्यांश

परपुरुषओ स्नेह तओम्ह त्यासे मेपि मिजंतनाप प्रेम याइम्ह (कलाः)- नाम वाक्यांश
जुलसा- संयोजक
थ्वते ज्ञानीपनीसेन- कर्ताकारक
ननान- क्रियाविशेषण
तोएते माल- क्रिया

मिश्रवाक्य

मिश्रवाक्यय् प्रधान उपवाक्य व छगू वा छगुलिं मयाक आश्रितउपवाक्य दइ ।
प्रधान-उपवाक्य व आश्रित-उपवाक्यया दथुइ अर्थकथं स्वापू दइ । निगूया दथुइ सापेक्ष
योजक दइ ।

ग्वम्ह पुरुष, पाप, कुकार्य्य मयात, ओम्ह पापन तोलतरं, (कुशोपदेश ८७३, शाक्य
११२२:४१)

ग्वम्ह (गुम्ह)- संयोजक

पुरुष पाप कुकार्य्य मयात (मिजनं पापज्या मयात)- आश्रित उपवाक्य

ओम्ह (उम्ह)- संयोजक

पापन तोलतरं (पापं त्वःती)- प्रधान उपवाक्य

ग्वह्म मनुष्यन थ्व शास्त्र सया मात्रन गथे परमेश्वरन भूत भविष्य वर्तमान
सेल अथे थ्व शास्त्र सओह्मन सेयुओ । (चाणक्य सार संग्रह, कसा १०९१:२, ल्या: ४)
थुकी गथे परमेश्वरन भूत भविष्य वर्तमान सेल अथे थ्व शास्त्र सओह्मन
सेयुओ । छगू मिश्रवाक्य खः ।

परमेश्वरन भूत भविष्य वर्तमान सेल- आश्रित उपवाक्य

थ्व शास्त्र सओह्मन सेयुओ ।- प्रधान उपवाक्य

गथे, अथे- सहसंयोजक

समापिका-क्रियाया व्यवस्था

पुलांगु भाषाया च्वज्याय् वाक्य क्वचायेवं समापिका-क्रिया तये हे माः धइगु
आवश्यकता मतायेकू । छगू हे खालया वाक्यय् गनं समापिका-क्रिया तइ, गनं मतः ।
छुं दसु-

किशि, मत्तान शोभा जुल, लंख पले स्वानन शोभा जुर, रात्री चंद्रमान सोभा
जुल, मिसाशीलन स्वभा जुल । सल, चाल दतडान धाय फयान सोभा, छे आनन्दन
जुलडाओ, सोभा, व्याकरण सेडान वचन सोभा, राजहंस जोरन चोडान, खुसि सोभा,
पण्डितपनि चोडान, सभा, सोभारात, सुपुत्रन कुल सोभा । (कुशोपदेश ८७३, शाक्य
११२२ : ३६)

थुगु दसुइ निताजिया वाक्य दु- समापिका-क्रिया दुगु व मदुगु ।

समूह 'क'

किशि मत्तान शोभा जुल,
लंख पले स्वानन शोभा जुर,
रात्री चंद्रमान सोभा जुल,
मिसाशीलन स्वभा जुल ।

पण्डितपनि चोडान, सभा, सोभारात,

समूह 'ख'

सल चाल दतडान धाय फयान सोभा,
छे आनन्दन जुलडाओ, सोभा,
व्याकरण सेडान वचन सोभा,
राजहंस जोरन चोडान, खुसि सोभा,
सुपुत्रन कुल सोभा ।

थुगु दसुं सीदु उवलय् समापिका क्रिया तयेमाः धइगु अनिवार्य मदु, वरु थथे
नं याः, समापिक-क्रिया अन्तय् मतःसे अन्तया न्त्यःनेजक नं तः, दसु- संगत यात जुलं
गुणिकह्यव, खँ ल्हाय जुलं पण्डितह्मव, मित्र-याय जुलं कुलवंतह्म, (चाणक्य सार संग्रह,
कसा १०९१:३, ल्या: ६) । थ्व छगू पद्य कविताथे चिनातःगु वाक्य खः । थुकियात थथे
नं भ्वः छुइज्यु- संगत यात जुलं गुणिकह्यव,

खँ ल्हाय जुलं पण्डितह्मव,

मित्र याय जुलं कुलवंतह्म,

थौकन्हय्या ल्याखं थुकियात थथे भ्वः छुइज्यु

गुणिकह्यव संगत यात जुलं

पण्डितह्मव खँ ल्हाय जुलं

कुलवंतह्म मित्र याय जुलं

वाक्यया हाकः

पुलांगु भाषाया च्वज्याय् वाक्य च्वइगुया हाकःया ल्याःचाः मदु, गुलिं सामान्यरूपं
चीहाकः जुइ, गुलिं असामान्य रूपं ताःहाकः जुइ ।

रोभिम्हया धर्म फुयु । (कुशोपदेश ८७३, शाक्य ११२२:३७)

रोगीन सन्ताप विरं । (कुशोपदेश ८२६, शाक्य ११२२:४८)

ग्वछिनं ठायस ग्राम समीपस पुपुरि ददस्यं चोन । (तन्त्राख्यान ने.सं. ६३८,

सिंह ११२९:११)

थ्व पुपुरिस कापरे बशसप चोंग । (तन्त्राख्यान ने.सं. ६३८, सिंह ११२९:११)

अतिकं ताःहाकःगु वाक्यया दसु-

थेस थ्व कापरेण राजहंस वृन्द खंडाव छेसकल गेनन वया धासे येडा थेस हंसन ब्रम्हलोकन वया धास्यं कंडा, थेस कापरेण ब्रम्हलोक जुयु गथे डंग्व धाया थेस हंसन ब्रम्हलोकया बण्णा खं ल्हाय जुरसा द्रलछि मे थुल नागराजास्यं मफु ज पनिस्स्यं छिन गथे ल्हाय धास्यं हाडा, थेस कापरेण ब्रम्हलोक सोय प्रत्यासनं जे ब्रम्हलोक यने मन भिसन धास्यं हंसयाके प्रार्थना याड, थेस हंस वृन्दन अमतेरा जुरसा बेलकाल मसोस्यं नोन वाय मटेव जेपनिस्स्यं टोड मटोटल छु धायनं मटेव धास्यं अनेग कोडपं सिं छपु वान काचकं थ्व सिं नेम्ह हंसन ट्वाठन काडन थ्व कापरे बोयकं यंडा जुरो थ्व क्षणस ग्रामया सा गोरुषपनिस्स्यं खंडाव सोव २ हंसन कापरे बोयकं यनं गेना तोडफेरं अना छेस्यं काय, थ्व कापरे धास्यं न्वाडा तायाव थ्व कापरेया हृदयस क्रोध जायरपाव जन थम याडा पुण्य फलन स्वर्ग वनेटंडा सोव धास्यं उत्र याटोलेन थ्व कापरे पडरपं ताक जुरो। (तन्त्राख्यान ने.सं. ६३८, सिंह ११२९:११)

कथनवाक्य

कथनया ल्याखं वाक्य निधिकं दु- प्रत्यक्ष कथन वाक्य व अप्रत्यक्ष कथन वाक्य। प्रत्यक्ष कथन वाक्य दयेकीबलय् धाइम्हसिगु नाम वा सर्वनाम गुकिं कर्ताया ज्या याइ, व भाग तइ, अनलि प्रत्यक्ष कथनया क्रिया तइ। क्रियाधुनेसात कमा तइ अल्य् ल्ययाचिं (Inverted comma) वा ध्वः सालाः प्रत्यक्ष कथन वाक्य तइ। न्हापाया वाक्यय् थुकथंया व्यवस्था यायेमाः धइगु अनिवार्य मदु। छगू दसु- मनुष्य मनिस्त हित याय कामनान जेन ल्हाय। ग्वह्म प्रज्ञावन्त मनुष्यन थ्व शास्त्र सेलडाओ थ्व शास्त्रन मामन हित याडाथ्यं हित यायुओ। (चाणक्य सार संग्रह, कसा १०९१:२, ल्याः ३) थुकी ल्ययाचिं शुरु जुइन्त्यः पूर्णविराम तयातःगु दु, अल्य् ल्ययाचिं तयामतः।

२.३.४ अर्थव्यवस्था

नेपालभाषाय् न्हापा-न्हापा गुज्वःगु अर्थय् खँवः छ्यलातःगु खः आः पानावयाच्वंगु दु। थ्व स्वाभाविक प्रक्रिया नं खः। गुलिं खँवःया अर्थदेश जुयाः गाक्कं फरक जुइसा गुलिंया अर्थ विस्तार जू, अझ गुलिं अर्थ संकोच नं जू। दसुया निंति पुत्रपौत्रादिबोधिनी (तमोट ११०३) सफूया छु खँवःत काये।

उर्वशी, मेनका, रम्भा, चित्रलेखा, तिलोत्तमा- देवलोकस पञ्च वेश्या (३:८ खः)

सार्वभौम-	अङ्गना, यंटा	(४:१७ खब)
मध्यान्ह-	बन्ही	(५:२० जब)
मठ-	अक्षर स्थल छें	(१६:११ खब)
तोरण-	प्रसिद्ध	(१६:१३ जब)
पत्नी-	पहिला ब्यहिपा	(२६:५ जब)
औरस-	थाकु मोचा	(२७:५ जब)
पितामह-	छय	(२७:२२ जब)

प्रमातामह-	मामया छय	(२७:२५ जब)
बहुमूल्य-	भिङ्गु वस्त्र	(३२:१ खब)
आसन-	चट्टी	(३३:५ खब)
उपाध्याय-	अक्षर सेङ्गु	(३३:२४ खब)
रहस्य-	एकान्तसतु ल्हाचंटेवु खँ	(३६:२५)
प्रक्रिया-	थव अधिकार	(३७:१५ खब)
सूपकार-	सुवार	(४२:९ जब)
परीक्षक-	पण्डिया	(४८:१२ जब)
वृश्चिक-	प्रतिकूल, प्रतीक	(५६:१८ जब)
प्रेत-	मह, देवता	(६९:७ खब)
स्थान-	तिथि, अवकास	(६३:११ जब)
सचिव-	मन्त्री, सहाय	(६८:२८ जब)

२.४ व्याकरणिक विचार व भाषिक देन

(थन व्याकरणिक विचार व भाषिक देन धायेबलय् नेपालभाषाय् विशेष योगदान दुपि निष्ठानन्द वज्राचार्य, शुक्रराज शास्त्री, चित्तधर 'हृदय', सुन्दरकृष्ण जोशी, तेजरत्न कंसाकार, हायन्स जोगेन्सन, अष्टिन हेलपिनिगु बारय् अध्ययन यायेगु जुइ।)

२.४.१ निष्ठानन्द वज्राचार्य

नेपालभाषाया प्यंगःथामध्यय् छगः भकालि-थां निष्ठानन्द वज्राचार्य (ने.सं. १७८-१०५५) खः। नेपालभाषा ख्यलय् वसप्वलया तःधंगु योगदान दु। गुबलय्निसें च्वज्या जुल उबलय्निसें च्वमितसें ल्हातं आखः च्वयाः वयाच्वंगु खः। ल्हातं च्वयाच्वंगु थासय् वसप्वलया पालय् थ्यंबलय् मेसिनं आखः थानाः सफू पिकयाबिज्यात। नेपालभाषाय् थ्व हे छगू तःधंगु हिउपाः खः। छखे थथे खःसा मेखे मल्लकालय् मनुतसें नेपालभाषा गुकथं भाषा ल्हात उकिया सः रेकर्ड ला मदु। अथे नं च्वयातःगु रेकर्ड स्वयेबलय् सायद गथे ल्हात अथे हे च्वयेगु चलन दुजुइ, अल्य् विभिन्न थासय् विभिन्नकथं भाषिका विकास जुलजुइ। थःथःगु भाषिकाय् गुकथं उच्चारण यात उकथं च्वयेगु चलन दुजुइ, उकिं उबलय् व्याकरण मिलय् यायेमाः धइगु नं मदुजुइ। लिच्वःकथं च्वयेगु ज्याय् फरकपन खनेदत। कालगतिइ मनुतसें ल्हाइगु भाषा व च्वइगु भाषा विस्तार पानावन। च्वइगु गतिइ पुलांगु हे पहः खःसा ल्हाइगु गतिइ अझ हिउपाः वःगु खनेदत। उकी निष्ठानन्द वज्राचार्यजुया इलय् तक थ्यंबलय् च्वयाभाषा व ल्हानाभाषा निधिकं दत। लिच्वःकथं न्हूगु पुस्तायापि मनुतसें गथे च्वये धइगु खँय् समस्या वल। ल्हाये सःसां भाषा च्वयेमसल। थुकिं यानाः कैयौ मनुतसें च्वयेमसः ब्वनेमसः धयाहल। लिच्वःकथं मनुतसें च्वयेगु

व्वनेगु त्वःताहल । थ्व हे समस्यायात थुइकाः वसप्वल निष्ठानन्दजुं भाषाय् मेगु हिउपाः हयाविज्यात, व खः गथे मनूतसे ल्हायेगु यात उकथं च्वयेगु । थुकिं यानाः भाषाय् सरलपन न्थ्यात । मनूतय्त च्वये-व्वने अःपुल । आपालं मनूतय् भाषाप्रति हाकनं भुकाव दयावल । भाषाय् हाकनं जागरण वल । वसप्वलं भाषायात अःपुक घःचाः तुइकेथें तुइकाबिल । थ्व वसप्वलया निगूगु योगदान खः, उकिं थ्व हे खँयात कयाः सुदर्शन भन्तेजुं टिप्पणी यानाविज्यागु दु- निष्ठानन्द वज्राचार्य थ्व भाषायात गद्य-शैली गुलुलुलु तुइकाबिल ।¹² वसप्वल भन्तेजुं थथे धकाः नं च्वयाविज्यात, वसपोल छम्ह अनुवादक, छम्ह सम्पादक व छम्ह च्वमिलिसें छम्ह वक्ता खः¹³ अल्य् सकसिनं छप्पाःमहुतुं धयाहल 'गद्यगुरु निष्ठानन्द' धकाः । थनथाय्लाक्क काशीमाथ तमोटजुं यानादीगु टिप्पणी नं स्वयेबहःजू, वय्कः नेपालभाषा गद्यसाहित्यया दसु च्वमि खः, वय्कः नेपालय् महायान व स्थविरवादी बौद्ध धर्मया नं पुनर्जागरणया केन्द्रबिन्दु खः ।¹⁴

निष्ठानन्दजुं भाषाय् जक मखु बौद्धधर्मय् जागरण हयेगु ज्याय् नं कुतः यानाविज्यात । लिच्वःकथं ने.सं. १०३४ स ललितविस्तर पिकयाविज्यात । वसप्वलं उगु सफू च्वयाविज्याःगुया विभिन्न कारण दयेफु । अथे नं छगू प्रभाव नेपालभाषाय् भाषिक हिउपाः हयेगुली लात । वसप्वलयागु ललितविस्तर स्वयेबलय् व उबलय् भाषिक न्ह्यलुवाःपिनिगु प्रतिक्रिया स्वयेबलय् न्हापा ल्हाना-भाषा छता, च्वया-भाषा मेकथं वनाच्वंगु दु धइगु सीदु । न्ह्यागु थजु वसप्वलं ललितविस्तर च्वयाविज्यायेवं नेपालभाषाय् हिउपाः वःगु दु । थ्व खँ चित्तधर 'हृदय'- जुया प्रतिक्रिया स्वयेवं सीदु । थ्व ललितविस्तर सफूया प्रकाशनं नेपाले निगू प्रकारया जागृति छक्वलं वल । छगू खालि बौद्ध धका नां जक जुया च्वने धुंकिं बौद्ध जनतां बुद्धया जीवनी व बुद्धया अनेक शीलाचरणादि धर्मसम्बन्धी उपदेश नं खंबले धर्म श्रद्धा व बौद्ध शास्त्र पाखे आकृष्ट जुयाः धार्मिक जागृति वल । मेगु-ल्हायबले धाःसा छगू तालया भाय् न्हानाः सफू सफुली व्वनेबले मेगु हे कथं च्वया तःगु भाषा व्वने माःगुलिं थःगु भाषा पाखे अभिरुचि मदया वया च्वंगुली गय् ल्हाय्गु खः अय् हे व्वने नं दुगु थ्व सफू खंबले मनूतय्के नेपालभाषा सम्बन्धी छगू न्हगु जागृति वल कि भीगु नेपालभाषा नं छगू जीवित भाषा खः ...¹⁵ थुगु हिउपाः मेमेगु थासय् नं लाःगु खनेदु । कारण थुगु हे सफूयागु लिच्वःकथं हे खः वा नेवाःच्वमिपिके

¹² भिक्षु सुदर्शन, लुमंके बहःपिं ब्वति-१, केल मासंगल्ली यें : च्वसापासा, ने.सं. १०९०, पौ १ ।

¹³ वहे वहे पौ १ ।

¹⁴ काशीनाथ तमोट, गद्यगुरु पं निष्ठानन्द वज्राचार्य व वय्कःया ललितविस्तर, ने.सं. ११०५ थिलाथ्व ४, पौ ३

¹⁵ चित्तधर हृदय, भीगु साहित्य, ३६१ न्यत- तुछें कान्तिपुर १३ नेपाल : नेपालभाषा परिषद्, ने.सं. ११०२, पौ २९

जागरण वःगुलिं खः । न्ह्यागु थजु हिउपाःया नेतृत्व यानादीम्ह निष्ठानन्द वज्राचार्य हे खः ।

२.४.२ शुक्रराज शास्त्री

शुक्रराज शास्त्री छम्ह नेपालभाषाया दकलय् ग्यसुदमं व्याकरणविद् खः । मेखे वय्कः नेपाःया छम्ह शहिद खः । वय्कलं नेपालभाषाया नितिं छगू दकलय् तःधंगु बांलाःगु व्याकरण सफू च्वयादिल । थुगु सफू ने.सं. १०४६ स च्वयाः ने.सं.१०४८ स पिदंगु खः । आःतक पिदंगु मध्यय् दकलय् तपंगु (२५६+३१ पौ) व्याकरण खः । शास्त्रीजुया भाषा, लिपि, धर्मबारय् थःगु हे दृष्टिकोण दु । थुगु दृष्टिकोण सकसितं मान्य मजुइफु । न्ह्यागु थजु वय्कलं उगु सफूया भूमिकाय् दकलय् न्हापलाक थुकथं च्वयादीगु दु- गुबले सम्म संसारे गुगु २ देशे एक भाषा, एक लिपि, एक भेष तथा एक धर्म जुईमखु उबले सम्म उगु २ देशया उन्नति तथा राष्ट्रसुधार गुबले जुईमखु ।¹⁶ थुकिया नितिं वय्कलं दसु नं बियादिल, थौंकेहे एकधर्म एक भाषाया नियम यूरुपवासीतसें व्यवहार याना च्वोया नीतिं अमेरिका, इङ्लैण्ड, जर्मन, फ्रांस तथा रुस देशे दकभनं उन्नति जुयाच्वन । अतएव सकल आर्यावर्त देशवासीपिसं नं थ्वहे आर्यधर्म (अर्थात् श्रुतिस्मृति पुराण प्रतिपादित सनातन धर्म) आर्यभाषा, आर्यलिपि तथा आर्यभेषया नियम हाकनं व्यवहार याय्माल ।¹⁷ वय्कलं आर्यभाषा विकासया नितिं उकथं धइदयूसां नेपालभाषा विकासया नितिं सः तइदयूगु दु, भी नेपालीतसें नं थ्व हे आर्यभाषाया उन्नति व प्रचार याय्माल, तथापि गथे महाराष्ट्र भाषा तथा बङ्गाली भाषा आदि प्रान्तीय भाषाया उन्नति जुयाच्वन उगु प्रकारं नेपाल देशभाषाया नं बिलकुल लोप याय्मज्यू, छाय् धाःसा थःथःगु प्रान्तीय भाषां थःथःगु प्रान्ते शिक्षा प्रचार याय् अःपुया नीतिं थ्व प्रान्तीय नेपालभाषा नं उन्नति यथासाध्य जुई माः । थ्व हे विचार नुगले तया थ्व नेपाल भाषाया व्याकरण देक्येत उत्सुक (तयार) जुया ।¹⁸

चव्या खँ व्वनेबलय् निता प्यता खँ मतिइ वयेफु । वय्कलं नेपालभाषायात प्रान्तीय भाषा धइदिल । नेपालभाषा गुगुं नं देय्या प्रान्तीय भाषा मखु । नेपाःया प्रसंगय् स्वयेबलय् नं थ्व गुगुं अञ्चल वा जिल्लाया भाषा मखु । सिङ्गो नेपाः घय्पूगु भाषा खः । थ्व मल्ल कालय् राजभाषा, देशभाषा जुयाः वनेधुंकूगु भाषा खः ।

निगूगु खँ वय्कलं नेपालीतसें नं आर्यभाषाया उन्नति व प्रचार यायेमाल धकाः सः तयादिल । थ्व सः नेपालभाषा व नेपालभाषाये चीनसँयभाषा खलकलय् लाःगु गुगुं

¹⁶ शुक्रराज शास्त्री, नेपालभाषा व्याकरण, (सिकन्दराबाद :

थःहे, ने.सं. १०४८), पौ क ।

¹⁷ वहे वहे, पौ क, ख ।

¹⁸ वहे वहे, पौ ख ।

भाषायात धायेमत्वः । वय्कलं नेपालदुने च्वंगु भाषायात लोप यायेमज्यू धइगु बांलाःगु धारणा दु । अथे हे प्रान्तीय भाषा अथवा स्थानीय भाषा न्ह्यागु धाःसां थःथःगु थासय् थःथःगु भाषां स्यनेकने यायेगु अथवा प्रचार-प्रसार यायेबलय् यक्व अःपु । थ्व वय्कःया बांलाःगु पक्ष खः । वय्कलं थ्व हे मतिइ तयाः थःथःगु थासय् थःथःगु भाषां शिक्षा वा मेमेगु ज्या खँय् प्रचार-प्रसार यात धाःसा बांलाः तयाः हे थ्व सफू च्वःगु जुल । थ्व सफू छाःय् च्वया धइगु उद्देश्य कंगु जुल । वास्तवय् थ्व न्ह्याम्ह च्वमियाके नं दयेमाःगु गुण खः ।

शास्त्रीजुं थ्व व्याकरण सफू छाःय् च्वल धइगु खँय् भाजु काशीनाथ तमोटजुया मेगु हे बिचाः दु । तमोटजुं शुक्रराज शास्त्रीजुं नेपालय् व नेपालभाषाया ख्यलय् 'आर्यहिन्दु संगठन' बल्लाकेत नेपालभाषाय् अतिकं मालाच्वंगु थ्व सफू च्वःगु खने दु ।¹⁹ अफ तमोटजुं श्रीमहर्षी माधवराज जोशीया जीवन चरित्र सफूया खँपु उद्धरण यानाः हाकनं थथे च्वयादिल, 'शुक्रराज शास्त्री छम्ह अखिल भारतवर्षीय हिन्दु सहासभा, दिल्लीया महापदेशक खः । व सभाया संस्थापक व नायो मदन मोहन मालवीयजुं छन्हु शास्त्रीयात 'अब तुम अपने नेपालमें आर्य हिन्दु संगठन करो' धाल । थ्व हे आज्ञा पालन यायेत वय्कलं थ्व नेपालभाषा व्याकरण च्वयादीगु खः ।²⁰

२.४.३ चित्तधर 'हृदय'

चित्तधर 'हृदय' छम्ह नेपालभाषाया तसकं नां दम्ह, निर्विवादम्ह महाकवि खः । बौ द्रव्यधर तुलाधर व मां ज्ञानलक्ष्मी तुलाधरजुया कोखं ने.सं. १०२६ बछलागा ११ (वि.सं. १९६३, जेठ ५ गते) शुक्रवारखुनु जन्म जूगु खः । नेपालभाषाय् वय्कःया ज्वःमदयेक योगदान दु । वय्कलं भाषाया नितिं भौतिक, साहित्यिक, भाषिक योगदान यानादीगु दु । वय्कःया विशेष यानाः साहित्यिक योगदान दु । नेपाल ऋतुपौ दँ ३२, ल्याः ५-६, ने.सं. ११०४ (वि.सं. २०४०) चित्तधर 'हृदय' लुमन्ति ल्याःकथं प्रकाशित सफू ३३, अंग्रेजीभासं हिलातःगु सफू २, चाःचू च्वसु १११, नेपाली रचना ४, हिन्दी रचना २, अप्रकाशित सफू ७, चाःचू च्वसु १०१, हिन्दी रचना १३ दु, अथेसां फणीन्द्ररत्न वज्राचार्यजुं मुनादीगु म्हासीका धलः (ने.सं. ११२३) पौ ४१ स स्वयेबलय् ३० सफूया नां बियातःगु दु । उकी अतिकं नां जाःगु सफूत वभुवाहन, सुगत-सौरभ, भीगु साहित्य, मिं मनःपौ

¹⁹ काशीनाथ तमोट, शुक्रराजया नेपालभाषा व्याकरणया पृष्ठभूमि, कुलां (दँ ६, ल्या ५, ने.सं. ११००), पौ ३५, ३६ ।

²⁰ काशीनाथ तमोट, शुक्रराजया नेपालभाषा व्याकरणया पृष्ठभूमि, कुलां (दँ ६, ल्या ५, ने.सं. ११००), पौ ३६ ।

इत्यादि खः । वय्कःया साहित्यबाहेक वर्णविन्याससम्बन्धी छगू दु- नेपालभाषा गय् च्वय्गु (ने.सं. १०७२) खः ।

व्याकरणिक बिचाः

वय्कःयागु व्याकरणिक विचार 'धायेबलय् थुगु हे नेपालभाषा गय् च्वय्गु सफूया बारय् खँ जुइ । थ्व धइगु वय्कःयागु वर्णविन्यासया खँ खः । वय्कलं स्पष्ट खँवलं धयामदीसां वय्कलं धयादीत्यंगु खँ छु धाःसा भाषाय् परिवर्तन वयातुं च्वनी । वःगु परिवर्तनयात आत्मसात् यानाः उकथं हे च्वयेमाः धयादीत्यंगु खः, उकिं गथे न्वावात अथे हे च्वयेगु व गथे च्वल अथे हे न्वावायेगु वय्कःया बिचाः खः । वय्कलं थ्व खँयात वय्कःया उगु सफूतिइ स्पष्ट थथे यानाः च्व धकाः धयामदी, तर उगु आशयया दसुत यक्व हे बियादीगु दु । वय्कलं उकी विभिन्न बुँदाय् ब्वथलाः शीर्षक तयादीगु दु । वय्कःया थुगु सफू व्याख्यात्मक वर्णन गनं नं मदु । शीर्षक बियातःगु दु । उकी क्वय् यक्व दसु दु ।

इ उ या ह्रस्व दीर्घ- चीहाकलं न्वाइथाय् ह्रस्व इकार वा ह्रस्व उकार जुइ । उकिया मेगु खँ ताःहाकलं न्वाःथाय् दीर्घ इकार वा दीर्घ उकार जुइ - जितः की दुगु जाकि मयो ।

अनुस्वार व अनुनासिक- चीहाकलं न्हासं थ्वय्क न्वाइथाय् चन्द्रबिन्दु तइ, ताःहाकलं न्वाइथाय् शिरबिन्दु तइ- वं खँ ल्हात । वयागु खं व तं चाल ।

विसर्ग- अकार व उकार तःहाक उच्चारण याइथाय् विसर्ग तइ- कनि वल । कनि मुल ।

२.४.४ सुन्दरकृष्ण जोशी

भाषाविज्ञान-ख्यलय् विभिन्न स्वदेशी व विदेशी विद्वान्पिंमध्यय् दुग्यं अध्ययन दुम्ह छम्ह भाषावैज्ञानिक खः प्रा.डा.सुन्दरकृष्ण जोशी । कीर्तिया ल्याखं वय्कःया यक्व सफूत मदु । अथे नं वय्कलं गुलि नं सफूत च्वयादिल व दक्वं अतिकं दुग्यं । वय्कःया दुग्यंगु कीर्ति धइगु A Descriptive Study of the Bhaktapur Dialect of Newari. थ्व वय्कःयागु विद्यावारिधिया शोधप्रबन्ध खः । वय्कःया मेमेगु सफू धइगु नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक व्याकरण (ने.सं. १११२), नेपालभाषा व्याकरण (वि.सं. २०६०), (नेपालीभाषाया माध्यम), नेपालभाषाको वर्णविन्यास र लेखन-प्रणाली (वि.सं. ने.सं. ११२१), (नेपालीभाषाया माध्यम) सफूत खः । थुकिया बिस्कं चीचीधंगु विभिन्न सफू व च्वसुत आपालं दु । विशेष यानाः वर्णनात्मक भाषाविज्ञानय् आपालं अध्ययन दुम्ह वय्कः जोशीजुया वर्णविन्याससम्बन्धी ग्यसु दंगु सफू व च्वसुत दु । वय्कलं व्याकरणिक विचारत नं आपालं बियादीगु दु ।

नेपालभाषाय् क्रियाय् येकार यायेगु लाकि हलन्त य् यायेगु धइगु बारय् अप्वःसिनं चिन्ता प्वकाच्वंगु दु । थुगु समस्याया निवारण आःतकं मज्जनि । थुकी वय्कलं

ने.सं. १९२० दिल्लीगा ७ आइतवार (वि.सं. २०५७.श्रावण ८) खुन्हु नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय नेपालभाषा क्रियाया अभूत रूप छगू टिप्पणी विषयया ज्यापौ न्ह्यब्वयादिल । उकी वय्कल स्पष्ट थःगु तर्क बियाः क्रियार्थकय -ये यानाः च्वयेगु, आत्मअभूत क्रियारूपय हलन्त -य यानाः च्वयेगु धकाः धयादीगु दु ।

नेपालभाषाय मेगु समस्या धइगु इकार-इकार निगः नापं बल धायेगु गथे च्वयेगु धइगु खँय नं समस्या दु । वय्कः भाजु तलय् ब्वथाय् दिइ/दी । थन दिइ च्वयेगु लाकि दी च्वये धइगु खँय समस्या दनि । अथे हे खुसिइ/खुसी वनकि तुतिइ/तुती लखं थिइ/थी धइगु खँय नं समस्या दनि । थ्व खँय वय्कः जोशीजु समाधानया लैपु क्यानादीगु दु । वय्कल थःगु सफू नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक सफुतिइ (पौ ३६सं) निगः व* हे मार्वः नाप लाय्व एकाकार जुया छगः हे तर दीर्घ जू वनी धइगु सूत्र दयेकादीगु दु । थुगु सूत्रकथं वय्कल दसु नं बियादीगु दु, तुसि तुसिइ तुसी ।

२.४.५ तेजरत्न कंसाकार

प्रा.डा. तेजरत्न कंसाकार छम्ह अङ्ग्रेजी व नेपालभाषा निगू भाषाय नं दखल दुम्ह भाषावैज्ञानिक खः । वय्कल यें देय्या नेवाःभाषाया ध्वनिया विषयस A generative phonology of Kathmandu Newari सन् १९७९ विद्यावारिधि यानादीगु खः । भाजु कंसाकारजुया नेपालभाषाप्रति व्याकरणिक विचारःसिक भाषावैज्ञानिक योगदान आपाः दु । वय्कल सफू व च्वसु यानाः प्यंगू दर्जनसिक आपाः च्वयादीधुकल । वय्कःया आपाल च्वसु व सफू अङ्ग्रेजीभाषां पिदंगु दु । उकी नं भाषा व भाषाविज्ञान-सम्बन्धी दु । वय्कःया नेपालभाषां पिदंगु सफू नेपालभाषा व भाषाविज्ञान (ने.सं.१९०२) खः । निगूत्या दर्जन ला नेपालभाषासम्बन्धीजक दु ।

२.४.६ हायन्स जोर्गेन्सन

Hans Jorgensen नेपालभाषाया निंति विदेशी मनु खः । वय्कः नेपाल यक्व तापाःगु देय् डेनमार्कय च्वम्ह खः । वय्कल A Dictionary of the Classical Newari (1936) व A grammar of the classical Newari (1941) नांगु निगू सफू च्वयाः नेपालभाषाया निंति तधंगु गुण यानादचूगु दु । थुगु सफू नेपालभाषाया विशुद्ध ऐतिहासिक कोष व व्याकरण खः । धनथाय्लाक्क छता खँ छु लुमकेबहजु धाः भाैतिकरूप वय्कल नेप्रादेय् गुबले मखं, नेवाः त धइपिं सुं नं नाप मलाः । अयत्न वय्कल ग्यसु दंगु निगू सफू च्वयादिल । थ्व हे खँयात कयाः ईश्वरमान, रञ्जितकारजु हायन्स जोर्गेन्सन : युरोपमा नेवारी अध्ययनका अग्रणी धइगु च्वसुइ जिन्दगीमा नेपालमा कहिल्यै नआई, कुनै पनि नेवारसंग प्रत्यक्ष भेटघाट नै नगरिकन पनि स्वतन्त्ररूपमा नेवारीको अध्ययन गरी युरोप

यस भाषाको प्रचार प्रसारमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिनुहुने डा. हायन्स जोर्गेन्सन ।²¹ धकाः च्वयादयूगु दु । भाषावैज्ञानिक भाजु काशीनाथ तमोटजुया ल्याखं डेनमार्कया हायन्स जोर्गेन्सन नेपालभाषा अध्ययन, विश्लेषणय थःगु जीवनया (१०४९-१०६९) नीदं फुकादिल ।²²

जोर्गेन्सनजु थुगु सफू दयेकूबलय ईशाया भिंप्पगू शदिनिसें भिंगुगू शदितकया नेपालभाषायात कयाः दयेकूगु खः । थथे धइगु मतलव थ्व व्याकरण च्वयेत जोर्गेन्सन ने.सं. ४८९ निते ९२० जःखःया हस्तलिखित ग्रन्थया लिधंसा काःगु दु ।²³ कमल प्रकाश मल्लजुया धापूकथं वय्कःया ज्वल सीमित, मुख्य बाखं, अवदान, पुराण, आयुर्वेद व ज्योतिषया सफू व नं छगू निगू त्वःताः इस्वी सन्या १८ गू व १९ गू शदीया । अभिलेख, थ्यासफू, कोश, म्ये, नाटक, नीति, धर्मशास्त्र मेमेगु शास्त्रया सफू जोर्गेन्सनया विश्लेषण-क्षेत्र पिने लाःगु खने दु ।²⁴

जोर्गेन्सनजु पुलांगु नेपालभाषा अध्ययन यानाः थुकियात Classical Newari धकाः नां छगू खः । थुकिया अर्थ शास्त्रीय नेपालभाषा खः । उगु सफुतिइ मूल स्वंगूजक अध्याय दु- न्हापांगु अध्याय Introduction, निगूगु अध्याय Phonology, स्वंगूगु अध्याय Accidence and Syntax खः । उगु स्वंगूगु अध्यायया गुंगू उपअध्याय दु- (क) Noun, (ख) Pronoun (ग) Numbers (घ) Verbs (ङ) Adjectives (च) Adverbs (छ) Postposition (ज) Conjunction (झ) Additional Chapters on Syntax.

परिचय अध्यायसं नेपालभाषा व्याकरणया विशेषता न्ह्यथनातःगु दु । उज्वःगु विशेषता धइगु छता एकाक्षरीउन्मुख भाषा खः, उकिं एकाक्षरी खँवः यक्व दु । गुलिगुलिजक संयुक्त, व्युत्पन्न खँवः दु । खँवःया रूपायन याइबलय प्रत्यय स्वाइ । थुगु भाषाया धातु व्यञ्जनान्त जुयाचंगु दु । वचन निगूजक दु- एकवचन व बहुवचन । व्याकरणिक लिङ्ग मद्दु, तर लैङ्गिक म्हा (सजीवयात), गु, गुलि, ग्व (निर्जीवयात) प्रत्ययपाखें (Particle) सजीव व निर्जीव वस्तु थुइकी । थुकिं हे विशेषण, सर्वनाम, संख्यावाचक, नामिक क्रिया थुइकी । वचन व कारकीय प्रत्ययपाखें सजीव निर्जीव वस्तु थुइकी । सर्वनामया प्रथम पुरुषया समावेशी व असमावेशी यानाः निधिकं दु । गणनाया तःधंगु एकाइ १० तक खः । ल्याःख्याबलय नाम शब्दनाप प्यपुंक ताजिखँवः तइ । विशेषणया क्रियानाप क्वातुक स्वापू दु । थुगु भाषाय degree या व्यवस्था मद्दु । पुरुष

²¹ ईश्वरमान रञ्जितकार, हायन्स जोर्गेन्सन : युरोपमा नेवारी अध्ययनका अग्रणी, (मधुपर्क ३२ : ८, वि.सं. २०५६), पौ ० ।

²² काशीनाथ तमोट, नेपालभाषा निथी दुगुया छु आधार (यल : कुला साहित्य पाःला, ने.सं. १९९३), पौ १ ।

²³ कमल प्रकाश मल्ल, मध्यकालया अभिलेखय नेपालभाषा, (खेलुइता, ३ : ३, ने.सं. १९०२), पौ ५ ।

²⁴ कमल प्रकाश मल्ल, मध्यकालया अभिलेखय नेपालभाषा, (खेलुइता, ३ : ३, ने.सं. १९०२), पौ ६ ।

थुइकीगु प्रत्यय मदु । विभिन्न कालया दथुइ निश्चित विभाजन मदु, तर पक्ष व भाव क्यनीगु यक्व दु । कर्मवाच्य क्यनीगु व्यवस्था मदु ।

ध्वनि अध्यायसं व्यञ्जन व स्वरया विषयया चर्चा दु । देवनागरी लिपिया स्वभाव नालाकयातःगु जुयाः भाषाया ध्वनिया पाय्छि, त्वयेक लिपि मदु व फयाफछि लिक्कलाक छ्यलातःगु दु । व्यञ्जनय् /ड/ या स्वतन्त्र अस्तित्व दु । /श/ व /ष/ या ध्वनि मदु । /र/ व /ल/ या दथुइ हिलाबुला जू । /व/ व /ब/ या खासै फरक मदु । स्वरया सन्दर्भय् स्वयेबलय् /अ/ या ह्रस्व व दीर्घ निगुलिं रूप दु । दीर्घ /ई/ व दीर्घ /ऊ/ निगुलिं छ्यलाबुला दु, तर आगन्तुक खँग्वलय् /इ/ व /उ/ या दथुइ हिलाबुला जू ।

नाम अध्यायसं स्वेताजिया नाम क्यनातःगु दु- द्वित्व प्रयोग यानाः दय्कातःगु दु नाम, व्युत्पादित नाम व संयुक्त नाम । थुगु अध्यायदुने लिङ्ग, वचन व कारकया चर्चा दु । सर्वनामया स्वगू पुरुषया नं समावेशी शब्द भी खः । थुकिया विकासक्रमय् वय्कलं थये क्यनादीगु दु- भजे, भेजे, भिजि, भीभी- जेभे, छजे, छेजे, छिजि, जेभे जिछि ।

क्रिया अध्यायसं क्रियाया वर्गीकरण दु- Primary verbs, Verbal phrases व Derivatives. Primary verbs स प्यताजिया उपवर्गीकरण दु- /-न्/ व्यञ्जनान्त- कन्, दन्, पुन्, /-त्/ व्यञ्जनान्त- ग्यात्, यात्, सित्, /-ल्/ व्यञ्जनान्त- नल्, हल्, काल । Verbl phrase थ्व निधिक दु- (क) Preverbs + Primary root ।

२.४.७ अष्टिन हेल्

थ्वय्कः भाजु नेपालभाषाया नितिं विदेशी मनु खः । जन्मस्थानकथं अमेरिका खःसा नेपालभाषाया नितिं लिक्क लाःमह मनु खः । वय्कः न्हापां सन् १९६९ स त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत Summer Institute of Linguistics -या नायः जुयाः नेपाः भाःगु खः । वय्कलं प्यगू दर्जनति भाषा व भाषाविज्ञानसम्बन्धी सफू व च्वसु च्वयादीधुकल । उकी आपालं सफू नेपालभाषासम्बन्धी दु । हेल्जु विभिन्न च्वसु व सफू च्वयादीगुमध्यय् छपु च्वसु लुमकेबहगु दु व खः Person Markers : Finite Conjunct and Disjunct Verb-Forms in Newari. थुगु च्वसु नेपालभाषाय् पुरुष अध्ययनय् छगू हिउपाः हःगु दु । न्हापा-न्हापा नेपालभाषाय् सर्वनामय् नं स्वंगु पुरुष दु, क्रियाय् नं स्वंगु पुरुष दु संस्कृतय् थें प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष व तृतीय पुरुष । थुगु च्वसु पिदनेवं नेपालभाषाय् नं क्रियाय् निगूजक पुरुष जुल । थुकियात बांलाक व्याख्या डा. सुन्दर कृष्ण जोशीजुं यानाबिल । Conjunct स प्रथम पुरुषजक, Disjunct स द्वितीय पुरुष व तृतीय पुरुष नितां लाः । थुगु अध्ययनलिपा नेपालभाषाय् आत्मपुरुष व परपुरुष यानाः निधिक जक जुल ।

एकाइ ३ : नेपालभाषाया समकालिक अध्ययन

३.१ नेपालभाषाया वर्णनात्मक अध्ययन

३.१.१ वर्ण-व्यवस्था

नेपालभाषाय् थःगु हे भाषा, साहित्य, लिपि दु, अथे नं च्वयेगु-च्वकेगु, ब्वनेगु-ब्वकेगु धाँचा धाःसा देवनागरी-लिपिनाप वर्णव्यवस्था ज्वःलाः । संस्कृतभाषाय् स्वरवर्ण गुलि गुकथं ब्वनाच्वन नेपालभाषाय् नं उकथं हे च्वयाच्वन, ब्वनाच्वन । लिपाया इलय् वयाः ह्रस्व /लृ/, दीर्घ /लृ/ व दीर्घ /ऋ/ ब्वनेगु व ब्वकेगु मयात, नत्र स्वरवर्णया दक्व सूत्र संस्कृतभाषायामु हे जुयाच्वंगु दु । नेपालभाषाय् भाषावैज्ञानिक धंगं अध्ययन यायेगु चलन वसेलि मूल स्वरवर्ण /अ/, /आ/, /इ/, /उ/, /ए/, /ओ/ नाप यानाः खुगः नालाकाल । अथे नं /ओ/यात दक्वसिनं नालामकानि । थुकिया थासय् अर्धस्वर /व/ नायेगु लाकि शुद्ध स्वर /ओ/ खः धइगु विषयय् भाषाविदपिनि दथुइ ओः नं मतभेद दिन ।

व्यञ्जन-वर्णया खँय् नं अथे हे देवनागरीलिपिनाप ज्वःलाःगु व ज्वःमलाःगु खँ दु । शिक्षण-संस्थाय् देवनागरीलिपिइ सुइखुगः दुगु व्यञ्जनवर्ण नेवाःतसें नं ब्वनाच्वंगु ब्वकाच्वंगु दु । च्वय् धयातःथे नेपालभाषाय् नं भाषावैज्ञानिक धंगं अध्ययन यायेगु व्यवस्था वयेवं देवनागरी-लिपिइ दुगु /ट/, /ठ/, /ड/, /ढ/, व /त/, /थ/, /द/, /ध/ मध्यय् संस्कृतभाषाय् गुगु सूत्र उच्चारण यायेगु यानाच्वंगु खः, उकथया उच्चारण नेवाःतसें मयाः, उकिं नेवाःउच्चारण थ्व नितां मखु । संस्कृतभाषाय् /ट/, /ठ/, /ड/, /ढ/ मूर्धन्यध्वनि खःसा /त/, /थ/, /द/, /ध/ दन्त्यध्वनि खः । वास्तवय् नेवाःतसें याइगु उच्चारण मूर्धन्यध्वनि नं मखु, दन्त्यध्वनि नं मखु बरु वत्स्यध्वनि खः । अथे धकाः वत्स्यध्वनियात प्रतिनिधि याइगु वर्णलिपि नेपालभाषाय् दयेकातःगु मदु, उकिं वत्स्यध्वनि दन्त्यध्वनिनाप लिक्क लाःगु जुयाः संस्कृतभाषाया दन्त्यध्वनिया प्रतिनिधित्व याइगु /त/, /थ/, /द/, /ध/ हे छ्यलाबुलाय् हयाच्वंगु दु ।

संस्कृतभाषाय् /श/, /ष/, /स/ स्वंगः स्वगू हे भिन्न ध्वनि पिच्चइगु वर्ण खः । संस्कृतभाषाया नितिं ध्वनिव्यतिरेकी, अर्धव्यतिरेकी क्यनीगु वर्ण खः, उकिं उगु स्वंगः वर्ण उगु भाषायात मदयेक मगाःगु वर्ण खः, तर नेपालभाषाय् च्वइबलय् च्वकीबलय् थ्व स्वंगलं प्रयोगय् हयाच्वंगु दु, तर उच्चारण स्वंगः वर्णया छता हे जुयाच्वंगु दु, व खः दन्त्य /स/, उकिं नेपालभाषाय् /स/ ध्वनि छगःजक छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु दु ।

मेगु स्वंगः नासिक्य वर्ण दिन व खः /ड/, /ज/, /ण/ । थ्व स्वंगः वर्णमध्यय् नेपालभाषाय् /ड/ मा हे माः लाकि म्वाः यकिन यानाः धायेमफुनि । ख्वपभाषिकाय् थ्व मदयेक मगाः, यँ-यलभाषिकाय् मदुसां ज्यू । स्तरीय भाषाया रूपय् यँ-यलया

भाषिकायात कयातः गु जुयाः यै-यलयापि च्वमिपिसं /ड/ वर्णयात मान्यता ब्यूगु खनेमदु । /ज/ व /ण/ नेपालभाषा च्वज्याय् छ्यलाबुलाय् मवःसां ततसम तदभव खंग्वलय् छ्यलेगु याः ।

च्वय्या दक्व विवरणं छु सी दु धाःसा नेपालभाषाय् थःगु हे भाषा दु, साहित्य दु, लिपि दु धाःसां संस्कृतभाषा व देवनागरीलिपिनाप व्यागलं च्वनेमफु । अन्त्य वयाः नेपालभाषाय् /न्ह/, /म्ह/, /ल्ह/ स्वंगः बिस्कं वर्ण दु, गुगुयात संयुक्त वर्ण धायेगु याः । वास्तव्य /न/-या घोषध्वनि /न्ह/ खः, अथे हे /म/-या /म्ह/ व /ल/-या घोषध्वनि /ल्ह/ खः । थन पाःगु खं छु धायेबलय् थ्व स्वंगलं संयुक्त वर्णथे मच्चं बिस्कं हे वर्ण दयेकातःगु जूसा ज्यूगु खः । व्यवहार्य अथे मजुल ।

३.१.२ व्याकरण

सामान्य अर्थय् व्याकरण धालकि शुद्ध च्वयेगुया नियम संग्रह धकाः थुइकी । वास्तव्य व्याकरणया ज्या शुद्धताजक स्वयेगु मखु । थुकिया छगू पक्ष शुद्धता स्वयेगु खःसां मेगु पक्ष शब्द व वाक्यया विषयलय् अध्ययन यायेगु खः । थन व्याकरण क्वय् बेयातःकथंया अध्ययन याइ ।

३.१.२.१ नाम

नाम न्याथिकं दु- (क) जातिवाचक नाम (ख) विशेषनाम (ग) समूहवाचक नाम (घ) द्रव्यवाचक नाम (ङ) भाववाचक नाम/अमूर्तनाम

(क) जातिवाचक नाम

निश्चित आकार प्रकार दुगु, थःगु हे छगू भौतिक अस्तित्व दुगु छगू बिस्कंगु वस्तुयात जातिवाचक नाम धाइ । जातिवाचक नामया विशेषता धइगु छगू सिङ्गो वस्तु जुइ । थ्वथे ज्वःगु भौतिक वस्तु यक्व दइ ।

जातिवाचक नामया व्याकरणिक महत्त्व

थुकिया व्याकरणिक महत्त्व धइगु एकवचन, बहुवचन नितां यायेजीगु खः । छु नं वचन प्रत्यय मतलकि एकवचन व /-त/ अथवा /-पिं/ प्रत्यय तलकि बहुवचन जुइ । थुकिया मेगु व्याकरणिक महत्त्व धइगु गणना खः । थ्व गणनीय नाम जूगुलि आवश्यकताअनुसार ताजि खंग्वः तयाः ल्याख्याये जी ।

(ख) विशेषनाम

जातिवाचक नामयात विशेषकथं नां छुइव विशेषनाम जुइ । गथे सुं छम्ह मिसां मचा बुइकल धाःसा व बूम्ह मचा सामान्य नामजक जुइ । लिपा राम, श्याम, हरि इत्यादि न्ह्यागुसां नां छुइव तिनि विशेषनाम जुइ । थुकियात व्यक्तिवाचक नाम नं धाइ ।

विशेषनामया व्याकरणिक महत्त्व

छतायां छताजक दइगु जुयाः थुकिया बहुवचनया रूप दइमखु । न्ह्याबले एकवचनजक जुइ । चीन, नेपाल, अमेरिका, सगरमाथा, प्रशान्त महासागर, राम, कृष्ण, बुद्ध इत्यादि फुक्क विशेष नाम खः । थुकियात /-त/, /-पिं/ तयाः बहुवचन यायेगु व्यावहारिक मजू, उकिं विशेष नाम धइगु एकवचन जुइगुया दसु खः ।

(ग) द्रव्यवाचक नाम

थ्व जातिवाचक नामथे मूर्तनाम खःसां ग्वलंग्वः मखुगु जुयाः अर्थात् Single वस्तु मखुगु जुयाः ल्याख्यायेमछि । थ्वया निश्चित आकार प्रकार मदु । चुं, धू, लः, चिकं, लुं, वह, सिं, चा इत्यादिया ल्याख्यायेगु उपाय मदु, उकिं थुकियात थलभल्य तयाः अथवा ताल्जुइ लनाः अथवा दापुति दानाः ल्याः काइ ।

द्रव्यवाचक नामया व्याकरणिक महत्त्व

थुकिया निश्चित आकार प्रकार मदुगु व उज्वःगु वस्तु छथाय् तयेवं छगू मेगुली मिलय् जुइ । थःगु व्यागलं अस्तित्व क्यनी मखु, उकिं ल्याख्याय् मछि । थ्व हे कारणं यानाः थुकिया एकवचन बहुवचन रूप बी नं मछि । थुकिया वचन हे मदु । थ्व वचनहीन नाम खः । थ्व हे थुकिया व्याकरणिक विशेषता खः । नेपाली अथवा अंग्रेजीभाषाय् जूसा क्रिया नं वचन क्वःछी । द्रव्यवाचक नाम वचनहीन जूसां क्रियां एकवचन धकाः क्यनाच्वनी, तर नेपालभाषाय् वचन निर्धारणय् क्रियाया छुं भूमिका मदु । द्रव्यवाचक नाम छु वचनय् लाः धकाः छुं पद नं मक्यं । एकवचन खः लाकि बहुवचन खः छुं हे सीमदु । उकिं थ्व वचनहीन नाम (Numberless Noun) खः ।

(घ) समूह-नाम

जातिवाचक नामय् च्वंगु ज्वःज्वःलाःगु निता वा नितां अक्वः वस्तु संयुक्तरूप छथाय् लायेवं समूहनाम जुइ । परिवार (family), खलः, पुचः, गुथि, त्वाः, दर्जन, जु (जोर), ज्वाँय, प्वाँय, बथां, संघ, संस्था, संगठन, समिति, पार्टी, सरकार, मन्त्रीमण्डल इत्यादि फुक्क समूहनाम खः ।

समूह-नामया व्याकरणिक महत्त्व

समूहनाम धइगु जातिवाचक नाम-जातिवाचक नामया संयुक्त रूप अथवा द्रव्यवाचक नाम-द्रव्यवाचक नामया संयुक्त रूप खः । समूहवाचक नाम स्यंकलकि जातिवाचक नाम अथवा द्रव्यवाचक नाम जुइ । खलः, पुचः, गुथि इत्यादि स्यंकलकि जः/दुजःजक जुइ । जः/दुजः धइगु जातिवाचक नाम खः । अथे हे अंगुरया भुप्पा, ताःचाप्वाँय्या ताःचा नं थुज्वःगु हे समूहवाचक नाम खः । धूया दू समूहवाचक नाम खः । दू स्यंकलकि धूजक जुइ । पुचः नामया मतलव थुकी च्वंगु एकाइत गणनीय जुइ, उकिं

समूहवाचक नाम धइगु बहुवचनया रूप खः । छगू हे प्रकृतियागु वस्तुत यक्व, ताउतक नां कया: च्वनेसिकं छकल, समूह नां का:सा आपालं खंगव: म्हंचा: ।

(ड) भाववाचक नाम/अमूर्तनाम

थुकिया भौतिक आकार प्रकार, रूपरेखा मदुगु व भाव जक सीकेमा:गु जुया: थुकियात भाववाचक नाम अथवा अमूर्त नाम धा:गु खः । थ्व सुयागुं अथवा छुं छुकीयागु गुण, अवस्था अथवा ज्यायागु नाम खः ।

(क) गुण थुइकीगु भावनाम— दया, माया, सुख, दुख, इच्छा, विश्वास, न्याय, अन्याय, तं (क्रोध), इर्ष्या, करुणा, मोह इत्यादि ।

(ख) अवस्था थुइकीगु भावनाम— मचापहः, मचासू, ल्याय्महपहः, ल्याय्महसू, बुरापहः/सू, बरापहः/सू, मिजंपहः/सू इत्यादि ।

(ग) ज्या थुइकीगु भावनाम— च्वज्या, व्वज्या, व्वँज्या इत्यादि ।

अमूर्तनामया व्याकरणिक महत्त्व

सामान्यतया अमूर्तनाम धइगु द्रव्यवाचक नामथे खः । थ्व वचनहीन नाम (Numberless Noun) खः । थ्व हे अमूर्तनामया विशेषता खः ।

३.१.२.२ सर्वनाम

सर्वनाम धायेबलय् नामया पलिसाय् प्रयोग जुइगु पद खः । पुष्परत्न 'सागर' (ने.सं. १०९३:३७) जुं 'गुगु शब्द संज्ञाया पलिसास वइ अर्थात् गुगु शब्द संज्ञायात हानं हानं दोहरे याये म्वक्का बिइ, उगु शब्दयात सर्वनाम शब्द धाइ' धका: च्वयादचूगु दु ।

सर्वनाम न्याथी दु—

(क) पुरुषवाचक सर्वनाम—

थ्व स्वधिकं दु— न्वंवाइम्ह प्रथम पुरुष— जि, जिपिं, भी, भीपिं ।

न्यनाच्वंम्ह द्वितीय पुरुष— छ, छिपिं, छपिं, छलप्वल, छलप्वलपिं, छि, छिकपिं सुयागु वा छुकीयागु बारय् खँ ल्हात व तृतीय पुरुष जुइ— थ्व, व, थुपिं, इपिं ।

(ख) दर्शक सर्वनाम

क्यनीगु ज्याया अर्थय् छ्चलीगु दर्शकवाचक सर्वनाम खः । थ्व प्यधिकं दु—

लिक्क च्वंगु क्यनीगु— थ्व, थुम्ह, थुगु

तापाक्क च्वंगु क्यनीगु— व, उम्ह, उगु

भन् तापाक्क च्वंगु क्यनीगु— हुं

श्रोताया लिक्क च्वंगु— आम

आत्मवाचक सर्वनाम—

थःत थुइकीगु सर्वनामयात आत्मवाचक सर्वनाम धाइ । थः स्वंगू पुरुषय् न प्रयोग जू ।

जिं थःगु उमेर हे मस्यू ।

प्रथम पुरुष

छं थःगु सफू हे म्हमस्यू ।

द्वितीय पुरुष

वं थःगु लासा हे मस्यू ।

तृतीय पुरुष

अनिश्चयवाचक सर्वनाम—

क्व:जिक थुम्ह उम्ह मधाइगु अनिश्चयवाचक सर्वनाम खः । सुं, छुं गुलिं, न्ह्याम्ह/न्ह्यागु, यम्ह/यगु थुकिया दसु खः ।

सुं— थ्व व्यक्तिया निंतिं छ्चलीगु सर्वनाम खः ।

सुं क:सा जि अफिस वन धा । थन सुं न वइमखु ।

छुं— थ्व निर्जीव वस्तुया निंतिं छ्चलीगु खः ।

छुं जूसा जित धायेमते । जित छुं जूगु दु धका: ?

निश्चयवाचक सर्वनाम

क्व:जिक धायेगुया निंतिं छ्चलीगु निश्चयवाचक सर्वनाम खः । सकल, छम्ह, मेम्ह थुकिया दसु खः ।

सकलें बल । व छम्हजक मव:ति ।

प्रश्नवाचक सर्वनाम

न्ह्यस: थुइकीगु सर्वनामयात प्रश्नवाचक सर्वनाम धाइ ।

अन सु वल ? दाइचा ।

भीथाय् सुसु भव्य वइ ?

थ्व छु गैडा लाकि किसि ?

थ्व छु ल: लाकि अय्ला ?

सम्बन्धवाचक सर्वनाम

स्वापू थुइकेत वइगु सर्वनामयात सम्बन्धवाचक सर्वनाम धाइ ।

थ्व सफू सु वल वयात हे बिया छ्व ।

सुनां धाल वयात व्व:व्यु ।

वं जित छु हल व जिं मस्यू ।

अनिश्चयबोधक सम्बन्धवाचक सर्वनाम- थ्व स्पष्ट मजुइक धाइगु सर्वनाम खः ।

यम्ह वा वखना जि मग्नाः ।

यंगु धा जिं खः धाय् हे मखु ।

३.१.२.३ विशेषण

नामिक शब्दया विषयलय् छुं धयाः खँ तनावीगु हे विशेषण खः ।

विशेषण खुधिक दु-

(क) गुणबोधक विशेषण

अःखः	opposite	कचि	raw
कां	blind	खः	left
खाँय्	dumb	चीजाः	low height
चीधं	small	चीमि	poor
चीहाः	short	जःगु	right
तःजाः	height	तःधं	big
तःधी	tall	तःमि	rich
तःहाः	long	न्हू	new
पुलां	old	बुरा	old
लिक्क	near	ल्याय्म्ह	young
ल्यास	young girl	वैय्	mad

(ख) संख्याबोधक विशेषण-

कूछि	two Manas	चकीछि	one fourth, Quarter
छमना	one Mana	त्यःछि	four Manas
बछि	half	बामना	half Mana

(ग) परिमाणबोधक विशेषण-

आपाः	more, much, many	गाक्क	sufficient, enough
भतीचा	a little, a few	फुक्क	all
यक्व	many, Much		

(घ) सार्वनामिक विशेषण

सर्वनाम खयाः नं वाक्यय् प्रयोग जुइबलय् विशेषणया ज्या याइगु जुयाः थुकीयात सार्वनामिक विशेषण धाःगु खः ।

थ्व	this	व	that (a bit near/close)
थपाय्धंम्ह	this much high/great	अपाय्धंम्ह	that much high/great
थपाय्धंग	this much big	अपाय्धंगु	that much big
थुज्वःम्ह	like this person	उज्वःम्ह	like that person
थुज्वःगु	like this matter	उज्वःगु	like that (matter)
थुलि	this much	उलि	that much
हुं	that (a bit far)		

(ङ) प्रश्नवाचक विशेषण

सु	who	छु	what
गुम्ह	who	गुगु	which one
गुज्वःम्ह	what kind of	गुज्वःगु	how is
गपाय्धंम्ह	how much great	गपाय्धंगु	how much big
गपाय्धीम्ह	how much tall	गपाय्धीगु	how much height

(च) सम्बन्धवाचक विशेषण

सु	whomever	छु	whatsoever
गुम्ह	which	गुगु	howsoever
न्ह्याम्ह	any body	न्ह्यागु	any thing

३.१.२.४ क्रिया

क्रिया छता शब्दवर्गया अति महत्त्वपूर्ण ब्व खः । क्रिया मदयेक वाक्य पूर्वनी मखु । वाक्यय् मूलतः निगू ब्व दइ- नामपदावली व क्रियापदावली । थुकीयात व्याकरणय् उद्देश्य व विधेय धाइ । क्रियापदावली वा विधेय ब्वय् क्रिया लाइ । क्रिया वाक्यय् छुं ज्या अथवा घटना अथवा स्थिति थुइकेगु ज्या याइ ।

क्रियाया विषयलय् पुष्परत्न 'सागर'जुं थथे चयादचूगु दु, गुगु शब्द छुं छगुलि ज्या यायेगु अथवा ज्या जुइगु सियेदइ उकियात क्रिया धाइ । ²⁵ थ्व खँकथं क्रियाया मूखँ धइगु ज्या थुइकेगु खः, तर क्रिया न्ह्याबलें ज्याजक थुइकी धइगु जुइमखु । जित नयेमास्तिबल अथवा, जित प्वाः स्यात धायेबलय् ज्या मखु घटनाजक खः । अथे हे व मिसा बांलाः अथवा व मिजं बःलाः धायेबलय् स्थितिजक कंगु खः । थुकी क्रियां छुं ज्या

²⁵ पुष्परत्न 'सागर', सुबोध नेपालभाषा व्याकरण, कान्तिपुर : चौकन्हे प्रकाशन विभाग, ने.सं. १०९३ अचापुन्ही ।

यानाच्वंगु मद्, उकिं क्रिया धायेवं ज्या हे याइ धइगु मद् । क्रियां घटनाजक, अवस्थाजक व सामान्य ज्या नं थुइकेफु ।

व्याकरणय् काल, पक्ष, भाव, वचन, पुरुष, लिङ्ग आदिस रूपायन जू मजूया आधारय् नं क्रियाया अध्ययन याइ । थ्वया बिस्कं समापिका, असमापिका, सकर्मक अकर्मकया आधारय् नं क्रियाया परिचय जुइ, बरु क्रियाया बाह्य रूप छु जुइ, उकिया संरचना गथे जुइ धइगु विषयलय् थःथःगु भाषाया स्वभाव संरचनाकथं जुइ ।

क्रिया न्याधिकं दु-

सरल क्रिया व संयुक्त क्रिया

(क) सरल क्रिया

धातुइ लितांसा तनाः ज्यानातःगु क्रिया सरल क्रिया खः । थुकी छगू धातु, दयेकातःगु छगूजक क्रिया जुइ । सामान्यतया थुकी निगः वर्णया क्रिया जुइ । म्हजक स्वंगः प्यगः वर्णया क्रिया जुइ । थ्व मूल व स्रोत क्रिया जुइ । दसु-

नये	to eat	कन	to tell	सत	to call
हके	to rebuke	काये	to take	हाले	to cry
बिये	to give	इने	to distribute	हिले	to change
थिंक	to get on credit	बुये	to burn	कुन	to shut
तुले	to roll	जुके	to beat	इत्यादि ।	

(ख) मूल क्रिया व सहायक क्रिया

धातुइ क्रियार्थक लितांसा तयाः दयेकातःगु मुख्यगु अर्थ कनीगु क्रिया मूल क्रिया खः । थुकिया मेखे थुज्वःगु नं क्रिया दु गुकिं सहायक अर्थ कनी । सहायक क्रियाया सहायक अर्थ व मूल अर्थ नितौ दयेफु ।

सहा.क्रिया	मूल अर्थ	सहायक अर्थ
खने	वं धरहरा बांलाक खं ।	जि नं समयबजि कायेखं ।
चवने	हाकिम मेचय् चवन ।	हाकिम ज्या यांनाचवन ।
छवये	वं किजायात पसः छवल ।	जि थौ वयेमखुत धकाः धयाछव ।
जुये	बिरामी न्यासि जुल ।	त्वानाजुइमते निहं छत ।
तये	वं बाकसय् ध्यबा तल ।	जिं छत खं छता धयातये ।
त्वःते	किसानतसें पुखुलिइ न्या त्वःतल ।	जिं व मिसा हयात्वःता ।
ब्याये	वया वसः ह्यूगु मब्याः ।	वयागु खं ल्हानामब्याः ।
यये	जित व चकलेट तसकं यः ।	वं कलाःयात दायेयः ।
लाये	जि प्वाः स्याःगु लाल ।	जि वयात मखुगु खं छगू धायेलात ।

वने	जिमि किजा अफिस वन ।	बांलाक व्वनावन धाःसा न्ह्याम्ह पास जुइ ।
वये	व मनू जिथाय् वल ।	वयात छथु दायेमास्तिवल ।
सने	सनेमते सुंक च्वं ।	त्वानासन धाःसा भीत हे
	वेफाइदा जुइ ।	
स्वये	बांलाःपित न्ह्याम्हसिनं स्वइ ।	वं जित तीजक थियास्वल ।
हय	वं चाकुमरि न्यानाः हल ।	विद्यार्थीतसें नं आन्दोलन यानाहल ।

(ग) सकर्मक क्रिया व अकर्मक क्रिया

सकर्मक क्रिया

कर्म काइगु क्रियायात सकर्मक क्रिया (Transitive Verb) धाइ ।

व मचां जा नल । रामं प्याखं स्वल । हाकिमं तलब काल ।

थुकी नल, स्वल व काल सकर्मक क्रिया खः ।

अकर्मक क्रिया

कर्म काइमखुगु क्रियायात अकर्मक क्रिया (Intransitive Verb) धाइ ।

मचा दचन । किजा खल ।

धन दचन व खल अकर्मक क्रिया खः ।

(घ) वैयक्तिक क्रिया व अवैयक्तिक क्रिया

वैयक्तिक क्रिया

थुकी सम्पूर्ण मानव-जातियात व मानव-जाति छयलीगु क्रिया जक लाइ ।

नये, त्वने, दचनेथें ज्वःगु क्रियात वैयक्तिक क्रिया खः । थुकिया छुं दसु-

खवय	to weep	ग्याये	to be afraid
व्वये	to fly	म्वाये	to live
वये	to come	ल्हवये	to vomit
चवने	to sit	दचने	to sleep
मुने	to meet	वने	to go
न्हिले	to smile	सुले	to hide
हाले	to cry		

अवैयक्तिक क्रिया

थ्व सजीव प्राणीबाहेक न्ह्यागुकथंया निर्जीव वस्तु थुकी दुथ्याइ । थुगु पुचलय् प्रयोग जुइगु क्रिया मानव व्यवहारय् प्रयोग मजुसे निर्जीव वस्तुया घटना, स्वभाव,

स्थितिइ प्रयोग जुइ । थुकीयात अवैयक्तिक क्रिया वा निवैयक्तिक क्रिया (Impersonal Verb) नं धाइ । थुकीया छुं दसु-

काये	to be pressed	काये	to intoxicate
क्वये	to be burnt	क्वाये	to be hot
ख्वये	to freeze	गुये	to become torn
ज्वये	to leak	दाये	to be boiled
नाये	to melt	पुये	to be burn
प्याये	to be wet	बुये	to be cooked
मुये	to burst out	गने	to be dried up
तने	to be lost	दने	to be cheap
न्ह्यने	to be contained	मने	to swell
ल्ट्वने	to become fat	चाले	to be opened

(ड) योजिका क्रिया

नेपालभाषाय् योजिका क्रिया स्वगू दु- खः, दु, जु । थुकीया क्रियार्थक रूप छसिकथं खये, दये व जुये खः ।

पूरक खँवःलिपा खये (be equational) या छ्छला-

जि/जिपि मन्त्री खः । छ/छिपि मन्त्री खः । व/इपि मन्त्री खः ।
जि थौनिसैं बौ जुल । व मन्त्री जुल । थ्व ज्यां यांना: छ/छिपि
फताहा जुल ।

अस्तित्वबोधक (be existential) या छ्छला-

जि/जिके ध्यबा दु । छंके/छिमिके ध्यबा दु । वयाके/इमिके ध्यबा दु ।

क्रियाया काल

सामान्यकथं क्रियाया काल धायेवं स्वधिकं दइ- भूतकाल, वर्तमानकाल व भविष्यत्काल । नेपालभाषाया सन्दर्भय् क्रियारूपया आधारय् निगूजक काल दु- भूतकाल व अभूतकाल । भूतकाल वनेधुकूगू खँजक थुइकी, अभूतकाल वर्तमानकाल व भविष्यत्काल निधिकं थुइकी ।

जिं जा नया । भूतकाल

जिं जा नये । अभूतकाल (वर्तमानकाल व भविष्यत्काल)

३.१.२.५ क्रियाविशेषण

क्रियाया विशेषणयात क्रियाविशेषण धाइ ।

क्रियाविशेषण प्यथिकं दु ।

(क) कालिक क्रियाविशेषण

वर्तमान दिनकथं- थौं, कन्हय्, थौंकन्हय्, न्हिथनं, न्हिन्ही

दिनया व्व- सुधय्, बहनी, न्हिनय्, चान्हय्, सन्ध्याइलय्

वनेधुकूगू दिनकथं- म्हिगः, म्हिग/म्हीग, म्हिगः/म्हिग

वयेमानिगु दिनकथं- कन्हय्, कंस, कन्हय्कंस

वनेधुकूगू दँकथं- थगुने, नगुने, नय्त्तगुने, थगुने-नगुने

वयेमानिगु दँकथं- आइकिवं, इव, आइकिवं-इव

ईकथं- नकतिनि, आः, अलय्

न्हापा, लिपा, न्ह्यदः

ईया बेग (उच्च) याकन, तुरन्त

(निम्न) बुलुहुं, धिकिहिं

(ख) स्थानिक क्रियाविशेषण-

थुकी छुं छगू मूल क्रियाविशेषण दइ, अलय् उगु मूल क्रियाविशेषणपाखें मेमेगु विभिन्न क्रियाविशेषण निर्माण यानातःगु दइ ।

मूल/कोशीय	व्युत्पादित	व्युत्पादित	युत्पादित
	(दिशाबोधक)	(दूरीबोधक)	(अन्तिम लक्ष्य)
न्ह्यःने	न्ह्यःनेपाखे	न्ह्यःनेथ्यंक	न्ह्यःनेतक न्ह्यज्यां
ल्यूने	ल्यूनेपाखे	ल्यूनेथ्यंक	ल्यूनेतकलिज्यां
जवय्	जवपाखे	जवय्थ्यंक	जवय्त्तक
खवय्	खवय्पाखे	खवय्थ्यंक	खवय्त्तक
चवय्	चवय्पाखे	चवय्थ्यंक	चवय्त्तक
क्वय्	क्वय्पाखे	क्वय्थ्यंक	क्वय्त्तक
दुने	दुनेपाखे	दुनेथ्यंक	दुनेतक
पिने	पिनेपाखे	पिनेथ्यंक	पिनेतक
तःलय्	तःलय्पाखे	तःलय्थ्यंक	तःलय्त्तक

(ग) रीतिबोधक क्रियाविशेषण-

व्यापकबोधक क्रियाविशेषण-धाये- धाक्कव,

खने- खँक्कव,

सूचनाबोधक क्रियाविशेषण- धाये- धायेक,

खने- खंक,

साले- सायेक

उद्देश्यबोधक क्रियाविशेषण- धाये- धायेत,

कने- कनेत,

साले- सालेत

अवस्थाबोधक क्रियाविशेषण-नःसा बःलाइ ।

च्वःसा आखः सइ । सःतूसा 'ह'

धाइ ।

विशेषणिक क्रियां दयेकातः गु व्युत्पादित क्रियाविशेषण

विशेषणिक क्रिया	अर्थ	विशेषणिक	क्रियाविशेषण
ख्वाउँ-ये	to become cold	ख्वाउँक	ख्वाउँसे
चाकु-ये	to be sweet	चाकु	चाकुसे
चिकु-ये	to become cold	चिकु	चिकुसे
पाउँ-ये	to be sour	पाउँक	पाउँसे
पालु-ये	to become hot	पालुक	पालुसे
बाला-ये	to be beautiful	बालाक	बालासे
माकु-ये	to be tasty	माकु	माकुसे
म्हासु-ये	to be yellow	म्हासुक	म्हासुसे
लुमु-ये	to be warm	लुमुक	लुमुसे
बँचु-ये	to be blue	बँचुक	बँचुसे
वाउँ-ये	to be green	वाउँक	वाउँसे
सालु-ये	to become thin	सालुक	सालुसे
सिचु-ये	to feel cool	सिचुक	सिचुसे
हाकु-ये	to be black	हाकु	हाकुसे
ह्याउँ-ये	to be red	ह्याउँक	ह्याउँसे

(घ) अनुकरणात्मक क्रियाविशेषण

थ्व अनुकरण शब्द दयेकातः गु व्युत्पादित क्रियाविशेषण खः ।

काताक, पाताक, फाताक,	ताराक, थाराक, पाराक,	खितिक, चितिक, फितिक,
किरिक्, चिरिक्, पिरिक्,	कुतुक, पुतुक, सुतुक,	कुतुक, पुतुक, सुतुक,
कुरुक्, खुरुक्, जुरुक्,	लुरुक्, सुरुक्, हुरुक्,	तुलुक, पुलुक, बुलुक,
भुवात्, प्वात्, फुवात्, ल्वात्	पातापाता, फाताफाता, भाताभाता	काराकारा, पारापारा, भाराभारा,
इतिइति, खितिखिति, धितिधिति,	किरिकिरि, खिरिखिरि, पिरिपिरि,	थुकुथुकु, लुकुलुकु, सुकुसुकु
कुतुकुतु, तुतुतुतु, भुतुभुतु,	खुरुखुरु, जुरुजुरु, थुरुथुरु,	चुलुचुलु, तुलुतुलु, पुलुपुलु,
खुसुखुसु, तुसुतुसु, थुसुथुसु,	पतापत, फताफत, भताभत,	किरिरि, फिरिरि, सिरिरि
खुरुखुरु, फुरुखुरु, सुरुखुरु	कुलुलुलु, खुलुलुलु, गुलुगुलु	

३.१.२.६ नामयोगी

नामिक शब्दया ल्यूने स्वायेत वडगु शब्दवर्गयात नामयोगी धाइ । थ्व स्वथिकं दु ।

(क) थाय्कथंया नामयोगी-

क्रि.वि. कोशीय शब्द
उखे उखे जिमि न छें दु ।

नामयोगी
हिमालउखे ल्हासा देय् दु ।

क्वय् क्वय् वनेमते ।

भूचाःक्वय् बखुं दु ।

च्चय् च्वय् सूदर्थः लुयावड ।

छ्चच्चय् फुगा दु ।

तःलय् तःलय् सुयां च्वने मंदइमखु ।

जमिनतःलय् च्वंगु धन सुना न खनीमखु ।

थाय् थ्व थाय् तसकं बांलाः ।

जिमिथाय् वलकि छं ल्हाः नइ ।

दुने थ्व दुने लाः गु भाग खः ।

छेंदुने क्वथा दु ।

दचःने वया खँ ल्हातकि थः दचःने लोकेसाः ।

बाकसदचःने किताब दु ।

न्हय् व न्हयःन्हयः जि ल्यूल्यू ।

वयान्हयः जि दु ।

न्हयःने वं न्हयःने हे खे फात ।

जिन्हयःने हे छं फूर्ति यानागुला ?

पिने पिने वनकि छं ल्हाः नइ ।

छेंपिने खिचा दु ।

लिपा लिपा लातकि छुं न दइमखु ।

०७ साललिप्पा देशय् विकास जुल ।

ल्यूने ल्यूने लाः म्हा मनुखं खनीमखु ।

जिल्यूने रामकृष्ण दु ।

(ख) ईकथंया नामयोगी-

न्हयः न्हयः-न्हयः राम, ल्यू-ल्यू सीता ०७ सालन्हयः नेपालय् प्रजातन्त्र मद्दु ।

न्हापा न्हापा लायेवं जुजु जुइमखु ।

लिपा व वःगु लिपा लाः गुलिं समयवजि मथल ।

(ग) रीतिकथंया नामयोगी-

थें छथें बःलाः म्हा सुं न मद्दुला ?

कथं वयाकथं सफू ज्वनावन ।

सिकं छसिकं जि. बःलाः ।

बति छबति बःलाः पिं सुं हे मद्दुला ?

कथनं/खतनं वयाकथनं सफू ज्वनावन ।

पतिं/पतिकं छकःपतिं पासा वा धयां गन वड ।

साथ धायेसाथ उलिमछि ध्यबा गन कयाः बी ।

तक औतक जिं छत छुं न मधयानि ।

मध्यय् जां दुपिं मचातमध्यय् जिमि काय् छम्ह न खः ।

नाप रामनाप श्याम दु ।

छनापं जि वयेगु जुल ।

३.१.२.७ संयोजक

निगू वा निगुलिं अप्वः शब्द अथवा वाक्यय् च्वंगु पद-पद, उपवाक्य-उपवाक्य वा वाक्य-वाक्य स्वाइगु शब्दयात संयोजक धाइ । संयोजक स्वथिकं दु-

(क) सरल संयोजक

थन सरल संयोजकया अर्थ छगूजक शब्द निर्माण जुयाच्चंगु चीधंचागु संयोजक जुइ-

व राम व श्याम दाजु किजा खः ।
अथवा राम अथवा श्याम न्ह्याम्ह वःसां ज्यू ।
अलय छ छैं हुँ अलय जा न ।
न राम न वा श्याम न वा ।
कि कि राम हुँ कि श्याम हुँ
नत्र याकन जा न नत्र छत प्याखं क्यने ब्वनायने मखु ।
उकिं राम वनेधुंकल, उकिं ला छ न याकन हुँ धयागु ।

(ख) संयुक्त संयोजक

थुकी निगू वा निगुलिं अप्वः चिचीधंगु शब्द मिलय जुयाः छगू आकारय तःधंगु संयोजक निर्माण जुइ ।

छाय्धाःसा (छाय्-धाःसा) व मनु पिने मव छाय्धाःसा वयात पुलिस ज्वनी ।
अय्सां (अथे-सां) वयात पुलिस दायेधुंकल अथेसां मर्याः ।
अथे जुयाः व जाँचय् पास जुइधुंकल अथे जुयाः व आः क्याम्पस् वनीगु जुल ।
अथे जूसां वं यक्व थक्कर नयेधुंकल अथे जूसां भिनामवः ।
लिच्चःकथ वं यक्व आखः ब्वन, लिच्चःकथ व न्हाप लात ।

(ग) युगल संयोजक

थुकी निगू-निगू (ज्वःलाःगु वा ज्वःमलाःगु) संयोजक छगू हे खँपुइ प्रयोग जुइ-

अलय ... न न्हापलाक जा नया अलय लः न त्वना ।
कि ... कि कि छ पिहाँ हु कि जि पिहाँ वने ।
खला ... अय्सां खला व मिसा बांलाःम्ह खः अय्सां हिसि मदु ।
गन-गन ... अन-अन जि गन-गन वन व न अन-अन हे वल ।
छखे ... मेखे छखे पिनेच्वम्ह ल्यासे यः, मेखे छैंय च्वम्ह कलाः यः ।
छुछु ... वहे-वहे जि छुछु धाल छ न वहे-वहे धा ।
न ... न न छंके ध्यबा दु न जिके हे दु ।
न ... न छंके न ध्यबा दु जिके न ध्यबा दु ।
छ न ध्यबा मदुम्ह जि न ध्यबा मदुम्ह ।
सुसु ... वव अन सुसु वल वव थन वा धा ।

३.१.२.८ निपात

निपात छगू स्वतन्त्र पदवर्ग खः । वाक्यय प्रयोग जुइबलय गनं छु गुगु पदनाप योग मजूसे स्वतन्त्र प्रयोग जुइ । थ्व खँपुइ प्रयोग जुइबलय खँपुया अर्थ अभ सशक्त जुइ, तर निपातया स्वतन्त्र अर्थ मदु, उकिं थुगु पद ऐच्छिकजक खः ।

अ समर्थन यानाः खँ ल्हाइथाय् अँ, यायेमाःगु ला अथे हे खः ।
क दिक्क जुयाः धाइथाय् क छु, पहःया मनु थ्व ।
आपत जुइबलय का मजिल !
स्वीकार/समर्थन याइबलय का सा का छ धाःथे हे यायेगु ।
नकारात्मक स्वीकार छ धायेवं खइ का !
पराजय स्वीकार यायेथाय् का म्वाल छ हे त्यात ।
आज्ञार्थक वाक्यय का नु लिबात ।
चेतावनी बीथाय् का जि ध-जक मधयाला ?
अनुमति कायेथाय्/बीथाय् का जि वःसां जिल ला ?
कि नाइक न्यनेथाय् छ न जिनाप वयेगु ला कि ?
तु जोड बीथाय् अन तु च्वंगु हे मखं का ।
नि खँ थुइकेत धाइबलय लाय्कुली च्वम्ह हरिशरणचा दु नि हरिशरणचा
समर्थन यानाः धाइबलय खः धया नि, वं उलि हे मस्यू ।
दिक्क चायाः ब्वःबीथाय् छ छु जूगु धयागु नि ।
आज्ञा बीथाय् छ वयेमते नि ।
अनुभव कनीबलय जि थन छकः न मवया नि ।
न्हाँय धम्कि बीथाय् न्हाँय जि छत, छथु दायेबलय ...
सतर्क यायेथाय् न्हाँय कुतुबनी, गुज्वःथाय् वंगु
निह अनुरोध यायेथाय् जिथाय् छैंय छकः भासँ निह ।
रे इनाप यायेथाय् थ्व छगू ज्या यानाबियादिसँ रे ।
उजुर याइथाय् स्व रे वं जित गुज्वःगु हायेकाच्वंगु ।
लय न्यनीथाय् इमि छैंय थौं छु जूगु लय ?
ला निपात जित ला व मनु मयः ।
छनोट निपात रामचा ला बल ।
अनिश्चित नतिजा धायेत ला धया ।
क्वःछिताः धाइबलय किजाम्हजक चलाख, दाजुम्ह ला पाकः ।
शर्तबोधक निपात वयेत ला वये तर ...
ह धयाबीथाय् व वयेमखुत हं ।

३.१.२.१ चीधंगु वाक्भाग

(क) वचन

वचनं छुं एकाइ छगू अथवा छगुलिं अप्ठः खः मखु धइगु थुइकी । नामिक पदया अर्थय् सिङ्गो अथवा आपाः थुइकेत वइगु हेरफेर हे वचन खः । सामान्यतया वचन परिवर्तन यायेबलय् निगूतक वचन पिहां वः । थुकियात एकवचन व बहुवचन धाइ, तर न्ह्यागु भाषाय् नं निगूजक वचन जुइमाः धइगु मदु । हिन्दी, अंग्रेजी, नेपाली, नेपालभाषाय् निगूजक वचन दु । संस्कृत, ग्रीक, अरबीभाषाय् एकवचन, द्विवचन, बहुवचन यानाः स्वंगू वचन दु । चिनिया व भेतनामीभाषाय् वचनया व्याकरणिक कोटि हे मदु ।

बहुवचन प्रक्रिया

प्रत्ययगत वचन धइगु खँग्वःया ल्युने विभिन्न प्रत्यय तयाः बहुवचन यायेगु ज्या खः । थ्व निधिकं दु- -त, -पिं ।

-त थ्व जातिवाचक नामय् जक छयली, गथे- अंग्रेज, किपूमि, किसि, क्वः, ज्यापु, दँकमि, पहाड, पुलिस, मगा, मिजं, सफू इत्यादि शब्दय् -त तयाः बहुवचन थुइकी ।

-पिं थ्व नामया परिवार, थःथिति शब्दय् जक छयली, गथे- दाजु, किजा, तता, केहें, कका, पाजु इत्यादि खँग्वलय् -पिं तयाः बहुवचन याइ ।
हनेमाःपिं शब्दय् -पिं तयाः बहुवचन याइ, गथे- गुरु, थकालि, जुजु, लानि

लिक्कलाःपिंथाय्- पासा ।

सर्वनाम शब्दय् -पिं-या प्रयोग, गथे- जि जिपिं, छ छिपिं, व इपिं, थ्व थुपिं, थः थःपिं ।

विशेषणय् -पिं-या प्रयोग, गथे- तःधी, चीधी, ल्हव, गसि, ग्वारा, थकालि, क्वकालि, बुरा, ल्वगि, कां, ख्वाँय्, भिं, बःलाः ।

(ख) लिङ्ग

नेपालभाषाय् कोशीय लिङ्ग दु, व्याकरणिक लिङ्क मदु । कोशीय लिङ्गया

छुं दसु-

पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
बागः	भुतु	च्यः	भ्वाति
ग्वगः	माखा	कका	मामा
दुगु	च्वलय्	पाजु	मल्लु
येमि	येमिनी	अजा	अजि

यापा	यालिं	खय्	खयती
वैय्	उई	थकाः	थकिं

(ग) जीवता

'जीवता' खँग्वः प्राण दुम्ह वा मदुम्हया भाववाचक नाम खः । व्याकरणय् सजीव धायेबलय् शरीर विशेषयात मकासे वयागु प्राणत्वयात जक काइ । नेपालभाषाय् जीवता अध्ययनया विशेष महत्त्व दु । जीवताया व्याकरणया दकलय् तःधंगु विशेषता धइगु कारक खः । कारकया आधारय् नामिक खँग्वः नितोजक दु- सजीव व निर्जीव । सजीव जूसा वयान्ह्यःने म्ह वइ, निर्जीव जूसा गु वइ ।

थ्व वयाम्ह खिचा खः ।

थ्व वयागु क्वथा खः ।

खिचा सजीव जुयाः खिचाया न्ह्यःने म्ह बल, अलय् क्वथा निर्जीव जुयाः क्वथाया न्ह्यःने गु बल ।

(घ) कारक

संस्कृतभाषाया सूत्रानुसार कारक न्ह्यता दु- कर्तृकारक, कर्मकारक, करणकारक, सम्प्रदानकारक, अपादानकारक, सम्बन्धकारक, अधिकरणकारक । थुकियात नेपालभाषाय् विभक्ति प्रत्ययनाप, स्वायेबलय् थथे खने दइ-

विभक्ति	कारक	एकवचन	बहुवचन
प्रथम	कर्ता	×	तय्सं
दुतीया	कर्म	यात	तय्त
तृतीया	करण	-	तय्सं
चतुर्थी	सम्प्रदान	यात	तय्त
पञ्चमी	अपादान	याके	तय्के
षष्ठी	सम्बन्ध	या	तय्
सप्तमी	अधिकरण	याके	तय्के

३.१.३ अर्थ-व्यवस्था

प्रत्येक शब्दया अर्थ दयेमाः । शब्दय् अर्थ मंत धाःसा शब्दया स्तरय् थ्यनीमखु । वर्णजक निर्धारण यायेत नं अर्थया आधार काइ, उकिं भाषाविज्ञानय् अर्थया तःधंगु महत्त्व दु ।

शब्द व अर्थया स्वभाव

नेपालभाषाय मूल आखः छगःया छगू शब्द जुइ । उगु शब्दय् कस्ति नं छगू अर्थ कनी । गुलि-गुलि शब्दय् निगू वा निगुलि मयाक तःगूमछि अर्थ पिज्वः । नेपालभाषा एकाक्षरीपहःया भाषा खः । ध्व हे कारणं नेपालभाषायात छगः आखः (syllable) या कस्ति नं छगू अर्थ दुगु शब्द जुइ, लिपा भारोपेली भाषाया संसर्गय् लाःबलय् न्हयतँसा लितँसा व विभक्ति स्वायेगु यात । थुकिया छुं दसु -

(क) नाम

(अ) निगू अर्थ दुगु नाम	खँपु
ई time	घडी, पात्रं क्यनीगु सुचं ।
spittle	म्हुतुइ बुयावइगु छताजिया भोल ।
(आ) स्वरगू अर्थ दुगु नाम	
कू spade	बुँ पालेगु ज्याभः ।
store	अन्न वा छुं वस्तु स्वथनेगु थाय् ।
piece	छुं वस्तुया छगू भाग ।
(इ) प्यंगू अर्थ दुगु नाम	
सि fruit	सिमाय् सइगु फलफू ।
lice	मनूतय् म्हुय् हि त्वनाः म्वाइपिं कीचात ।
border	कापः वा सालुगु वस्तुया किनारा ।
pot	जा थुइगु, केँ खुनेगु थलभल ।
(ई) न्यागू अर्थ दुगु नाम	
धाः current	लःयागु धाः, लःधाः ।
scene of a drama	प्याखंया अडक ।
blade	चुपि अथवा तायेगु चायेगु ज्वःगु भाग ।
a kind of musical drum	छताजिया थायेगु छयंगू बाजा ।
times	पटक ।

(ख) क्रिया

(अ) स्वरगू अर्थ दुगु क्रिया	
खुये to tear	सालुगु वस्तुयात सालाः निगू यायेगु ज्या ।
to steal	सुयागु वस्तु मखंक कायेगु ज्या ।
to make partition	छेँ अथवा क्वथा निगू यायेगु ज्या ।
(ई) प्यंगू अर्थ दुगु क्रिया	
ताये to cut into	ला अथवा तरकारी धाः दुगु वस्तुलिं निगू यायगु ज्या ।
to nail	की अथाव नकिं तानाः दुछ्वये ।

to serve (cooked rice)	जासिथलय् च्वगू जा भुइ तये ।
to hear	सुनानं छु धाःगु न्हायपनं न्यने ।
(उ) खगू अर्थ दुगु क्रिया	
चाये to cut	कैचिं कापः अथवा मसं इत्यादि त्वाःल्हाये का
to be enough	छुं ज्याखं सीमित ख्याबा गाके ।
to rinse	लखं म्हुतु अथवा ल्हाः तुति सिले ।
to be open	खापा, लुखा, दराज इत्यादि खुल्ला याये ।
to be felt	होसय् वये ।
referring to number	निथाय् स्वथाय् विहाः जुयावने ।

शब्द छगू प्रयोगगत अर्थ तःगू

नेपालभाषाय गुलिगुलि शब्द थुज्वःगु नं दु गगु शब्दया प्रयोग गनं नामय् गनं विशेषणय्, गनं नामयोगीइ नं प्रयोग जू । थुज्वःगु विभिन्न प्रयोगमध्यय् दसुया रूपय् 'थाय्' छगू शब्द काये ।

गुगुं छगू वस्तु वा ज्याखं गनं वा गुथाय् गुलि लम्बाइ अथवा क्षेत्र काल धइगु खँ वइ, उकियात हे 'थाय्' धाइ । व्याकरणिक भाषा 'थाय्' खँवःयात नाम धाइ । थुगु नामं विभिन्न स्थलय् विभिन्नकथं छयली ।

नामया रूपय् थाय्- ध्व थाय्या नां किपू खः । थाय् स्वयाः खँ ल्हायेमाः । व थःगु थासं दनावल ।

विशेषणय् थाय्- विशेषण-शब्दनाप थाय् नापं तः । 'ल्हाउँथाय् च्वनेमज्यू । लुमुथाय् च्वनेमाः । मेमेगु दसु- खालीथाय्, खिउँथाय्, चिकुथाय्, चुलुथाय्, तापाःथाय्, नवःथाय् इत्यादि ।

क्रमसंख्याबोधक विशेषणय् थाय्- छथाय्थेँ मेथाय् जुइमखु । निथाय् स्वथाय् स्वयाः नं उज्वःगु वासः लुइकेमफु ।

क्रियाय् थाय्- जि जा नयेथाय् हालेमते । आखः ब्वंथाय् कचकच यायेमज्यू ।

नामयोगीया रूपय् थाय्- जिमिथाय् छेँ लुँयाम्ह किसि दु । जिथाय् लिक्क वा । छिमिथाय् वःसा छिमि खिचां न्याइ, जिमिथाय् वःसा जिमि खिचां न्याइ ।

क क्रियाविशेषणय् थाय्- म्हिगःया थाय् थौं नं वनेमानि । थगुनेया थाय् ला खालीगु जग्गा मदयेधुंकल ।

पालु- नाम, मसलाया रूपय् केँ, तरकारी, भ्वजय् विभिन्न घासाय् तइगु वस्तु । माय्केँय् पालु मतसे मज्यू । अलःकेँ वःपिसं पालु नयेमज्यू ।

विशेषण- जिं पालुगु अचार नयेमफु ।

क्रिया- समापिका क्रिया । ध्व अचार तसकं पालु । पालुगु पालु तसकं पालु ।

३.१.४ वाक्य-व्यवस्था

सामान्य अर्थय वाक्य धायेबलय सार्थक शब्दसमूहया समग्ररूप हे वाक्य खः । वाक्य धइगु वक्ताया, निश्चित खँ कनेत व्याकरणिक खँकथं उद्देश्य व विधेय दुगु वा च्वमिया निश्चित खँ कनेत खवं जवय् वा जवं खवय् पद-पद भवः छुकातःगु व खँया अन्तय पूर्णविराम वा उज्वःगु हे पूर्वगु चिं तयाः क्वचायेकातःगु खँया निश्चित आकार हे वाक्य खः ।

पदावली

व्यवस्थितरूप वाक्य ब्वथलेवं उपवाक्य जुइ । उगु उपवाक्य नं ब्वथलेवं पदावली जुइ । पदावली नं ब्वथलेवं पद जुइ । शब्द वाक्यय प्रयोग जुइवं पद जुइ । उकी सम्बन्ध-तत्त्वया रूपय विभिन्न व्याकरणिक कोटित प्रयोग जुइ । शब्द तत्त्वयात अर्थतत्त्व मानय यानाः उकी आधेय-तत्त्वया रूपय विभिन्न व्याकरणिक तत्त्व तयेवं पद जुइ । थुज्वःगु छगू वा छगुलिं अप्वः पदया भवः हे पदावली खः । पदावली जुइत दकलय मदयेक मगाःगु विशेषता धइगु अवधारणा खः, गुगु पदावलीया केन्द्रीय तत्त्व जुइ, वरु केन्द्रीय तत्त्वया न्ह्यःने वा ल्यूने न्ह्याक्व व्याख्या यायेज्यू । छगू पदावलीदुने छगू मेगुया विभिन्न कारकीय तत्त्व यानाः अभिभाज्य स्वापू दयाच्वनी ।

मूल पदावली स्वधिकं दु- नामपदावली, क्रियापदावली व नामयोगीपदावली

पदावलीया चर्चा यायेबलय विशेषण-पदावली व क्रियाविशेषण-पदावली निगू यानाः न्यागूतक पदावली दयेकेगु चलन दु । वास्तवय विशेषण-पदावली व क्रियाविशेषण-पदावली नितान् मूल पदावली मखुसे नाम-पदावली व क्रिया पदावलीया विस्तारकजक खः, उकिं नाम-पदावली ब्वनेबलय विशेषण-पदावली, क्रिया-पदावली ब्वनेबलय क्रियाविशेषण पदावली समावेश जुइ हे धुंकी ।

(क) नाम-पदावली

नाम शीर्ष-पद जुइगु पदावलीयात नाम-पदावली धाइ । थुकी नामय छगूसिकं अप्वः पद वइबलय विशेषक व पूरक जुयावइ । विशेषक अथवा पूरक न्ह्यागु वःसां व दक्वं नामया विस्तारकजक खः । क्वय्या प्रत्येक दसुइ दकलय ल्यूने च्वंगु अर्थात् जवय् च्वंगु नाम पदावलीया शीर्ष-पद खः । उकिया न्ह्यःने च्वंगु दक्वं विस्तारकजक खः । थुगु विस्तारक पद अप्वः यानाः विशेष-पद व पूरक-पद जुइ । नाम-पदावली क्वय् बियातःकथं विभिन्न पदया संयोजन निर्माण जुइ ।

विशेषण व नाम

गुण.वि.	नाम
तःधीम्ह	काय

हाकुम्ह

ताहाः

सार्वनामिक विशेषण व नाम

दर्श.सार्व.वि.	नाम	कृद.वि.	नाम
ध्व	मनू	मबूगु	जा
व	सल	च्यानाच्चंगु	मि
हु	हिमाल	नइपिं	मनूत

(ख) क्रियापदावली

दायेकत वना

निगू क्रियारूपया पदावली

उद्दे.क्रि.	समा.क्रि.	पूर्व.क्रि.	समा.क्रि.
नयेत	वल	लासा लायाः	दचन
आखः ब्वनेत	वनी	बाकस हयाः	दिकल
ज्या यायेत	वने		
जा नयाः	नु सिल		

क्रियाविशेषण क्रिया

रीतिबोधक क्रि.वि. क्रिया

बांलाक	ब्वन ।	ई थुइकीगु क्रि.वि. क्रिया	वलि
तसकं	संकल ।	मिहगः	वलि
थथे	यात ।	कन्हय्	वइ ।
		नकतिनि	वलि

थाय् थुइकीगु

थन

(ग) नामयोगी पदावली

स्थानिक नामयोगी

दराजदचःने, दराजदुने, दराजतःलय, दराजच्चय, दराजल्यूने, पाजुयाथाय, पाजुपिंथाय, जिथाय, जिमिथाय

कालिक नामयोगी पदावली

थुबलय, उबलय, गुबलय, आवलि, थुइलय, आइतबारलिपा

उपवाक्य

ध्व छता वाक्यसिकं चीधंगु व पदावलीसिकं तःधंगु एकाइ खः । ध्वयागु संरचना स्वयेबलय गुबलें वाक्य-स्तरय् ध्यनी, गुबलें पदावलीधें च्वनी । समापिका-क्रिया दुगु उपवाक्य जुइबलय वाक्यस्तरय् ध्यनी । उपवाक्य व उपवाक्य मिलय् जुयाः वाक्य निर्माण जुइ । अथे नं छगू हे उपवाक्य हे वाक्य निर्माण जुइफु । आवश्यकताअनुसार गुबलें स्वंगू वा स्वंगुलिं अप्वः उपवाक्य मिलय् जुयाः नं वाक्य निर्माण जुइ । थुगु इलय् छगू मेगुली निर्भर जुइफु । निर्भर जूवंगु उपवाक्ययात आश्रित उपवाक्य धाइ । गुगु वाक्यय् निर्भर जूगु खः उकियात मूल उपवाक्य वा प्रधान उपवाक्य वा अनाश्रित उपवाक्य धाइ । सामान्यतः उपवाक्यया आकार चीधं जुइ । उकिं क्यनीगु अर्थ नं चीधं जुइ ।

(क) स्वतन्त्र उपवाक्य

थुकियात अनाश्रित-उपवाक्य वा स्वाधीन-उपवाक्य वा मुख्य-उपवाक्य नं धाइ । थुकी छगू समापिका-क्रिया दइ । स्वतन्त्रगु वाक्य जुयाः ध्व मेगु छुं वाक्यय् निर्भर जुइ मखु, वरु थुकी मेगु वाक्य निर्भर जूवइ ।

मनूतसें छुं नं खँ मस्यूनी ।

ध्व छता स्वतन्त्र मूल उपवाक्य खः । थुकी समापिका-क्रिया नं दु । अथे नं धायेत्यंगु छुं छता खँ नं पूमवं ।

(ख) आश्रित उपवाक्य

ध्व स्वतन्त्रगु वाक्य मखु । थुकी समापिका-क्रिया दये नं फु, मदये नं फु । न्त्यागु थजु थुगु वाक्य मुख्य उपवाक्यय् निर्भर जुइ । च्वय्या मुख्य उपवाक्य लिसा काये, अलय् उकी क्वय्या उपवाक्य दथुइ तये-

मनूतसें छुं नं खँ मस्यूनी । नेपालय् लोकतन्त्र मवनि ।

मनूतसें नेपालय् लोकतन्त्र मवनि धकाः छुं नं खँ मस्यूनी ।

आश्रित उपवाक्य धीधीकथंया दइ, मुख्य उपवाक्य छथीजक जुइ ।

संरचनाया आधारय् वाक्य

वाक्य संरचनाया आधारय् स्वधिकं दु ।

सरल वाक्य

सरलवाक्य छता थुज्वःगु वाक्य खः, गुकी छताजक अवधारण दइ अर्थात् छगूजक ज्वाखँ दइ, उकिं थुकी छताजक क्रिया दइ गुकिं समापिका क्रियाया ज्वा याइ । यदि छतां अप्वः समापिका असमापिका-क्रिया दत धाःसा व सरल क्रिया मजूसें संयुक्तवाक्य जूवनी ।

जिं जा नया । वं जा नल । छं जा नल । (भूतकालया क्रिया ।)
जिं जा नये । वं जा नइ । छं जा नइ । (अभूतकालया क्रिया ।)

संयुक्त वाक्य

संयुक्तवाक्यय् निगू वा निगुलिं मयाक सरलवाक्य दइ । निगुलिं स्वतन्त्र वाक्य जुइ अथे नं छगू व मेगुया स्वापू दयाच्वनी । संरचनाकथं न्त्यःने छगू ल्यूने छगू वा वयां अप्वः स्वतन्त्र वाक्य दइ ।

स्वतन्त्र-उपवाक्य	संयोजक	स्वतन्त्र-उपवाक्य
राम सरासर बल	अलय्	सफू छगू कयाः वन ।
छ सुंक तलय् वा	कि	सुंक पिहां हुँ ।
जिं धयागु खँ न्याँ	नत्र	जि छं धाःथाय् वयेमखु ।
आखः मव्वसे सनाजुल	उकिं	छ जाँचय् फेल जुल ।

स्वतन्त्र-उपवाक्य	संयुक्त-संयोजक	स्वतन्त्र-उपवाक्य
राम छँ वन	छाय्धाःसा	वयात ज्वर बल ।
राम न्हि छछाःजक जा नइ	अयसां	व यक्व ल्हवं ।
वं इलय् जा मनः	अथे जुयाः	वयात याकनं ल्वचं कल ।

क्वय् बियातःगु संयुक्त वाक्यय् निगू-निगू (ज्वःलाःगु वा ज्वःमलाःगु) संयोजक छगू हे खँपुइ प्रयोग जुइ ।

अलय् ... नं जि यँय् चाहिउ वना, अलय् प्याखं नं स्वया ।
(जि यँय् वना । जिं प्याखं स्वया ।)

कि ... कि कि छ पिहाँ हु कि जि पिहाँ वने ।
(छ पिहाँ हुँ । जि पिहाँ वने ।)

खला ... अयसां खला वं बांलाक आखः ब्व अयसां व फेल जुल ।
(वं बांलाक आखः ब्व । व जाँचय् फेल जुल ।)

छखे ... मेख छखे राजनीतिइ सनाजुइ न्त्यां मेखे जागीर च्वबुइ धकाः ग्याः ।
(राजनीतिइ सनाजुइ न्त्यां । जागीर च्वबुइ धकाः ग्याः ।)

न ... न न छुंके ध्यबा दु न जिके हे दु । (छुंके ध्यबा मदु । जिके ध्यबा मदु ।)
सुसु ... वव अन सुसु बल वव थन वा धा । (अन (व) बल । वयात थन वा धा ।)

मिश्रवाक्य

मिश्रवाक्यअन्तर्गत निता उपवाक्य दइ- (क) प्रधान उपवाक्य (ख) आश्रित-उपवाक्य । प्रधान-उपवाक्य मूलवाक्यया रूपय् च्वनी, अलय् उगु वाक्यअन्तर्गत छगू वा छगुलिं मयाक आश्रित-उपवाक्य दइ । प्रधान-उपवाक्य व आश्रित-उपवाक्यया दथुइ आर्थी स्वापू दइ, तर निगूया दथुइ एकाइ समान जुइमाः धइगु मदु । निगूया दथुइ गुगु

न्हापा वइ धइगु नं जुइमखु । निगुलिं न्हापा-लिपा, न्ह्यःने ल्यूने न्ह्यागुं जुइफु । निगूया दथुइ सापेक्ष योजक दइ । सापेक्ष योजकया बिस्कं असमापक क्रिया वा सार्वनामिक वा शून्य योजक नं जुइफु ।

सुनां मखुगु खँ ल्हाइ, वया ख्वाः ह्याउँइ ।

मखुगु खँ ल्हाःमह्यसिया ख्वाः ह्याउँइ ।

वया ख्वाः ह्याउँइ प्रधान-उपवाक्य, सुनां मखुगु खँ ल्हाइ आश्रित-उपवाक्य खः । थुकी योजक-चिं मदु अर्थात् शून्य-योजक जूगु दु । अथे हे निगूगु वाक्य स्वयेबल्य् ख्वाः ह्याउँइ हे प्रधान-उपवाक्य हे खः, तर कर्ता छु धायेबल्य् वया खः । वया धइगु मखुगु खँ ल्हाःमह्यसिया खः, उकिं कर्ताया रूप्य् वयाच्वंगु मखुगु खँ ल्हाःमह्यसिया आश्रित-उपवाक्य खः । थुकियात नाम-उपवाक्य धाइ ।

मिश्र-वाक्य धायेबल्य् प्रधान-उपवाक्यय् विभिन्न उपाय छ्चलाः आश्रित-उपवाक्य यायेगु ज्या खः । प्रधान-उपवाक्यय् धाःसा, धकाः संयोजक तयाः नं आश्रित-उपवाक्य दयेकी-

(क) वं जा नल धाःसा जिं नं नये ।

(ख) वं जा नल धकाः जिं नं नया ।

जिं नं नये व जिं नं नया निगुलिं प्रधान-उपवाक्य खः, अल्य् वं जा नल धइगु नं प्रधान-उपवाक्य हे खः तर उगु वाक्यय् धाःसा व धकाः संयोजक दुगुलिं उगु वाक्य प्रधान-उपवाक्य मजुसे आश्रित-उपवाक्य जूगु खः ।

चव्य् धयातःथे प्रधान-उपवाक्य अनेक विधि छ्चलाः विभिन्न आश्रित-उपवाक्य दयेकी, गथे-

आश्रित-उपवाक्य	प्रधान-उपवाक्य
गुम्हसे जा नइ	वया प्वाः जाइ ।

आश्रित-उपवाक्य	प्रधान-उपवाक्य
गथे वं जा नल	अथे हे ल्हवल ।

प्रधान-उपवाक्य	संयोजक	आश्रित-उपवाक्य
फुकसिनं छु धाल	धाःसा	जा नःमह्यसिया प्वाः जाइ ।

आश्रित-उपवाक्य	संयोजक	प्रधान-उपवाक्य
जा नः वा	धकाः	मामं धाल

आश्रित-उपवाक्य	आश्रित-उपवाक्य	संयोजक	प्रधान-उपवाक्य
याकनं जा नः वा	मखुसा जा नयेखनी मखु	धकाः	मामं धाल

अर्थया आधार्य् वाक्य

अर्थ व्यक्त याइमखुगु वाक्य (Indicative Mood)

थुकियात सामान्यार्थक वाक्य धाइ । थुकी विभिन्नकथंया काल, पक्षया खँ व्यक्त याइ । थुकिं मनया भाव व्यक्त मयाःसां विभिन्न खँ व्यक्त याइ । व जिमि काय् खः । भीगु देय्या नां नेपाल खः । येँ देय् नेपाःया राजधानी खः ।

अर्थ व्यक्त याइगु वाक्य-

(क) न्ह्यसः थुइकीगु वाक्य

वक्तां सुयाकेँ छु सीकेगु निंतिं न्यनी । थथे न्यनीबल्य् वक्तायाके निगू स्थिति जुइफु-छगू थःमहसेँ छु न्यनेत्यनागु खः उकिया लिसः नं खः वा मखु, ज्यू वा मज्यू, स्यू अथवा मस्यू तुरन्त लिसः दइकथंया न्ह्यसः जुइ । थुज्वःगु न्ह्यसः धइगु सामान्य वाक्यया, अन्त्य -ला तयाः दयेकी ।

सामान्य वाक्य	न्ह्यसः थुइका-वाक्य
---------------	---------------------

छं जा नइ ।	छं जा नइला ?
------------	--------------

वं जा नइ ।	वं जा नइला ?
------------	--------------

जिं जा नये ।	जिं जा नयेला ?
--------------	----------------

थुकिया मेखे थुज्वःगु न्ह्यसः दु गुकिया लिसः वर्णनात्मक जुइ अर्थात् खः मखुजक धयां मगानाः लिसः बीम्हसेँ थःगु धारणा वा थःगु तर्क तयाः सत्यता पुस्ति यायेत बयान यानाच्वनेमाली । गुलिं-गुलिं न्ह्यसलय् जक बयान यानाः च्वनेमालीमखु । छंगु नां छु ? छंगु छैँ गन ? थ्व सुयागु कलम ? छंत गुम्ह मिसा यः ? व गुलि तःधम्ह मनू ? छंके गुलि ध्यबा दु ? छ गन वनेगु ? छ छाय् ख्वागु ?

(ख) सम्भावनार्थक/सक्षमताबोधक वाक्य

छु ज्याखँ, घटना याकनं हे अथवा छु ईलिपा जुइफुगुयात सम्भावना धाइ । थुगु अर्थय् प्रयोग जुइगु सम्भावनार्थक वाक्य खः । थुकिं मानवीय क्षमता व मानवीय गतिविधि थुइकी । स्पष्ट सक्षमतायुक्त वाक्य खःलाकि सम्भावनार्थक वाक्य खः धकाः सीकेत उगु वाक्य प्रयोग जुयाच्वंगु वाक्यया जःखःया खँ स्वयाः जक धायेफइ । मुक्कं व हे छगूजक वाक्य स्वयेबल्य् निगू अर्थय् नं लायेफु ।

खूँत भ्यालं थाहां वयेफु ।

न्यायाधीसं घूस नयेफु ।

भौचां दुरु त्वनेफु ।

क्रियारूपकथं थ्व सक्षमता-वाक्य नं खः, सम्भावनार्थक वाक्य नं खः । अर्थया ल्याखं खँ थुलिजक पाः कि गुगु सहजरूपं अःपुक जुइ व सक्षमता-वाक्य जुइ, गुगु

सहजरूप अःपुक् जुइमखु, उकिया निति छु भती वा आपाः अभ्यास यायेमालेफु व सम्भावनार्थक जुइ । थुगु वाक्यया मेगु विशेषता धइगु गुगु वाक्य कर्ताप्रधान जुइ उथाय् सम्भावनार्थक वाक्य व सक्षमता-वाक्य नितान् जुइ । गुगु वाक्य कर्मप्रधान जुइ उगु वाक्य सम्भावनार्थक वाक्यजक जुइ, दसु-

आः व न्यासि जुइफु ।

कर्तृ-प्रधान वाक्य

थपाले सरकार कर्मचारीतय्गु तलव वृद्धि यायेफु

कर्तृ-प्रधान वाक्य

थुगुसी व पास जुइफु ।

कर्म-प्रधान वाक्य

थपाले कर्मचारीतय्गु तलव वृद्धि जुइफु ।

कर्म-प्रधान वाक्य

न्हापांगु निगू कर्ता नियन्त्रित वाक्य जूगुलिं सक्षमता वाक्य जुल । न्हापा ला व मनू न्यासि जुइमफु । सायद आः व न्यासि जुइ फइगु सम्भावना दु । थथे हे कर्मचारीतय् तलव नं । थुगु अर्थय् थ्व सक्षमता वाक्य व सम्भावनार्थक वाक्य नं खः । लिपांगु निगू कर्ता नियन्त्रित मखुगु जुयाः सम्भावनार्थक जक खः ।

(ग) परिणामबोधक वाक्य

वक्ताया अज्ञानता वा वेहोसय् सुयातं छु धायेलात वा यायेलात धाःसा व परिणामबोधक वाक्य जुइ ।

जिं मखुथाय् पलाः तयेलात ।

जिं मखुम्ह मिसा ब्याहा यायेलात ।

जिं बयात प्वाक्क धायेलात ।

गुर्जु जुयाः नं खाया ला नयेलात ।

जाँचिया नतिजा मखुथे जूवन ।

धाः गथे अथे हे जूवन ।

(घ) कामनार्थक वाक्य

सुनानं याःगु ज्या थःत यःसा याःम्ह व्यक्तिया भिं जुइमा धकाः बीगु सुवाः व मयःसा मभिं जुइमा धकाः बीगु सुवाः अथाव सराःयात कामनार्थक वाक्य धाइ ।

(अ) सुवाः थुइकीगु वाक्य

जय जुइमा ।

भिं जुइमा ।

ल्याय्म्ह जुइमा ।

ल्यासे जुइमा ।

भाग्यमानी जुइमा ।

ताहा आयु जुइमा ।

याःगु ज्या सिद्ध जुइमा ।

कर्म दयेमा ।

बांलाःम्ह काय् छम्ह दयेमा ।

(आ) सराः थुइकीगु वाक्य

सीमा ।

भवकनीमा ।

ध्वगीमा ।

तुँ दयेमा ।

कां जुइमा ।

वंथाय्तक फवनाः नयेमालेमा ।

३.२ नेपालभाषाय् दुध्याःगु आधुनिक प्रवृत्ति

३.२.१ नेपालभाषाया अभिव्यक्ति तःताजि त्यासा खँग्वःया छयला

(क) परिवर्तन जुयाः दुहां वःगु

संस्कृतभाषायागु-

अक्षता	आखे,	क्षर	आखः,	अखाडा	आखाः,	अंजन	अजः,
इतः	इताः	कण्ठ	कथु	कर्पास	कपाय्,	कर्पूर	कपू
कर्मी	कःमि	कलत्र	कलाः	काँस्य	काँय्	कुम्भकार	कुम्हाः
कोण	कुं	कोष्ठ	क्वथा	क्षीर	खीर	खट्वा	खाता
खडिर	खयः	ग्राहक	गाहा	घृत	घ्यः	चिह्न	चिं
जिर	जी	देव	द्यः	द्राक्ष	दाख	धूलि	धू
ध्वज	ध्वाँय्	नग्न	नांगा	नायक	नायः	नारिकेल	नैक्याः
पतंग	पति	पटाका	पताः	पाद	पालि	पिप्पली	पिपी
पुत्र	पुता	प्राकार	पःखाः	भाषा	भाय्	भ्रमर	भ्रमः
मरीच	मलय्	मर्कट	माकः	महिष	मेय्	राक्षस	लाखय्
शखर	साख	शब्द	सः	श्लेष्म	सेखं	श्लोक	सिल
सिन्दूर	सिन्हः	सूचना	सुचं	स्तुति	तुतः	स्थान	थाय्
स्नान	सनाः	हस्त	ल्हाः	हंस	हँय्	हिंगु	हिं इत्यादि ।

अंग्रेजी भाषायागु

box	बाक्स	brush	बुरुस	captain	कप्तान	cement	सिम्मेण्टी
copy	कापी	doctor	डाक्टर	ear-ring	यार्लिङ्ग	general	जर्नेल
glass	गिलास	godown	गोदाम	hospital	अस्पताल	minute	मिनेट
ticket	टिकस	time	त्याम	west coat	इष्कोट	इत्यादि	

नेपालीभाषाना प लिक्क लाःगु खँग्वः

अटाली	अतःलि	अब	आः	अवाल	अवाः	आमा	मां
आँप	अं	औँठी	अंग	कचिङ्गल	कचिंगः	कपाल	कपाः
कपास	कपाय्	कपूर	कपू	करेलो	ककःचा	करौँती	कःति
कसुर	कसू	काँगियो	ककीचा	काँस	काँय्	काका	कका
कीरो	की	कुमाल	कुम्हाः	कोदाली	कू	कौसी	कःसि
खिया	खत	खोट	ख्वं	ख्याक	ख्याः	ख्याल	ख्याः
गजुर	गजू	गाँजा	गजि	गाँठो	गथः	गाँड	गलः
गाउँ	गां	गुठी	गू	ग्वाला	गवाः	इत्यादि ।	

(ख) परिवर्तन मजूसे दुहां वःगु

अङ्ग्रेजी-ओभरकोट, करेण्ट, ग्यास, चकलेट, जाकेट, टर्च, ड्राइभर, नर्स, पार्क, बस, मोटर, सर्कस, सिनेमा,
 अरबी-आखिर, इज्जत, इनाम, खराब, खतम, तमाम, तारिख, दुनियाँ, मौसम, लायक, हाकिम, हिम्मत
 इटाली-भ्वाइलिन, सोडा, स्टुडियो
 ग्रीस-थर्मस, थिसिस, थ्योरी, प्रोग्राम,
 चिनिया-चाउचाउ, चाउमिन, लिची,
 जर्मन-किण्डरगार्टन, फरेनहाइट, सेमिनार
 तुर्की-कल्की, कुली, कैची, गलैचा, चमचा, चक्कु, तक्मा, बहादुर, लास,
 पुर्तगाली-अलकत्रा, अचार, आलपिन, इस्पात, इस्त्री, कमिज, कफी, गमला, गोदाम, तौलिया,
 फारसी-अन्दाजी, आवाज, कम, किनारा, खुराक, गुलाफ, चासनी, जागिर, जिन्दगी, ताजा, दरबार, देहात, नाजुक, पुस्ता,
 पैसा, याद, सरकार, सितार, हप्ता, हजार, होश,
 फ्रान्सेली-इन्जिनियर, कलेज, कार्टुन, कुपन, ब्लाउज, पुलिस,
 ल्याटिन-अपरेटर, क्याम्पस, क्यालेण्डर, डिपोजिट,
 जापानी-कराते, जुडो, येन, रिक्सा,
 (स्रोत- शब्दरचना र वर्णविन्यास वाक्यतत्त्व, अभिव्यक्ति र पाठहरू- मोहनराज शर्मा, २०५६, पौ ५७)

३.२.२ तःगूकथं च्वयेगु प्रवृत्ति

ध्वनिया आधारय च्वयेगु व्यवस्था

तोहाः चीहाः ध्वनिअनुसार च्वयेगु व्यवस्था

कुचा	कूचा	कुन्या	कून्या	चिग्वः	चीग्वः	तुतः	तूतः
मुस्याः	मूस्याः	क्वापा	क्वापाः	ग्वरः	ग्वरः	चस्वां	चःस्वां
तसः	तःसः	तपु	तःपु	तप्यं	तःप्यं	तकू	तःकू
तताजु	तताःजु	धकाः	धःकाः	ध्याचू	ध्याःचू	फपुले	फःपुले

प्राणत्व पाःगुया आधारय च्वयेगु व्यवस्था

अज	अभ	उकथं	उखत	कुन्ह	खुन्ह	चुपि	चुफि
छ्याखः	छ्याकः	जवाः	भवाः	ज्याबः	ज्याभः	दुसः	धुसः
धुपाय्	धुफाय्	धवाका	धवाखा	पुजाबः	पुजाभः	बजां	बभां
भंवः	भमः	भाका	भाखा	लुदने	लुधने	साबुं	साभुं

घोषत्व पाःगुया आधारय च्वयेगु व्यवस्था

अपसं	अबस	कुमाः	कुम्हाः	ध्वंकुलु	ध्वंगुलु	चानय्	चान्हय्
थुज्वःगु निथिकं च्वयेगु ज्या कारकय् आपालं खने दु ।							
कर्म-कारक		व-या-त		वइत		वैत	
अधिकरण-कारक		व-या-के		वइके		वैके	
सम्बन्ध-कारक		व-या-गु		वइगु		वैगु	
		व-या-म्ह		वइम्ह		वैम्ह	

अथे हे, तःगूकथं च्वयेगु प्रवृत्तिइ क्वय् बियातःगु खँवःया निथिकं उच्चारण दु ।

मूल शब्द अधिकरण-कारक अपादान-कारक

पसः	पसलय्/पसल्य्	पसलं/पसलं
ज्यासः	ज्यासलय्/ज्यासल्य्	ज्यासलं/ज्यासलं
ससः	ससलय्/ससल्य्	ससलं/ससलं

च्वज्या व ब्वज्याय् एकार व यकार

नेपालभाषाय् य-या उच्चारण निथिकं जुयाच्वंगु दु- ये-थें च्वंक व यो-थें च्वंक । अङ्ग्रेजीभाषाया दसु-

ये-थें च्वंक उच्चारणया दसु- Yellow, Yes, Yesterday, Yet,

यो-थें च्वंक उच्चारणया दसु- Newyork, Yonder, Young, Your,

नेपालीभाषाया 'नेता' शब्दयात नेपालभाषा अनुवाद यानाः धाइबलय् व च्वइबलय् नायः nyaa खःलाकि नायो nyo ? नायक-या नाय जुगुलिं य च्वयाः विसर्ग तयाः नं च्वः, उकिं 'य' धइगु हे 'यो' थें खः धइगु वर्ण-विन्यास दु, बरु 'य' या उच्चारण य्-थें उच्चारण यानाः नाय् उच्चारण नं याः । थ्व उच्चारकया भूल मखु । नेपालभाषाय् 'य' च्वयाः 'यो' उच्चारण यक्व मात्राय् जू । थ्व हे 'य' ध्वनि 'ये' नाप लिक्क लाः लाकि यो-नाप लिक्क लाः धइगु खँय् यक्व दापा जू । थुकी थःत छिछिंकथं वर्ण-विन्यास याइथें गनं ये-थें च्वंक व गनं यो-थें च्वंक उच्चारण याइ ।

थथे य-नापया उच्चारण ए-नाप दापा जुइक उच्चारण जू । केहें च्वयेगु लाकि क्यहें च्वयेगु, अथें हे छेने व छ्यने, देने व द्यने, तेने व त्यने, थेने व थ्यने, फेने व फ्यने इत्यादि दसुइ गुगु पाय्छि ? अर्थविज्ञानया ल्याखं निगुलिं पाय्छि जू, कारण निगूमध्यय न्हाखां च्वःसां अर्थय् परिवर्तन मवः । अथे हे ध्वनिविज्ञानकथं नं स्वःसां नितां पाय्छि हे खः, कारण क्य व के, छ्य व छे, दे व द्य, ते व त्य, थे व थ्य, फे व फ्य नितायातं छगूकथं हे उच्चारण यानाच्वंगु दु । याकः-याकः उच्चारण याइबलय् के, छे, दे, ते, थे, फे उच्चारण याइबलय् ए-थे च्वंक याइ । थ्व पाय्छि हे खः, तर क्य, छ्य, द्य, त्य, थ्य, फ्य शब्दय् नापं तयाः उच्चारण याइबलय् के, छे, ते, थे, दे, फे नाप मपाक उच्चारण याइ । याकः-याकः उच्चारण याइबलय् क्-यो = क्यो, छ्-यो = छ्यो, द्-यो = द्यो-

थे च्वंक तर भतीचा चीहाकः यानाः उच्चारण याइ । थुकथं थुकियात थः छिछिक्थं उच्चारण यानाच्वंगु दु । मूलतः 'ए' व 'य'-या उच्चारण प्रक्रिया बिस्कं-बिस्कं हे खः, तर शब्दय् प्रयोग जुयावइबलय् फरक सीमदु । याकः-याकः उच्चारण याइबलय् थः छिछिक्थं उच्चारण पाकाः क्यनेगु चलन दु ।

च्वज्या व च्वज्याय् ओकार व वकार

कोथा वा क्वथा च्वयेगुली थौकन्हय् क्वथा अर्थात् व्यञ्जन-वर्णनाप व अर्ध-स्वर स्वानाः च्वयेगु ज्या आपाः छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु दु । थुगु ल्यज्या अर्थविज्ञानया आधारय् वा रूपविज्ञानया आधारय् मजुसे ध्वनिया आधारय् यानातःगु खः । नेपालभाषाय् 'ओ' ध्वनि मखु 'व' ध्वनि छ्यलबुलाय् वयाच्वंगु दु, उकिं 'व' सन्धि यानाः च्वयेगु याःगु खः । मेगु तर्क कोठा च्वयेगु नेपालीपहः खः । नेवाःतसें नेवाःपहलं च्वयेमाः धकाः क्वथा यानाः च्वःगु खः ।

क्रियाय् -मेकार व -यकार यानाः च्वयेगु व्यवस्था

नेपालभाषाया स्वरान्त धातुइ ये प्रत्यय तय्वं छता क्रिया जुइ । थ्व छता मूल क्रिया खः । थुज्वःगु क्रिया नये, ताये, चिये, चुये इत्यादि खः । नेपालभाषाया मेमेगु धातुइ नं थथे ले, ने, ते, के, पे तयाः विभिन्न क्रिया दयेकी, गथे हाले, कने, हके, त्वःते, ज्वजलपे इत्यादि । थन ज्वःलाःगु खँ धातुइ विभिन्न एकार वयाच्वंगु दु ।

थुकियात थुज्वःगु स्वरान्त धातुया क्रियाया रूपबली थथे खः- नइ (पर-अभूत), नया (आत्म-भूत), नल (पर-भूत), नयाः, ननं (पूर्वकालिक), नः (स्वभावबोधक), न (आज्ञार्थक) इत्यादि ।

थ्व हे विभिन्न क्रियारूपमध्यय् नये, काये, बिये, कुये इत्यादियात आत्म-अभूत नं धाइ । थुज्वःगु खँवःत वाक्यय् च्वयेबलय् गुलिसिनं नये, काये, बिये, कुये यानाः च्वइ । गुलिसिनं नय्, काय्, बी, कुइ यानाः च्वइ । थ्व गुकथं च्वयेगु धइगु खँ नेपालभाषाय् च्वज्या-ख्यलय् मतभेद दु । थुगु मतभेद निराकरण यायेत न्हापलाक छुं आधार तयार यायेमाः । गथे (क) उच्चारणअनुसार च्वयेगु अथवा (ख) रूप व अर्थअनुसार च्वयेगु अथवा (ग) नेपालभाषाया पुलांगु मान्यताअनुसार च्वयेगु ?

उच्चारणअनुसार च्वयेगु खःसा नय्गु, काय्गु, धाय्गु, हय्गु-कथं च्वयेमाः, कारण थौकन्हय् उच्चारण हलन्त यानाच्वंगु दु । रूपअनुसार च्वयेगु खःसा नय्गु, कायेगु, धायेगु, हयेगु-कथं च्वयेमाः, कारण क्रियाया रूप एकार जुयाच्वंगु दु । थुलिजक मखु नेपालभाषाया क्रियाया मेमेगु रूप नं एकार हे खः, गथे कने, हाले, म्हिते, हके इत्यादि ।

थुकिया पुलांगु रूप स्वल धाःसा नये, काये, धाये, हये कथं नं मखु, नय्, काय्, धाय्, हय् नं मखु । सामान्यकथं य जक च्वइगु खः । थथे धायेबलय् नये/नय्,

काये/काय्, धाये/धाय्, हये/हय् धइगु व्यवस्था ला लिपा तिनि विकास जूगु खः । थुकीमध्यय् नं दकलय् न्हापलाक ये यानाः च्वःगु खनेदत । सीदुकथं चित्तधर 'हृदय'जु मुनादीगु नेपाल भाषा साहित्यया जातः (१०९१:१०) या ने.सं. ५३५ या ललितपुर भनाःखाःया अभिलेख-य् क्रियाय् दकलय् न्हापां ये यानाः च्वयातःगु दु । उगु अभिलेखय् .....पंचामृत सनान होम विल्वपन्नारोहण पूजा याये उद्देश्यन थसिं थलिः लिबु क्षेत्र ..... च्वयातःगु दु । सायद थ्व हे न्हापांगु दसि जुइफु । थुकिया मतलब क्रियाय् हलन्त यायेगुसिकं ये यायेगु पुलां खः ।

न्यागु थजु ये याःसां य् याःसां मपाःगु खँ छु खः धकाः नं स्वयेगु आवश्यक जू । अर्थया आधारय् नये च्वःसां नय् च्वःसा छता हे खँ खः । गथे then या अर्थय् छ्यलीगु अले व अलय् नितान् च्वः । अथे हे-

जाँच व्युपिं विद्यार्थीत मध्ये/मध्यय् राम व श्याम फेल जुल ।

थ्वसिबे/थ्वसिबय् व बःलाः ।

थौकन्है/थौकन्हय् जि क्याम्पस मवना ।

धौ कक्षा संचालन मजुगु बारे/बारय् छलफलं जुइतिनि ।

थन एकार वा हलन्त य् यात धइगु बारय् सुनां नं उलि चिन्ता प्वकेगु मयाः । क्रियाय् जक अप्वः चिन्ता प्वकाच्वंगु दु । क्रियाय् एकार यायेगु लाकि हलन्त य् यायेगु विषयलय् आपाः चिन्तन-मनन यानादीमह प्रा.डा.सुन्दरकृष्ण जोशीजु खः । वय्कलं स्पष्ट तर्क बियाः क्रियार्थकय् -ये यानाः च्वयेगु, आत्मअभूत क्रियारूपय् हलन्त -य् यानाः च्वयेगु धकाः धयादीगु दु । वय्कःया सार-खँ छु धाःसा क्रियार्थक रूप व आत्म-अभूत क्रियारूप फरक-फरकगु खँ खः । क्रियार्थकय् -ये यानाः च्वइ, अलय् आत्म-अभूत क्रियारूपय् -य् यानाः च्वइ धायेत्यंगु खः । थनधायालाक भाषावैज्ञानिक भाजु काशीनाथ तमोटजुं छता अति महत्वपूर्णगु खँ न्हयथनादीगु दु । वय्कलं नेपालभाषा आत्म-अभूत रूप निधिकं मखु स्वधिकं च्वयेगु चलन दु धकाः दसु न्हयव्वयादीगु दु-

धातु	लितसा	अन्तिम रूप
च्व-	ये	च्वये
च्व-	य्	च्वय्
च्व-	ए	च्वे

वय्कः तमोटजुं दसिया रूपय् सत्यमोहन जोशीजुं च्वयादीगु सफू शुद्ध च्वेगु सूत्र (ने.सं. १०७८) न्हयथनादीगु दु ।

थुकिं छु सी दु धाःसा सत्यमोहन जोशीजुं च्वेगु-या च्वे च्वयादीगु अशुद्ध मखु । काशीनाथ तमोटजुं धइदीथे आत्म-अभूत रूप च्वयेगु विभिन्न तरिकामध्यय् थुगु तरिका नं खः गुगु उगु इलय् प्रचलनय् वः । थुकिया व्याख्या याइबलय् धातुइ -ए प्रत्यय तइगु खः । उबलय् क्रियार्थक रूप नं आत्म-अभूत रूप नं अथे हे च्वइगु जुइ । कालया गतिइ थुकथं च्वय्गु चलन खने मदयावन । आः क्रियार्थन रूपय् सकसिनं एकार यानाः च्वःगु

दु गुकी सकसियां एकरूप जू । खँ थन आत्म-अभूत रूपय् जक खः । आखिरय् ध्वनिया ल्याखँ वा उच्चारणया ल्याखँ हलन्त -य् हे खः, तर रूप व अर्थया ल्याखँ एकार यानाः वा हलन्त -य् यानाः च्वःसां खँ छता हे खः, अर्थय् छुं पाःगु मदु ।

बरु क्रियारूपय् पताः ब्वयेकाः -ये यानाः च्वइपिसं भतीचा विचाः यायेमाःगु खँ दु । क्रियाय् -ये यानाः च्वयेगु धइगु मूल क्रियारूप मस्यंक च्वयेगु खः । यदि क्रियारूप मस्यंक च्वयेगु यायेबलय् गनतक क्रियारूप मस्यंक च्वयेगु न्ह्यसः दनी, छाया धाःसा क्रियाया विभिन्न रूप नं गुकथं च्वयेगु धइगु खँय् उलि हे समस्याया विषय खः । क्रियारूप च्वयेबलय् धातुया रूप मस्यंक च्वयेगु लाकि क्रियारूप मस्यंक च्वयेगु अथवा न्ववाःथे च्वयेगु धइगु विभिन्न स्वरू न्ह्यसः दु । क्रियारूप छता स्यंके मज्यू धइगु खःसा उकथं हे च्वयेगु यायेमाली । स्वये उकिया छुं दसु-

क्रियार्थक मस्यंकसे च्वयेगु नमूना-

नये-गु, काये-गु, बिये-गु, बुये-गु कृदन्त विशेषण

नये-इ (नइ), काये-इ (काइ), बिये-इ (बिइ > बी), बुये-इ (बुइ > ब्वी) अभूतकाल क्रियारूप ।

थुकी मूल क्रिया मस्यंक च्वयेमाः धाःसां मछिं ।

नये-त, काये-त, बिये-त, बुये-त उद्देश्यबोधक क्रिया । थन मूल क्रिया मस्यंक च्वयां मस्यं ।

बिये-उ आज्ञार्थक

बिये-ऊ (बिऊ > ब्यू), बुये-ऊ (बू) स्वभाव/स्थितिबोधक क्रिया ।

थन क्रियारूप मस्यंक च्वयेमाः धाःसां च्वयेमछिं । अभूतकालया क्रियारूप, आज्ञार्थक व स्वभाव/स्थितिबोधक क्रियारूप च्वयेमछिं, उकिं च्वयूया दसुं छु सी दु धाःसा, मूल क्रिया मस्यंक च्वयेमाः धाःसां व्यवहारय् अथे मजू । भाःथाय् माःकथं क्रियारूप परिवर्तन यानाः च्वयेमाः, यदि थथे मखु धातुरूप मस्यंक च्वयेगु याःसा गथे जुइ ?

न-यगु/न-येगु, का-यगु/का-येगु, बि-इगु/बि-येगु, बु-इगु/बु-येगु कृदन्त विशेषण

न-यि/न-इ, का-यि/का-इ, बि-यि/बि-इ, बु-यि/बु-इ अभूतकाल क्रियारूप

न-यत/न-येत, का-यत/का-येत, बि-इत, बु-इत उद्देश्यबोधक क्रियारूप

बि-उ आज्ञार्थक

बि-ऊ, बु-ऊ स्वभाव/स्थितिबोधक क्रियारूप

धातुरूप मस्यंक च्वयेमाः धाःसां अभूतकाल, उद्देश्यबोधक क्रियारूप, आज्ञार्थक व स्वभावबोधक क्रियारूप च्वमिपिसं निधिकं च्वयाच्वंगु दु- धातुरूप मस्यंक व धातुरूप स्यंकाः स्वरसन्धि यानाः । आज्ञार्थकय् बिउ यानाः नं च्वः ब्यू यानाः नं च्वः ।

स्वभाव/स्थितिबोधकय् बिऊ यानाः मच्चः बरु ब्यू यानाः जक च्वः । थन क्रियारूप मस्यंक च्वयेमाः अथवा धातुरूप मस्यंक च्वयेमाः धइगु खँ तनावं ।

स्वरसन्धिया आधारय् च्वयेगु व्यवस्था

स्वरान्त धातु निर्माण जूगु क्रियाया पर-अभूत कालय् व नं अकारय् व उकारय् स्वतन्त्र वर्ण च्वयेगु लाकि संयुक्तरूप च्वयेगु धइगु समस्या दु । नये, ख्वये, च्वये, तये, सये इत्यादि क्रियाया पर-अभूत कालय् च्वयेबलय् स्वतन्त्र च्वयेज्यू, संयुक्त रूप नं च्वयेज्यू गथे-

नये	नइ	नै	ख्वये	ख्वइ	ख्वै	च्वये	च्वइ	च्वै
तये	तइ	तै	सये	सइ	सै			

खुये	खुइ	ख्वी	चुये	चुइ	च्वी	छुये	छुइ	छ्वी
जुये	जुइ	ज्वी						

स्वरं अन्तगु धातु निर्माण क्रिया व नं इकारगु धातु दयेकातःगु अथे हे ल् व्यञ्जनान्त व न् व्यञ्जनान्त व नं इकार धातु निर्माण जूगु क्रियाय् स्वतन्त्र व संयुक्त रूप च्वयेगु विधि दु-

क्रिया	स्वतन्त्र	सहगामी पक्ष	अथवा	संयुक्त
तिये	तितिउं		"	तित्युं
दिये	दिदिउं		"	दिदयुं
पिये	पिपिउं		"	पियुं

अथे हे मेगु दसु-

क्रिया	स्वतन्त्र	सहगामी पक्ष	अथवा	संयुक्त
चिले	चिचिउं		"	चिच्युं
सिले	सिसिउं		"	सिस्युं
हिले	हिहिउं		"	हिह्युं
चिने	चिचिउं		"	चिच्युं
हिने	हिहिउं		"	हिह्युं

इकारं अन्तगु स्वरान्त धातु, ल् व्यञ्जनान्त धातु न् व्यञ्जनान्त धातु (इकार) पाखें निर्माण जूगु क्रियाया स्वभाव/स्थितिबोधक क्रियाय् स्वतन्त्र व संयुक्त निगू विधि च्वयेज्यू ।

क्रिया

स्वभाव/स्थितिबोधक पक्ष

	स्वतन्त्र	अथवा	संयुक्त
तिये	तिऊ	"	त्यू
दिये	दिऊ	"	द्यू
पिये	पिऊ	"	प्यू
चिले	चिऊ	"	च्यू
सिले	सिऊ	"	स्यू
हिले	हिऊ	"	ह्यू
चिने	चिँऊ	"	च्युं
हिने	हिँऊ	"	ह्युं

आज्ञार्थक्य इकारय स्वतन्त्र व संयुक्तरूप निधिकं च्वयेगु विधि दु-

क्रिया

आज्ञार्थक

	स्वतन्त्र	अथवा	संयुक्त
तिये	तिउ	"	त्यु
दिये	दिउ	"	दयु
चिले	चिउ	"	च्यु
सिले	सिउ	"	स्यु

धःगु कथं च्वयेगु व्यवस्था

नाम शब्द खुसि-या अधिकरण-कारकय 'खुसिइ' च्वयेगु लाकि 'खुसी' च्वयेगु ? खुसी च्वयेगुसा क्रियाय नं 'जुइ'या स्वरसन्धि याना: 'ज्वी' च्वयेजिल । 'खुसिइ' च्वयेगुसा रूपतत्त्व व अर्थतत्त्व सीदयेक च्वःगु जुया: क्रियाय नं 'जुइ' च्वये जिल । ध्व स्वतन्त्र शैली खः । अथे हे वं आखः च्वइगु बांलाक सिइदु च्वइपिसं व मचा बांलाक न्यासि जुउ च्वयेमाली, तर जुउ, थुउ, पुउ, लुउ, सुउ, हुउ याना: सुनां नं च्वःगु खनेमदु । सकसिनं स्वरसन्धिकथं जू, थू, पू, लू, सू, हू याना: च्वयाच्चंगु दु । ध्व सर्वसम्मत निर्णय जूगु खँथे जुइधुकल । मेखे इकारय धा:सा वयक: क्वथाय दिइ/दी, मालिकं नोकरयात ज्या बिइ/बी इत्यादि दिइ/दी, बिइ/बी नितानं चलन-चल्ती दु, उकिं लेखक-समाज छु यानाच्चंगु सी दु धा:सा उकार व उकार जूसा दीर्घ उकार हे च्वयेगु या:, तर इकार व इकार जूसा गुलिसिनं दीर्घ इकार नं या:, गुलिसिनं इकार-इकार हे या: । ध्व खँ

क्रियाय नं खः, अधिकरण-कारकय नं खः । उकिं याना: अधिकरण-कारकय विभक्ति बांलाक सीदु । क्रियाय नं धातुरूप बांलाक सी दु । इकार व उकार जुल धा:सा स्वरसन्धि याना: नं च्वः, सन्धि मया:से स्वतन्त्र शैली च्वः, तर उकार व इकार जुल धा:सा स्वरसन्धि याना: मच्चः, गथे ज्वी, ब्वी इत्यादि । ध्व हे च्वमिपिनि धःगु हे कथंया तर्कशैली धायेमाली ।

३.२.३ मांभायकथं भाय ल्हाइपिं पा:जुजुवंगु (जनसंख्याया तथ्यांक सन् २००९)

नेपालभाषा ख्यलय, उकीसनं विशेष याना: नेपालभाषाप्रति चिन्ता दुपिं कार्यकर्तातय दथुइ न्हापास्वया: आ: नेपालभाषाया स्थिति स्यनावन । नेवा:तसें नेवा:भाय मल्हात । अम्ह नेवा:तय मचातसें ला भन् हे नेपालभाषां खँ मल्हात । ध्व क्रम थुकथं हे अप्वयावन धा:सा छन्हु नेपालभाषा ल्हाइपिं दइमखु धका: आपालं चिन्ता प्वकाच्चंगु दु ।

छखे थथे खःसा मेखे काठमाडौं उपत्यका धइगु मूल नेवा:तयगु वासस्थान खः । थन हे नेवा: अल्पमतय लायेधुकल । स्कूल कलेजय नेवा:भाय ब्वनीपिं मंत । पसलय वंसा नेवा:भायया पत्र-पत्रिका, सफू न्यायेगु मदु । Busय वां गनं सार्वजनिक थासय वंसा नेवा:भाय ल्हा:गु तायेमंत । न्याथाय वंसा खयभायया खयभाय जक, धायेकि काठमाडौं खयतयगु वस्तीथे च्वनेधुकल । पूर्वक नेवा:वस्तीया त्वालय, गामय नेवा:भाय तायेमदयेधुकल । निम्हतिपूया दथुइ नेवा:भाय ल्हा:सां थ: मचातयत नेवा:भाय मल्हाकेधुकल । थुगु पहलं नेवा:भाय गुलित च्वनी । ध्व भाय याकनं हे मदयावनी । भीगु जिवं हे खंक-खंक मदयावनी । ध्वया आयु सछि-सत्यादजक जुइ धका: चिन्ता काइपिं नं दु, दुख तायेकीपिं नं दु ।

नेपालभाषाया स्थिति थथे हे खःसा थुकिया चिन्ता कायेमा:पिं नेवा:त हे खः । सरकारयात जक पा:याना: नं विकास जुइगु खनेमदु । ध्व नेवा:तयगु भाषा, नेवा:तसें चिन्ता मका:सा सुनां काइ । खः, ध्व भाषा राष्ट्रिय व अन्तर्राष्ट्रिया भाषा जुइगु सम्भावना मदु । अथे धका: थुगु भाषायात थ:थम्हं हे न्हंकाछ्वयेगु बांला:गु ज्या मखु । न्यागु थजु ध्व भाषा न्हापास्वया: कुहांवन धइगु चिन्ता का:गु बांमला:गु सोचाइ मखु । थुगु भाषा ल्हाइपिं मनूत पा:जुजुवंगु खःसा तथ्याङ्क न्यःने तया: स्वये । नेपालय दकलय न्हापां सन् १९५२/५४ स जनगणना काल । उबलय नेवा:भाय ल्हाइपिनिगु ल्या: ३,८३,१८४ दु । उबलय नेपा:या कूल जनसङ्ख्या ८२,३५,०७९ दु । ध्व धइगु नेपा:या कूल जनसङ्ख्याया ४.६५ खः । थुबलय देय्या वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर १.४३ % खः । थुबलय नेवा:तय राष्ट्रिय स्थान न्यागूगु खः ।

थनलिपा सन् १९६१ (वि.सं. २०१८) सालय् जनसङ्ख्या काःबलय् नेवाःतय्गु भाषिक जनसङ्ख्या ३,७७,७२१ जुल । न्हय्देलिपा जनसङ्ख्या काःबलय् स्वाभाविकरूपं अप्वः जुइमाःथाय् भन् कम जुल, अर्थात् न्हापाया ल्याःसिकं ५,४६३ म्ह नेवाःत कम जुल । थुबलय् नेवाःतय्गु राष्ट्रिय स्थान न्हय्गूगु थासय् कुहाँवन । थ्व धइगु न्हापांगु नेवाःतय्गु भाषिक ल्याःसिकं -१.४२ % जूगु खः । थुकिया मतलब ५,४६३ म्ह नेवाःतसैं थःगु मांभाय् त्वःतावन । त्वःताः गन वनलय् ? कि थःगु मांभाय् नेपाली धकाः नेपालीभाषाय् ल्वाकज्याःवन ।

सन् १९६१ सालया फिर्देलिपा अर्थात् सन् १९७१ साल थ्यंबलय् नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु ल्याः आपाः जुयाः ४,५४,९७९ थ्यन । मनू म्हाया ल्याखं न्हाप्रास्वयाः ७७,२५८ म्ह अप्वः व प्रतिशतया ल्याखं २०.४५% जुल । थुबलय् नेवाःतय् राष्ट्रिय स्थान खुगूगु खः । थुबलय् राष्ट्रिय भाषिक सङ्ख्या वृद्धिदर प्रतिवर्ष २.२७ खः । थथे धायेबलय् सालाखाला वृद्धिदर पाय्छि खनेदु ।

प्यकःगु पालय् अर्थात् १९७१ निसैं १९८१ थ्यंबलय् थुकिया ल्याः ४,४८,७४६ जक जुल । थुकिया मतलब नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु ल्याः हाकनं पाः जुल । थुलिया दुने राष्ट्रिय जनसङ्ख्या वृद्धिदर प्रतिवर्ष ३% खःसा नेवाःतय्गु जनसङ्ख्या बढय् मजूसे १.३६ % दर घटय् जूवन । राष्ट्रिय भाषिक जनसङ्ख्या प्रतिवर्ष वृद्धिदर ३ % व नेवाःतय्गु जनसङ्ख्या घटय् जूगु व १.३६ % यायेबलय् ४.३६ % भाषिक जनसङ्ख्या गन वन ? नेवाःतय्गु जनसङ्ख्या नेपालीभाषाय् मिलय् जूवनीगुबाहेक मेगु सम्भावना मदु ।

न्याम्बःगु पालय् अर्थात् सन् १९८१ निसैं सन् १९९१ थ्यंबलय् नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु ल्याः ६,९०,००७ म्ह थ्यन । थ्व धइगु न्हय्दःया ल्याःसिकं म्हकथं २,४१,२६१ म्ह आपाः व प्रतिशतया ल्याखं न्हय्दःस्वयाः ५३.७६ प्रतिशतवर्षय् आपाः दत । न्हापा भती-भतीजक पाः जुयाच्चंथाय् आः छकलं थथेभनं गथे जुयाः आपाः जुल ? सन् १९९१ दँ धइगु वि.सं. २०४८ साल खः । नेपालय् २०४६ सालय् राजनैतिक हिउपाः वल । लिच्वःकथं मनूतय्के चेतनस्तर थहां वल । थनथाय् जनगणनासम्बन्धी चेतना थकायेगु मेमेगु नं ज्या जूगु दु । थुकिया दसु निगू खनेदु ।

छगू सत्यमोहन जोशीजु न्हय्ब्वयाः नेपालभाषा परिषद पिशंगु सफू 'एक सय शब्द/सच्छि खँवः' खः । थ्व सफू वि.सं. २०४७ साल धान्य पूर्णमाबलय् पिदंगु खः । थुकी न्हापांगु सुचं धइगु 'विक्रम-संवत् २०४८ सालयागु राष्ट्रिय जनसङ्ख्या जेठ २६ गतेनिसैं असार ७ गतेदुने काइगु' खः । थुकी जनसङ्ख्या काःबडबलय् भी गुलि सजग जुइमाः, गथे यानाः तथ्याङ्क बीमाः धइगु खँ सचेत यानातःगु दु । निगूगु दसु धइगु काठमाडौं उपत्यकाय् नीस्वनातःगु ज्यापु महागुधिया सक्रियता खः । उगु संस्थां जनगणना कायेन्ध्यः गणक जुइपिसं जनगणना गथे यानाः कायेमाः धइगु तालिम ब्यूगु दु ।

दकलय् लिपांगु जनगणना सन् २००१ सं काल । थुबलय् नेवाःभाय् ल्हाइपिनिगु ल्याः ८,२५,४५८ खः । सन् १९९१ या ल्याखं थ्वयागु ल्याः १,३५,४५१ म्ह अप्वः खः, प्रतिशतया ल्याखं १९.६३ % खः, अर्थात् प्रतिवर्ष १.९६ % खः । थनतकया खं छु सीदु धाःसा जनगणना कायेन्ध्यः नेवाःतय् सचेत यायेफुसा व फयांफक्व नेवाःगणकत नियुक्ति याकाः इमित सक्रिय यायेफुसा नेवाःतय्गु ल्याः अप्वइ ।

राष्ट्रिय जनसङ्ख्याया स्तरय् नेवाःतय्गु धाय्-

नेवाः	तामाङ	अवधी	थारु	भोजपुरी	मैथिली	नेपाली
३,८३,१८४ न्यागूगु	४,९४,७४५	३,२८,४०९	३,५९,५९४	४,७७,२८१	१०,२४,७८०	४०,१३,५६७
३,७७,७२१ न्हय्गूगु	५,२८,८१२	४,७७,०९०	४,०६,९०७	५,७७,३५७	११,३०,४०२	४७,९६,५२८
४,५४,९७९ खुगूगु	५,५५,०५६	३,१६,९५०	४,९५,८८१	८,०६,४८०	१३,२७,२४२	६०,६०,७५८
४,४८,७४६ खुगूगु	५,२२,४१६	२,३४,३४३	५,४५,६८५	११,४२,८०५	१६,६८,३०९	८७,६७,३६१
६,९०,००७ खुगूगु	९,०४,४५६	३,७४,६३५	६,९३,३८८	१३,७९,७१७	२१,९१,९००	९३,०२,८८०
८,२५,४५८ खुगूगु	११,७९,१४५	५,६०,७४४	१३,३१,५४६	१७,१२,५३६	२७,९७,५८२	१,१०,५३,२५५

मध्य विकास क्षेत्र

जिल्लाया नां	नेवा:जातिया संख्या	नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु संख्या	प्रतिशत
१ धनुषा	११०४८	१४३२	१२.९६
२ महोत्तरी	५५२५	५१८	९.३७
३ सर्लाही	७७५६	२४२८	३१.३
४ सिन्धुली	१८१३६	५३५७	२९.५३
५ रामेछाप	२९८७४	१४८२०	४९.६
६ दोलखा	१५७८७	४५५२	२८.८३
७ सिन्धुपाल्चोक	३३०९३	२११८९	६४.०२
८ काभ्रेपलान्चोक	५३८५४	४१९७१	७७.९३
९ ललितपुर	१३५९४९	१२९१७०	९५.०१
१० भक्तपुर	१२५८३१	१२२४१३	९७.२८
११ काठमाडौं	१२३१५०	११४२१६	९२.७४
१२ नुवाकोट	२१८४९	८४०१	३८.४५
१३ रसुवा	११७२	२९४	२५.०८
१४ धादिङ्ग	३२३३३	२४५३	७.५८
१५ मकवानपुर	२६७५८	२०२८४	७५.८
१६ रौतहट	२२५३	६६२	२९.३८
१७ बारा	५२२२	२०८२	३९.८६
१८ पर्सा	१०७२५	६९१४	६४.४६
१९ चितवन	२५६२६	१०७३८	४१.९

चययया धलखं छता खँ छु कनाचवंगु दु धा:सा राष्ट्रिय जनगणनाया न्हापांगु पालय् नेवा:तयगु थाय् न्यागूगु ल्याखय् ख:सा निक:गु पालय् अर्थात् सन् १९६१ या सालय् न्हयगूगु ल्याखय् लात । अनलिपा प्यक:तक नं खुगूगु थासय् लानाचन । थुकिं छु सीदु धा:सा नेवा:तय राष्ट्रिय थाय् स्थिर जुयाचवंगु दु । थनलिपाया सन् २०११ या तथ्याङ्क ला स्वये हे ल्यं दिन । अथे नं ई.सं. २००१ सालयागु जनगणनाजक स्वयेबलय् नेवा:तयगु स्थिति बांमला । थन नेवा:तयगु संख्या, नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु संख्या इमिगु प्रतिशत स्वये ।

विकास क्षेत्रअन्तर्गतया जिल्लाय् नेवा: जाति व नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु ल्या:

जिल्लाया नां	नेवा:जातिया संख्या	नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु संख्या	प्रतिशत
१ ताप्लेजुङ्ग	२२१३	९६९	४३.७८
२ पाँचथर	३०७८	११४७	३७.२६
३ इलाम	१०७८८	१७०१	१५.७६
४ भूपा	२११६६	७८७	३३.९५
५ मोरङ्ग	२३३६८	१२३९५	५३.०४
६ सुनसरी	२७४८७	१४३०९	५२.०५
७ धनकुटा	७६०७	२७९९	३६.७९
८ तेह्रथुम	२७७४	१६३१	५८.७९
९ संखुवासभा	८०२८	२१९३	२७.३१
१० भोजपुर	१५९९५	८७८५	५४.९२
११ सोलुखुम्बु	२६७८	७९२	२९.५७
१२ ओखलढुङ्गा	१००१६	२१६७	२१.६३
१३ खोटाङ्ग	१२३१३	३८९३	३१.१६
१४ उदयपुर	९४०८	२९३३	३१.१७
१५ सप्तरी	१२२७२	५९०	४.८
१६ सिरहा	७४९८	७७९	१०.३८

पश्चिमी विकास क्षेत्र

जिल्लाया नां	नेवा:जातिया संख्या	नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु संख्या	प्रतिशत
१, गोरखा	२३३५८	२७२७	११.६७
२ लमजुङ्ग	६७०७	३२१६	४७.९४
३ तनहुँ	२५१३९	१४८३१	५८.९९
४ स्याङ्जा	१०५४९	६१२५	५८.०६
५ कास्की	१५९७०	११८३८	७४.१२
६ मुस्ताङ्	*	१३	
७ मनाङ्	३०९	४६	१४.८८
८ म्याग्दी	१५४९	९८५	६३.५८
९ पर्वत	३९०४	१५६६	४०.११
१० बाग्लुङ्	३३६०	१३५६	४०.३५
११ गुल्मी	५४२७	३१९०	५८.७८
१२ पाल्पा	९६८९	६८९४	७१.१५
१३ नवलपरासी	११३८२	६००७	५२.७७
१४ रुपन्देही	१५७५४	९१६०	५८.१४
१५ कपिलवस्तु	१७००	४९०	२८.८२
१६ अर्घाखाँची	६०६३	१६८८	२७.८४

* मुस्ताङ् जिल्लाया नेवा:जातिया ल्या: क्यनात:गु मद्दु ।

मध्य पश्चिमी विकास क्षेत्र

जिल्लाया नां	नेवा:जातिया संख्या	नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु संख्या	प्रतिशत
१ प्युठान	३९०२	२०९९	५३.७९
२ रोल्पा	४७१	१३४	२८.४५
३ रुकुम	५२६	०	०
४ सल्यान	१४६६	१४	०.९५
५ दाङ्	४०९१	८००	१९.५५
६ बाँके	५१३२	१९९५	३८.८७
७ बर्दिया	२४४५	७२९	२९.८१
८ सुर्खेत	१६२८	१३३	८.१६
९ दैलेख	८६०	०	०
१० जाजकोट	३२१	०	०
११ दोल्पा	१४२	०	०
१२ जुम्ला	२१३	०	०
१३ कालिकोट	२४	०	०
१४ मुगु	४३	०	०
१५ हुम्ला	७	०	०

सुदूर पश्चिमी विकास क्षेत्र

जिल्लाया नां	नेवा:जातिया संख्या	नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु संख्या	प्रतिशत
१ बाजुरा	५१	०	०
२ बझाङ्	१७७	०	०
३ अछाम	२७०	०	०
४ डोटी	१३६३	२४	१.७६
५ कैलाली	२७५८	८४७	३०.७१
६ कञ्चनपुर	१२८७	३८८	३०.१४
७ डडेलधुरा	३९१	८२	२९.९७
८ बैतडी	२३५	०	०
९ दार्चुला	१६५	५	३.०३

स्रोत— Population of Nepal, Caste/Ethnicity, Mother Tongue & Religion (Far-Western Development Region, June 2002) पौ १-७३ ।

चय्या ल्याः स्वयेबलय् १३ जिल्लाय् च्वपिं नेवाःतसें नेपालभाषा मल्हाः । थ्व भाषाया ल्याखं बिचाः यायेबहःगु खँ
खः । मेगु ल्याः क्वय् बियातःकथं खने दु ।

नेवाःभाय् मल्हाःगु जिल्ला ल्याः	१३ जिल्ला
१० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	८
११ प्रतिशततनिसें २० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	६
२१ प्रतिशततनिसें ३० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	१४
३१ प्रतिशततनिसें ४० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	१०
४१ प्रतिशततनिसें ५० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	४
५१ प्रतिशततनिसें ६० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	१०
६१ प्रतिशततनिसें ७० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	३
७१ प्रतिशततनिसें ८० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	४
८१ प्रतिशततनिसें ९० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	-
९१ प्रतिशततनिसें १०० प्रतिशततक नेवाःभाय् ल्हाःपिनि ल्याः	३
मुक्कं जिल्ला	७५

३.२.४ मातृभाषा प्रेमया अभाव

मातृभाषा प्रेमया अभाव धायेबलय् सम्बन्धित भाषाया वक्तातय्के थःगु भाषाप्रति दइगु भाषिक प्रेम खः । थुकियात भी न्ह्याम्हसें न्ह्यागुकथं नं त्यंकातयेमाः, विकास यानाः यनेमाः धइगु भावना द्रुत धाःसा उगु भाषाया अस्तित्व दयाच्चनी, विकास जुयावं वनी । थःगु भाषा प्रेम वा घृणा यात धाःसा उगु भाषा विकास नं जुइफु, पतन नं जुइफु । थुगु भाषायात जिं माया यानाः वा सेवा यानाः जित छु दइ धइगु मतिइ तल धाःसा व प्रेम मखुकि व्यापारया धाँचा लसी वइ । थुकिया नितीं नेपालभाषायागु दसु कायेबहः जु ।

नेपालभाषा नेपाःया आदिभाषा खः । थुगु भाषाया अस्तित्व काठमाडौं उपत्यकाया आदिकालनिसें जूगु खः । गोपाल, महिषपाल, किरातकालया शासक वा जनताया उबलय् भाषा विकास यायेमाः धइगु धारण बमलनि जुइ । लिपा मल्लशासन वयेवं नेपालभाषाया व्यापकरूप विकास जुल । उबलय् राजा प्रजा निखकलं नं थुगु भाषाया यक्व-यक्व सेवा यात । थःपिसं हे साहित्य, गैरसाहित्यया रचना यात । थुगु भाषाया विकास यानाः जित छु दइ धइगु भावना तयाः मखु, जिं वा जिमिसं थ्व भाषायात छु बीफइ धइगु मतिइ तयाः बाखं, काव्य, नाटक यक्व सिर्जना यात ।

अनलिपा शाहशासन वल । थुगु कालया शासकपिसं छकलं घृणा याःगु मखु । शाह जुजु राजेन्द्रविक्रमं तक नाटक सिर्जन यानावंगु दसि नेवाःतय् दथुइ दनि । नेपालभाषाया प्रेम राणातय्के मदु । राणा सरकारया पालय् उबलय् प्यम्ह महारथीपिके

भाषा प्रेम व्यापकरूप ब्वलंगु खः । वय्कःपिं प्यम्ह रथीपिके थ्व भाषाया सेवा निस्वार्थ भावना यात । थुकिया प्रभाव वा छाप लिपातकं लात, लिच्चःकथं चित्तधर 'हृदय', फत्ते बहादुर सिंह, वैकुण्ठ प्रसाद लाकौलिपिं न्हयलुल । थ्व दक्व भाषा प्रेमया लिच्चः खः ।

लिपा राणा-सरकारं भाषा प्रेमी साहित्यकार, भाषाकःमिपितं छुकथंया मान्यता मबिल । पञ्चायत व्यवस्थां क्वह्यंगु व्यवहार यानाक्यन । कविगोष्ठी वा साहित्य-सम्मेलन धइगु हे मानौ पञ्चायत-व्यवस्था क्वथलेत वःपिथें खंकल । थुकिं यानाः नं आपालं मनूतय्के भाषाप्रति प्रेम म्हा जुयावंगु खः ।

निगूगु खँ धइगु थ्व भाषाप्रति प्रेम क्यनाः जित वा जिमित छु दइ धइगु भावनाग्रष्ट जुल । भाषायात कालबिलनाप स्वापू तयाः स्वल । जिं थ्व भाषायात छु बियाथें थ्व भाषां जित छु बिल अथवा छु बी, अथवा थ्व भाषाया सेवा यानाः जित छु फाइदा, धइगु न्हयसः ब्वलन । थुकिया फाइदा जुइक लिसः बीमफुत । लिच्चःकथं भाषाप्रति प्रेम मदया वन ।

स्वंगूगु खँ, रोजगारीया विषय, नेपालभाषानाप प्रेम दयां रोजगारीया मौका छु नं मदु, जबकि नेपाली वा अङ्ग्रेजीभाषानाप सम्पर्क आपाः दत धाःसा रोजगारीया मौका आपाः दु, उकिं थुगु भाषानाप मनूतय् प्रेम मदयावंगु खः ।

भाषा छता कालबिलनापया खँजक मखु । थ्व ला भाषिक प्रेमया खँ खः । भाषा म्वाकेत सम्बन्धित भाषाया आपालं आपाः मनूतय्सं थ्व जिगु भाषा खः धकाः प्रेम क्यनेमाः ।

मेमेगु भाषाया सम्पर्क यानाः भाय् हिलीपिनि ल्याःचाः अप्वयावंगु

भाषा परिवर्तनशील, समाज परिवर्तनशील खः । समाज हितुहिला वनी । भाषा नं हिलावं । न्हापा-मनूतय्गु संख्या आपाः मदु । देय्या बस्ती चीधं, जग्गाजमिन यक्व दु । नयेत्वनेत समस्या मदु । लजगाःया समस्या मदु । उकिं न्हापा मनूतय्गु उद्देश्य चीधं । तापाक्क-तापाक्क वनाः लजगाः माःवनेम्वाः । छैज्या, बुँज्यां नयेत्वनेत गाः । विज्ञानया विकास मज्जनि । लिच्चःकथं न्हून्हुगु सयेकेमा-सियेकेमाः धइगु उलि जरूरी मजू । थःगु हे गामय् च्वनाः याउँक म्वायेफु ।

देशय् हरेक चिजय् परिवर्तन वल । राजनैतिक वा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, लजगाः अनेक खलय् परिवर्तन वल । मनूत यक्व दयावल । लजगाः मगानावन । सकसितं ध्यबाया आवश्यक जुल । ध्यबा मदयेकं म्वायें हे थाकुल । ध्यबाया नितीं अनेक ज्या यायेमाल । लजगाः माःजुइमाल । उकिया नितीं उखेंथुखें जुइमाल । हरेक मनूतनाप स्वापू तयेमाल । स्वापू तयेया नितीं भाषा माल । नेवाःतय् नेपालभाषाजक सयां मयात, नेपाली, हिन्दी, अंग्रेजी सयेकेमाल । नेपालीभाषीतय् नं थ्व हे कारण जूगु दु । नेवाःतसें अनुभव यायां आःला हिन्दी व अंग्रेजीजक सयां मगात वैदेशिक लजगाःया नितीं

कोरियन, जापानिज, स्पानिस इत्यादि सयकेमाल । उज्वःगु ततःधंगु भाषा सःसा लजगाःया आपाः अवसर चूलाः धइगु सियावल, सयावल । नेपालभाषा सया वैदेशिक लजगाः चूमलाः धकाः थुयावल ।

छखे थथे खःसा मेखे स्वदेशदुने न नेपालीभाषाया मनूतयूत गुलि अवसर दु, उलि नेपालभाषायात मदु । भाषा-भाषादुने भेदभाव दु । अवसर कायेवीगु ज्याय पाकाःब्यूगु, पानाच्वंगु खन । राज्यव्यवस्थां नेपालभाषा वा नेपाःदुनेया मेमेगु भाषाया मनूतयूत लगजाःया मौका बीगु ला छखे हे तये समान व्यवहारतक मयाः । थुकिं यानाः मनूतयूके थ्व भाषा सयेकाः वा थ्व भाषा ब्वनाः छुं ज्या छ्यलेमदु धकाः नैराश्यया भावना ब्वलन । वास्तविक व्यवहारयू ख न खः । थुकिं यानाः बुलुहुं थःगु भाषा खयानं त्वःताहल, थुकिया मेखे मेमेगु भाषा सयेकूसा थुज्वःगु फाइदा दु, उज्वःगु फाइदा दु धकाः मेमेगु भाषा सयेकाहल । थुकथं मेमेगु भाषाया सम्पर्कयू लानाः न थःगु भाषा त्वःताः हःगु खः ।

३.२.५ भाषा संरक्षणया अभाव : सरकारया भाषानीति

नेपालयू संविधान दयेकाः देयू न्ह्याकूगु धइगु तसकं न्हूगु खँ खः । नेपालयू संविधान लागु याःगु वि.सं. २००४ सालयू तिनि खः । उबलयू राणा प्रधानमंत्री मोहन शम्शेर दकलयू न्हापलाक संविधान लागु याःगु खः 'नेपालको वैधानिक कानून, २००४' । थुबलयू नेपाःया भाषानीति छु खः धइगु छुं मदु । अनलिपा वि.सं. २००७ सालयू निक्वःगु संविधान लागु यात 'नेपालको अन्तरिम शासन विधान २००७' । थुगु संविधान च्यादंतक न्ह्यात । अनलि वि.सं. २०१५ सालयू मेगु संविधान लागु यात, 'नेपाल अधिराज्यको संविधान २०१५' । थुबलयू तक न संविधानयू भाषानीति छु खः धइगु च्वयामतःनि । थनलिपा याकनं हे मेगु संविधान हल वि.सं. २०१९ सालया । थुबलयू तिनि भाषासम्बन्धी छुं खँ च्वयेगु ज्या जुल । थुगु संविधानया भाग १ या धारा ४ सं राष्ट्रभाषा शीर्षक तयाः थथे च्वयेगु ज्या जुल, 'राष्ट्र भाषा : नेपालको राष्ट्रभाषा देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा हो ।' थुकी निता खँ न्ह्यथनातःगु दु । वि.सं. २०१९ सालया संविधाननिसं भाषासम्बन्धी नीतिं ला दत तर एक भाषा नीतिं । न्ह्यागु थजु थुगु संविधाननिसं भाषासम्बन्धी खँ च्वयेगु यात ।

वि.सं. २०१९ साल लागु याःगु संविधान वि.सं. २०४७ तक न्ह्यात अर्थात् २८ वर्षतक न्ह्यात । वि.सं. २०४७ सालयू तःधंगु परिवर्तन बल । थुकिं यानाः पञ्चायत-व्यवस्था ब्वचाल । सारा भाषाभाषी, जातजाति, धर्माबलम्बीतसं छगू भाषा, छगू धर्म, छगू जाति यायेमज्यू धकाः सः तःगु न खः, तर धर्मया नाम हिन्दुधर्म, भाषा न नेपालीभाषा छगूजक ज्वन । वि.सं. २०४७ सालया संविधान कमसेकम भाषानीति छु खः धइगु च्वयेगु ज्या त्वःमफिकल । वि.सं. २०४७ सालया संविधानया भाग १ या धारा ६ सं राष्ट्रभाषा शीर्षक तयाः थथे च्वयेगु ज्या जुल ।

राष्ट्रभाषा : (१) देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्रभाषा हो । नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ ।

(२) नेपालका विभिन्न भागमा मातृभाषाका रूपमा बोलिने सबै भाषाहरू नेपालका राष्ट्रिय भाषा हुन् ।

थुगु हे संविधानया भाग ३ य थथे च्वयातःगु दु-

नेपाल अधिराज्यमा बसोबास गर्ने प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि र संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने अधिकार हुनेछ । प्रत्येक समुदायले बालबालिकालाई प्राथमिक तहसम्म आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा दिने गरी विद्यालय सञ्चालन गर्न पाउने छन ।

थुगु संविधान न्हापान्हापायागुसिकं यक्व न्ह्यःने लाः । थुगु संविधान न कमसेकम थःगु भाषा, लिपि व संस्कृतिया विकास यायेगु अधिकार ला बिल । मेगु खँ प्राथमिक तहतकसां विद्यालय चायेकाः मांभाषा शिक्षा बीगु अधिकार न बिल । थुकिया नापं उगु हे संविधानया भाग ४ या धारा २६ या उपधारा २ स थथे च्वयातःगु दु ।

विभिन्न धर्म, जात, जाति, समुदाय र भाषाभाषीहरूका बीच स्वस्थ एवम् सुमधुर सामाजिक सम्बन्ध विकसित गरी दुबैको भाषा, लिपि, कला, संस्कृतिको विकासद्वारा देशको सांस्कृतिक विविधता कायम राखी राष्ट्रिय एकतालाई सुदृढ गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ ।

वि.सं. २०६२/०६३ सालयू निक्वःगु तःधंगु आन्दोलन जुल । थुकिं यानाः विभिन्न परिवर्तन बल । लिच्वःकथं संविधानयू भाषाया खँ च्वयेगु त्वःमफित । वि.सं. २०६३ सालया माघ १ गते अन्तरिम संविधान लागु यात । उकी २०४७ सालया संविधानसिबयू भाषासम्बन्धी बांलाक खँ च्वल । उगु संविधानया नां 'नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३' खः । उगु संविधानया भाग १ या धारा ५ सं भाषासम्बन्धी थथे च्वयातःगु दु ।

राष्ट्रभाषा : (१) नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरू राष्ट्रभाषा हुन् । (२) देवनागरी लिपिमा नेपालीभाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ । (३) उपधारा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि स्थानीय निकाय तथा कार्यालयमा मातृभाषा प्रयोग गर्न कुनै बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन । त्यसरी प्रयोग गरिएको भाषालाई राज्यले सरकारी कामकाजको भाषामा रूपान्तर गरी अभिलेख राख्ने छ ।

थुकी कमसेकम छगू भाषायात राष्ट्रभाषा मेमेगु भाषायात राष्ट्रिय भाषा धयामबिल । दक्व भाषायात राष्ट्रभाषा हे धाल । मेगु खँ नेपालीभाषायात सरकारी कामकाजको भाषा धाःसा मेमेगु भाषायात प्रयोग यायेगुली बाधा मयायेगु व मेमेगु भाषा प्रायोग यात धाःसा सरकारी कामकाजया भाषाया रूपयू रूपान्तर यानाः अभिलेख तयेगु मान्यता बिल ।

२०४७ सालया संविधानं भाषासम्बन्धी थःथःकथं विकास यायेगु अधिकार ब्यूसां भाग १ या धारा ६ कथं स्पष्ट जुइक भाषा नीतिइ भेदभाव हयाविल । नेपालीभाषा छगूयात राष्ट्रभाषा धयाविल । राष्ट्र भाषाया मतलब देया अण्वः मनुखं ल्हाइगु, छ्चलाबुलाय् हइगु, सरकारी ज्याखँय् प्रयोग याइगु भाषा खः । थुकिया मतलब नेपालीभाषा छगू जक सरकारी कामकाजया भाषा, मेमेगु गुलि नं विभिन्न भाषा दु व सरकारी कामकाजय् प्रयोजन मन्त धाःगु जुल ।

वि.सं. २०४७ सालय् लागु याःगु संविधान न्हयदँ दुबलय् अर्थात् वि.सं. २०५४ साल श्रावण १० गते यें (काठमाडौं) महानगरपालिका नगरपालिकाय् नेपालभाषा प्रयोगय् हयेगु व मेखे सप्तरी जिल्लाया राजविराज नगरपालिका व धनुषा जिल्ला विकास समितिं मैथिली भाषा प्रयोगय् हयेगु ग्वसाः ग्वल । लिच्वःकथं यें, यल, किपू, खप, मध्यपुर-थिमि नगरपालिकाय् नेपालभाषाया प्रयोग जुल । उपत्यकां पिने राजविराज नगरपालिका व धनुषा जिल्ला विकास समितिइ नं मैथिली भाषाया प्रयोग जुल । लिच्वःकथं एकभाषा नीतिया पक्षधरतय् थ्व ज्या मयेल । थुगु ज्या मयःपिं मनूतसैं सर्वोच्च अदालतय् मुद्दा तल । अदालतय् मुद्दा न्ह्यात । उगु मुद्दाय् न्यायाधीस हरिश्चन्द्र प्रसाद उपाध्यायया एकल इजलासं मिति वि.सं. २०५४ साल चैत्र ६ गते मुद्दाया अन्तिम किनारा मजुतले यें महानगरपालिकाय् नेपालभाषायात आधिकारिककथं छ्चलेगु-छ्चयेकेगु ज्या मयायेत व मयाकेत अन्तरिम आदेश जारी यात । थुगु मुद्दाया किनारा मिति वि.सं. २०५६ सालय् जुल । ने.सं. १११९ अनलागा २ (वि.सं. २०५६ साल जेष्ठ १८ गते) उत्प्रेषण आदेशपाखें नेपालभाषा व मैथिलीभाषा स्थानीयदुने आधिकारिक ल्याखें छ्चले, मद्दु, छ्चयेके मद्दु, धकाः रीट जारी यानाविल । थुकिं यानाः संविधानय् न्ह्याथे च्वःसां व्यवहारय् मान्यता मदयेकाविल ।

मांभाषां शिक्षा बीगु व्यवस्थाया अभाव

ने.सं. १०७४ (वि.सं. २०११) स माध्यमिक तह (SLC) स पूर्वीय भाषा (Oriental Language) या रूपय् मैथिली, हिन्दी व नेपालभाषा विषय तयाः ब्वंकेगु व्यवस्था यानाविल । ने.सं. १०७५ (वि.सं. २०१२) निसैं वीरगंज SLC स्तरया प्रवेशिका परीक्षा न्ह्याकावयाच्वंगु नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठं नेपालभाषायात प्रवेशिकानिसैं विद्यालंकारतक ब्वनेगु थाय् विल । थ्व उबलय् भाषाप्रति बांलाःगु पक्ष धायेमाली ।

चव्य् धयातःथें SLC तगिमय् नेपालभाषा ब्वनेगु व्यवस्था दुगु व उकिया परीक्षा बिया पास जूपिं विद्यार्थीत नं दत । थुकिया छुं दलिपा ने.सं. १०८० वि.सं. २०१६/०१७) सालय् कला (Intermediate in Arts) निकायस छगू विषय नेपालभाषा कायेगु व मेमेगु वाणिज्य, विज्ञान निकायस मातृभाषा (Vernacular) विषय ब्वनेगु व्यवस्था दत ।

ने.सं. १०९१ (वि.सं. २०२८) सालय् न्हूगु शिक्षा लागु यात । उगु शिक्षा साधारण माध्यमिक विद्यालयस पूर्वीय भाषया रूपय् ब्वंकावयाच्वंगु नेपालभाषा, हिन्दी, मैथिलीभाषायात संस्कृत, अङ्ग्रेजी, फ्रेञ्च, रसियन, जर्मन, जापानी, पुर्तुगाली, स्पेनिश, चिनिया, तिब्बती, उर्दु, अरबी, फारसी, भोजपुरी भिन्प्यगू भाषाय् ल्वाकछ्यानाः भिन्हयगू भाषाया पुचलय् ल्वाकछ्यात । थुकिया नापं मेगु अतिरिक्त गणित, भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, मानशरीरशास्त्र, ग्रामीण-अर्थशास्त्र, गार्हस्थ्यविज्ञान यानाः न्हयगू विषय छथाय् ल्वाकछ्यानाः मुक्कं २४ विषय दयेकल । उकी गुगुं छगू विषय ल्ययाः ब्वनेगु व्यवस्था यानाविल । थुगु व्यवस्था लागु यायेवं भाषा विषय कयाः ब्वनीपिं विद्यार्थीत म्ह जुल । आखिर सरकारं यायेत्यंगु ज्या नं थ्व हे खः कि विद्यार्थीतय्सं भाषाविषय गथे यानाः मकायेकेगु ।

३.२.६ परम्परागत व सांस्कृतिक ज्याखँ त्वःफिउगुलिं धीधी क्षेत्रया खँग्वः न्हनावंगु

गुलि-गुलि समाजय् आधुनिकीकरण जुजुं वइ, उलिउलि थःगु धर्म संस्कार संस्कृति परिवर्तन जुजुं वइ । उकिं यानाः पुलांगु ज्याखँय् परिवर्तन वइ । पुलांगु त्वःताः न्हून्हुगु तरिका, व्यवस्था वइ । लिच्वःकथं पुलांगु खँग्वःत तनावनी ।

भीगु परम्परागत संस्कार व संस्कृति धायेबलय् विशेष यानाः मनूतयगु जीवन-संस्कार व मृत्यु-संस्कार लाइ । जीवन-संस्कारय् मचा बुइन्त्यः मां जुइम्हयसित धौबजि नकेगु परम्परा दु । गांगामय् थाय्थासय् थ्व परम्परा दनिसां शहरीलागाय् खनेमंत । उकिं यानाः धौबजि छाय् नकेगु व अथे नकल धायेव छु जुइ धइगु संस्कार नं मंत, वसम्बन्धी खँग्वः नं मंत । मचा बुइव मचाबू ब्यंकेगु नेवाःतय् संस्कार दु । न्हापा हस्पिटलया व्यवस्था मदुनिबलय् छेंय् तयाः हे मचा बुइकी, लिच्वःकथं मचाया पि ध्येनेगु परम्परा दु । पि ध्येनेत नौनी वइ । छलंचां पि ध्यनी । थौकन्हय् हस्पिटलय् मचा बुइकीगु चलन वसेलि भम्बःनी बाय् नौनीनं पि ध्येनेगु चलन मंत । लिच्वःकथं पि ध्येनेगु खँग्वः आवश्यक मंत । हस्पिटलया डक्टरत वा नर्सतसैं ध्यनी । भम्बः वा नौनीतसैं ध्यनीगु छलंचा शब्द नं तायेमंत ।

मचा तःधी जुयाः निदंबुदिं याइ । मचायात यःमरि ख्वायेकी । थौकन्हय् जन्मदिं मधासे Birthday धाल, यःमरि ख्वायेकेया पलिसा Cake तायेगु/ताकेगु चलन वल । लिच्वःकथं जन्मदिं खँग्वः तायेमंत, Birthday धायेगु चलन वल । यःमरिया पलिसा Birthday Cake वल । थुकथं मिजंमचातय् कय्तापुजा यायेगु चलन दनिसां कय्ता मंत । उकिं कय्ता खँग्वः मंत । थुज्जःगु जीवनसंस्कार व मृत्युसंस्कारया आपालं खँग्वःत तनावन । मिसामचात बाहाः तइ । ख्वाय् चागःया घ्वाइंकासा मिहती । घ्वाइंकासायात

स्वाइकासा नं धाइ । मेगु यकं धाला म्हितेगु Indoor game दु । आः वनं मतं । लिच्वःकथं कासाया खँवःत मदयावन ।

नेवाःतय् विभिन्नकथंया संस्कृति दु । काय्मचा नखः धकाः गथामुगः हनेगु, म्थ्याय्मचा नखः धकाः सिथिनखः हनेगु, धीथीकथंया वः छुनाः नयेगु । गथामुगः हनेत न्हाय्पकथिया गथामुगः धकी । उकी मिसामचातय् म्हितीगु कतामरि खायेहइ । आः न्हापलाक मनूतय् बेफुसदी यानाः कतामरी हे म्हिते मलाः । गनया कतामरि गथामुगल्य् धायेहयेगु खँ वइ ।

नेवाःतय् विभिन्न पेशामध्यय् छता कृषि व बन्दव्यापार खः । थौकन्हय् थुकी हिउपाः वःगु दु । प्रमुखरूपं कृषिव्यवसाय यानाच्चपिं ज्यापुतसें कृषिव्यवसाय त्वःताः हयाचवंगु दु, लिच्वःकथं कृषिसम्बन्धी कैयौ खँवःत तनावंगु दु । तनावंगु छुछु खँवःत-
बुज्याय् तनावंगु खँवःतः

क बुइ साः तयेया नितिं जमिनतःल्य् चवंगु हाकुगु साः लगय् जुइगु चा ।
कंगाः/कंगाः कँ कायेया नितिं म्हुयातःगु गाः
खमू न्वल्य् जःखः तयाः कुबीगु थल
चौचा कँगाल कँ थकायेत तयाहइगु ज्याभः
नैति कँगालय् कँ दुलाकि मदु धकाः तियास्वइगु चीपुगु दण्डी
लौकालः तु कायेबल्य् वामां ल्हातय् सुइ धकाः न्हाइगु धुतिकथियागु छता कवच ।
चखमू याउँसे चवंगु सि थकयामतःगु खमू
भाताखमू चखमूथें ज्वःगु तर सि थकातःगु ह्वःचात यक्व दुगु खमू
द्रलाखमू भाताखमूथें हे खः, तर ह्वःचात मदयेक ख्वातुक थानातःगु खमू
ल्हाःम्हे वा, छव, जाकि, बजिथें ज्वःगु मसिनगु वस्तु तयाः कुबीजीक थानातःगु
म्हे गुकी कुबीजीक ल्हाः नं तयातःगु दइ ।

थाज्याय् तनावंगु खँवःतः

लाय्पौ यँका दुछवयाः तिकायात थाइगु ताःहाकःगु वस्तु । स्वयेबल्य् सँ छयनीगु ककीचाथें च्वनी
क्वका यँका दुछवयाः तुकि न्हाके जीक च्वय्-क्वय् याइगु वस्तु ।
हाथा लाय्पौयात काकाःतइगु वस्तु
थू तुकि तयाः जवय्-खवय् ब्वाकीगु वस्तु
तुकि का तुलातइगु वस्तु
यँका थाज्या यनीगु का
तिका थाज्या थाइबल्य् तुकिइ तयाः थाइगु का
बेका थाज्या थाये सिधइबल्य् कापः ध्यनाः तांगाल्य् ल्यंगु का

यं तुकि तुलीगु मेसिन
फेलू थाज्या यनीगु मेसिन
औकथि थाज्या यनीबल्य् भँय्कथिइ तक्वकीगु कथि
भँय्कथि थाज्या यनीबल्य् निपु-निपु यानाः जमिनय् तानातइगु कथि
म्बःकथि दकल्य् सिथय् तानातइगु बल्लाःगु कथि

बनय्ज्याया तनावंगु खँवःतः

अमू छुखेजक लेनेगु पाः दुगु तराजु
बाल आधा पाउया तौल
पँल एक पाउया तौल

अय्ताछिएक छटाकया तौल

त्यःछि ४ मानाया ल्याः
जाःपाः छम्बह ४८ पैसाया ल्याः
कूछि २ मानाया ल्याः
स्वाना तीन-आना
प्याना चार-आना
न्याना पाँच-आना
खाना ६ आना
च्याना आठ-आना
भ्याना दस-आना

छँ निर्माणया सामानत

धलि तल्ला फयेकेत बँय् लाइगु सिं
नीनाः तल्ला फयेकेत अंगः दथुइ तइगु तगःगु सि (beam)
थां तल्ला फयेकेत अंगःया दथुइ धंकातइगु सिं (pillar)
चलू धलिं फयेकेत अंगल्य् लाइगु सिं
म्हुतः पाखाधलिं लाइबल्य् दकल्य् क्वय् दक्व पाखाधलिंयात स्वानाः तप्यक ताइगु सिंपौ
क्वथापौ तल्लापतिं धलिंया छःने लाइगु सिंपौत
धुरि छँया दकल्य् च्वय् धलिं काकाःतइगु नीनाः ।
चुकू निगू वस्तु सनेमजीक काकाःतइगु वस्तु

३.२.७ नेपालभाषा भाषिका अध्ययन (भौगोलिक व सामाजिक)

गुगुं छगू भाषादुने चिचीधंगु विभिन्न भाषा दयेफु । उज्वःगु चिचीधंगु भाषायात भाषिका (Dialect) धाइ । भाषिका धइगु मूलभाषाया कचाभाषा खः । छगू थाय् व मेगु थाय्या भाषा पानाच्चनेफु । थ्व विभिन्न कारणं पाइ । भाषिकाय् शब्द, अर्थ, ध्वनिइ भिन्नता दयेफु । अथे नं मूल भाषाया रूप छगू हे जुइ ।

नेपालभाषाया सन्दर्भय् खँलायेबलय् नेपालभाषा धइगु नेवाःतसें मंकाःकथं ल्हाइगु मंकाःभाषा खः । उगु भाषादुने विभिन्न चिचीधंगु भाषा दु, गुकीयात नेपालभाषाया भाषिका धाइ । नेपालभाषाया थुज्वःगु तःगूमछि भाषिका दु गथे (क) यँ-यलया भाषिका, (ख) खप भाषिका, (ग) दोलखा भाषिका, (घ) चित्लाङ्ग भाषिका, (ङ) पहेरी भाषिका इत्यादि ।

(क) भौगोलिक भाषिका (Geographical dialect)

छुं छगू भाषा छुं छगू भौगोलिक लागाय् जक सीमित जुयाच्चनी मखु । छगू भौगोलिक लागाय् दुगु भाषा संसारया विभिन्न देशय् वा लागाय् तक नं थ्यनाच्चनी । थथे निगू वा निगुलिं मयाक विभिन्न थासय् भाषा ल्हाइबलय् गनं हे मपाक गथे खः अथे हे नं प्रयोग जुयाच्चनेफु, मेखे छुं भती वा आपाः हे फरक जुइक प्रयोग जुयाच्चन धाःसा उकियात भौगोलिक भाषिका धाइ । थुकियात क्षेत्रीय भाषिका नं धाइ ।

छुं छगू भाषाया ग्वःगूतक भौगोलिक भाषा दयेफु धकाः एकिन अध्ययन याये थाकु । अथे नं गथे जुयाः भौगोलिक भाषा निर्माण जुइ धाःसा मोटामोटी रूपं धायेगु सम्भव दु । सामान्यतया थय्क स्वयेबलय् गुलि-गुलि मनूत आपाः जुइ उलि-उलि भौगोलिक भाषा आपाः दयेफुथें च्वनी, वास्तवय् मनू आपाः दयाः वा मदयाः मखुकि मनूत न्ह्याक्व आपाः दुसां यदि इमि दथुइ भाषिक संचार यक्व दयाच्चन धाःसा भौगोलिक भाषिका निर्माण जुइमखु । भाषिक संचार धायेबलय् मनूतय् थःथवय् स्वापू दयातुं च्वन धाःसा वा भ्वंयागु संचार वा विद्युतीय संचार वा शिक्षा यक्व प्रभावकारी जुयाच्चन धाःसा अन भाषाय् समानता दयातुं च्वनी । लिच्वःकथं न्हून्हुगु भौगोलिक भाषिका निर्माण जुइगु सम्भावना दइमखु । गुबलय् छगू भौगोलिक लाग्ना व मेगु भौगोलिक लाग्नाया दथुइ जनसम्पर्क त्वाःइली, उबलय् छगू हे भाषा खयाः नं भौगोलिक भाषिका निर्माण जुइ । मेमेगु भाषाया खँ त्वःताः नेपालभाषाया दसु काये । नेवाःतय्गु इतिहास ब्वनेबलय् छुं खँ ब्वनेगु दु धाःसा नेवाः व नेपालभाषा नेपाःया आदिवासी व आदिभाषा खः । थ्व खँ यक्वसियां छप्पाः म्हुतुथें न्यनेदु ।

नेपाःया नेपालीभाषा नेपालय् जक मखु भारतय् नं दु, भुतानय् दु । नेपालभाषाया सन्दर्भय् स्वयेबलय् विशेषतः काठमाडौं उपत्यकाय् केन्द्रित जुयाच्चंगु थुगु भाषा विभिन्न

जिल्लाय् नं दु । अझ भारतया सिक्किम प्रान्तय् नं दु । थथे छाय् जुल धयागु खँ ला इतिहासया विभिन्न कालखण्डय् थाय् हिहिउँ, बाय् हिहिउँ उगु हे विभिन्न थासय् स्थायी बसोबास यात जुइ । अन हे च्वन । गुलिं ब्यापार व्यवसाय, गुलिं थः न्हापा च्वनाच्चनागु थासं पितनाः छव्याः, गुलिसिया थः हे च्वनेमफयाः पिहाँवंगु, गुलिं थः हे बाय् हिलाः पिहाँवंगु कारणं नं थाय् हिल खइ । न्ह्यागु थजु थाय् हिलावंगु कारणं प्रभाव लाइगु छगू विषय खः भाषा । थाय् हिउगु कारणं छगू हे भाषिक समूह खयाः नं स्थायी बसोबास पाःगुलिं भाषा नं पायेफु । न्ह्यागुंकथंसां छगू-छगू भाषिक समूह छथाय्-छथाय् च्वंगुया लिच्वःकथं भाषा नं पायेफु । नेपालभाषाया सन्दर्भय् यँ-यलया भाषिका व खप भाषिका पाः । अथे हे दोलखा नं यँ-यलया भाषिका व खपया भाषिकासिकं पाः । थुकथं छगू-छगू भौगोलिक लागाय् छगू हे मूल भाषाया कचाया रूपय् पानाच्चंगु भाषिकायात भौगोलिक भाषिका धाइ । थुज्वःगु भौगोलिक भाषिका नेपालीभाषा व मेमेगु भाषाय् नं दु । भौगोलिक भाषिका विकास विशेषतः छगू-छगू समूहलय् च्वनेगु व छगू समूह व मेगु समूहया दथुइ क्वातुक स्वापू मदुगु कारणं जुइफु ।

(ख) सामाजिक भाषिका (Social dialect)

समाजय् विभिन्न वर्गया मनू दयाच्चनी । आर्थिक अवस्थाकथं धनीपिं गरीबपिं, उमेरया ल्याखं बुरा बुरिपिं, ल्याय्म्ह ल्यासे, मचापिं नं दइ । लिङ्गया ल्याखं मिजपिं, मिसापिं, धर्मया ल्याखं बौद्ध, हिन्दु, मुस्मां, इसाइ, जातया ल्याखं स्यस्यः, गुभाःजु, ज्यापु, गथु, नौ, कौ इत्यादि । थ्व दक्कया समग्र रूप-रचना हे समाज खः । थुकी जात, धर्म, अर्थ, लिङ्ग इत्यादि पाःथें भाषा नं पाः । मिसातय् मिसा-भाषा वः, बुरातय् बुरापहः वःगु भाषा दु । उमेरकथं मचातय्गु जक विस्कं भाषिका दयेफु । दसुकथं लः, दुरु, ला, जा, कँ, मरि, मिठाइ-यात छसिकथं आकु, तुतु, चिचि, हापु, काका, पापा, चाइ धाइ । अथे हे नये, दचने, ख्वये, ख्वाः सिले, म्वः ल्हूये-यात छसिकथं हामु याये, धुकु याये, हंह याये, हरहर याये, भुसुंभुसुं याये इत्यादि । अथे हे जातिकथं शाक्य, वज्राचार्यपिनि खँ ल्हाइबलय् सर्वनामय् छपिं, छलप्वल, वसप्वल प्रयोग जुइ । क्रियाय् बिज्याहुं तयाः अति आदर यायेगु व्यवस्था दु । थुगु पुचलय् लाःपिनि भु-यात देमा, जा-यात आलः/दिगू इत्यादि धायेगु व्यवस्था दु । अथे हे जातकथं श्रेष्ठ, प्रधान, राजभण्डारी, अमात्य इत्यादि लाः । थुमि सर्वनामय् छि, छिकपिं, वय्कः, वय्कःपिं इत्यादि शब्द प्रयोग याइ । क्रियाय् भासँ, दिसँ, भपि, धंदिये इत्यादि दु । थुगु भाषा औपचारिक भाषा खः । थुमिसं ल्हाइगु भाषा अड्डा, अफिस, सभा समारोह इत्यादि थासय् प्रयोग जू । सामान्य मनूतय् औपचारिक भाषा मजुसे जनसाधारणया भाषा जुइ । हनाबना तयेम्बाःगु, सकसितं समानरूपं व्यवहार याइगु भाषा खः । थुज्वःगु छगू-छगू समूहया छगू-छगू भाषा दयेफु । अथे हे थुज्वःगु भाषायात सामाजिक भाषिका धाइ ।

नेपालको भाषिक सर्वेक्षण

नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

ललितपुर

नेपाल

समाजभाषावैज्ञानिक प्रश्नावली

२०६६

अनुसन्धाताको नाम-

अन्तर्वार्ताको माध्यम भाषा-

अन्तर्वार्ताको मिति-

अन्तर्वार्ताको स्थान-

भाषासूचक(हरू)

लिङ्ग

उमेर समूह

वैवाहिक अवस्था

जात/जाति समूह

धर्म

माबौ च्वनावगु थाय्

पारिवारिक संरचना

शिक्षा

पेशा

थः बूगु थाय्

माया भाय्

बौया भाय्

भाःत/कलाःया भाय्

एकाइ ४ : नेपालभाषाया विशेष अध्ययन

४.१ नेपालभाषाया खँवल्य सः हिलीगु लँपु

नेपालभाषा ख्यलय् आपालं च्चमिपिसं नेपालभाषा गथे न्ववात अथे च्वइगु व गथे च्वल अथे न्ववाइगु भाषा अर्थात् उच्चारणप्रधान भाषा धकाः घायेगु याः । थुगु खँ गुलिमछि थासय् लागु नं जू । थन ख्वय् थुकिया छुं दसु बियातःगु दु, गुकिया उच्चारण निधिकं चल्य जू ।

[क] ध्वनि व [ख] ध्वनिदथुइ समानरूप प्रयोग जूगुया नमूना

उकथं	उखतं	थुकुन्हु	थुखुन्हु
ध्वाका	ध्वाखा	भकारी	भखारी
भाका	भाखा	हुका	हुखा
साःकि	साःखि	सरकार	सरखार

[क] ध्वनि व [ग] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग
ध्वँकुलु ध्वँगुलु निकति निगति[ग] ध्वनि व [घ] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग
घागः घाघः अगू अधू[च] ध्वनि व [छ] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग
कनकनपिछ्या कनकनपिछ्या[ज] ध्वनि व [झ] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग
अज अझ साजवा साझवा
बजा बझा बाजवम्ह बाझवम्ह
ज्वय्पिये भ्रवय्पिये जेल भेल[द] ध्वनि व [ध] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग
दुसः धुसः दुसू धुसू
लुदने लुधने[प] ध्वनि व [फ] ध्वनिया दथुइ समानरूपय् प्रयोग
चुपि चुफि धुपाँय् धुफाँय्

[प] ध्वनि व [ब] ध्वनिया दथुइ समानरूपय प्रयोग

अपसं अबसं किताप किताब
गरीप गरीब खराप खराब

[ब] ध्वनि व [भ] ध्वनिया दथुइ समानरूपय प्रयोग

ज्याबः ज्याभः चीबाः चीभाः
लाबा लाभा निबाः निभाः
डाइबर डाइभर पुजाबः पुजाभः
तेबू तेभू साबुं साभुं

अघोष नासिक्य ध्वनि व सघोष नासिक्य ध्वनि समानरूपय प्रयोग

कुमाः कुम्हाः खिमुलु खिम्हुलु
स्वामा स्वाम्हा समाः सम्हाः
छनु छन्हु थ्वकुनु थ्वकुन्हु
माम मांम्ह सिमा सिम्हा

अनुनासिक ध्वनि लोप जूगु व मजगुया दथुइ समानता

स्वंगः स्वगः (तीन वटा)
प्यंगः प्यगः (चारवटा)
गुंगः गुगः (नौवटा)

आँयपा आयपा कयँता कयता
काँहा काहा काँय काय
क्वयँ क्वयः केँब केब
खँय खय खँसु खसु
ज्वाँय ज्वाय ख्वाँय ख्वाय
तँछ्व तछ्व तँगिं तगिं

[त्], [थ], [द], [ध], [न], हिलाः [र] जूगु

घुतके घुरके छतका छरका
पतसि परसि सतबत सरबत
गथे गरे गथेखेसे गरखेसे
अथे अरे
नाडी नारी साडी सारी

विदा विरा भाडा भारा
मदु मरु
हडताल हरताल
चिधीमां चिरीमां मधि मरि
बुढा बुरा

ह्रस्व ध्वनि व दीर्घ ध्वनि समान रूपय प्रयोग

तग्वः तःग्वः चिग्वः चीग्वः
आखा आःखाः कुता कुताः
क्वापा क्वाःपाः ग्वरः ग्वःरः
तछ्याये तःछ्याये तसः तःसः
नासः नाःसः बाथः बाःथः
तच्चये तःच्चये तपु तःपु
तप्यं तःप्यं धकाः धःकाः
फपुले फःपुले फस्वये फःस्वये
बखु बःखु लसिं लःसिं

कुचा कूचा कुन्या कून्या
चिग्वः चीग्वः तुतः तूतः
मुस्याः मूस्याः तकू तःकू
क्वपु क्वपू चस्वा चःस्वा

४.२ नेपालभाषाया ताजिग्वः

४.२.१ संज्ञाताजिग्वः

संज्ञा ताजिग्वःयात कयाः विभिन्न इलय विभिन्न विद्वानपिसं चर्चा यानातःगु दु। Austine Hale व इश्वरानन्दजुं (सन् १९७३) संज्ञाताजिग्वःयात कयाः विशद चर्चा यानादीगु दु। थुगु ताजिग्वलय क्वय् बियातःकथं ब्यथलाः अध्ययन यायेज्यू-

(क) विशेष ताजिग्वः

विशेष थासय वा वस्तुइ जक छ्यलीगु यात विशेष ताजिग्वः धाइ। का, काय, खा, ग्वं, थ्व, फं, बेय, ब्व, इत्यादि।

खाः दनातःगु छँयात ल्याःख्याइबलय -खा यानाः ल्याःख्याइ।

ग्वं सिमा क्वःथइबलय पिनेया आकार प्रकार मस्यक चाःल्हानातःगु सिँयात ग्वं धाइ। थुकीयात ल्याःख्याइबलय -ग्वं यानाः ल्याःख्याइ।

- ध्वः तकुमाचा (डण्डीबियो) म्हितीबल्य् छकलं ग्वःगू पटक दाल उकीयात
ल्याःख्याइबल्य् -ध्वः यानाः ल्याःख्याइ ।
- फं केरामाय् केरा सयाच्चनीबल्य् छगू हे कचाय् गुचमुच जुयाः सयाच्चनी ।
खानाहइबल्य् छपु-छपु यानाः खानामहःसे छगू धिकां हे हइ । उगु छगू
धिकायात फं धाइ । ध्व केराय् जक प्रयोग जुइगु ताजिग्वः खः ।
- बेय् नयेत थिक जुइक चिनातःगु ग्वाःयात बेय् यानाः ल्याः ख्याइ । ध्व
ग्वालय् जक प्रयोग जुइ ।
- ब्व भ्वय् नयेत वा नकेत बजि ल्वसाघास्सा तयाः भाग तयातःगु यात ब्व
धाइ । थुकी छब्व निब्व यानाः ल्याःख्याइ ।

(ख) सामान्य ताजिग्वः

विशेष छता वस्तुइ जक प्रयोग मजुसे निता वा नितां मयाक वस्तुइ प्रयोग
जुइगु ताजिग्वःयात सामान्य ताजिग्वः धाइ । -गः, -चाः, -पा, -पाः, -पु, -म्ह, -सा/-
म्हा इत्यादि ताजिग्वः खः ।

- गः गुच्चा, रेडियो, टेलिभिजन, दराज, मोटर, बाता, धःप/धंप, लःथल,
जासि, धलिं, सिं, सुरुवाः, पाईट, जा इत्यादि छगू पूर्णरूप कयाच्चंगु
वस्तुयात -गः यानाः ल्याःख्याइ ।
- चाः लैया चाः, तुसिया चाः, इत्यादि पिनेया आकार मस्यंक चानातःगु वा
दयेकातःगु वस्तुयात -चाः यानाः ल्याःख्याइ ।
- पा मरि वा मरिथें आकार वःगु वस्तु (जेरी, स्वाःरी, बिस्कुत, चाकु), ल्हा,
तुति, वासः, अंगू, चुरि इत्यादि यात -पा यानाः ल्याःख्याइ ।

(ग) समूह ताजिग्वः

- निगू वा निगुलिं मयाक वस्तुयात छकलं धायेगु खँग्वः हे समूह-ताजिग्वः
खः । कले, गाजः, जु, ज्वाँय्, ज्वः, भ्वः, थु, द्रँ, पँ, पुचः, पुँइ/प्याँय्, बथां इत्यादि ।
- कले सु, छ्वालि, घाँय् इत्यादि ।
- गाजः लाभा, प्याज, घाँय्म्वः, कःनि इत्यादि ।
- जु लाकां, लं, मोजा इत्यादि ।
- ज्वाँय् दाख ।
- ज्वः तिसा, ब्रहँया ज्वः (हल गोरु) ।
- भ्वः मनूतयगु भ्वः ।
- थु सु, छ्वालि, लाभा, प्याज, वार्डचा इत्यादि ।
- द्रँ जाकि, बजि, कःनि, छ्व इत्यादि यात द्रँ ।

- पँ भ्वं, कापः, सुखू इत्यादि यात पँ ।
- पुचः जाकि, लवं इत्यादि यात पुचः ।
- पुँइ सँ, नालु इत्यादि यात पुँइ ।
- बथां च्वलय्, फैं, सा, मेय् इत्यादि यात बथां ।

४.२.२ क्रिया-ताजिग्वः

पेरिभास्कर राव व सुन्दरकृष्ण जोशी (सन् १९८५:४४:१७-३१) नामजक मखु
नेपालभाषाय् क्रिया-ताजिग्वः नं दु धयागु खँय् विशेष जः ह्वलादीगु दु । संज्ञा-ताजिग्वः
संज्ञाया रूप आकार स्वयाः ल्याःख्यायेत छयःसा क्रिया-ताजिग्वः क्रियाया ज्या ल्याःख्यायेत
छ्चली, गथे-

ल्याःग्वः	ताजिग्वः	क्रियाया ज्या
छ-	-थु	दाये
नि-	-थु	च्चाये
स्व-	-धू	वने
खु-	-हिं	हिने इत्यादि ।

४.३ नेपालभाषाय् अर्थताजिग्वःक विश्लेषण

४.३.१ नेपालभाषाया थःथिति खँग्वः

मनू छम्ह जन्म जुइवं थःथिति दइ । काय् वा म्हायाय् म्हाय् जूसां वया मां-
अबुया थःलायेधुंकी, अल्य् स्वापू दइ काय् अथवा म्हायाय् । मचाया नं थःथिति दइ, मां
अथवा बौ । ध्व हे दकल्य् न्हापांगु थःथिति खः । अनलिपा हाकनं गुलि सन्तान दइ, उलि
थःथिति आपाः दइ । धायेकि मांअबु हाकनं सन्तान जन्म बिल, अल्य् मां-बौया लिपाम्ह
काय् अथवा म्हायाय् जुइ । नाताकथं कान्छाम्ह काय् अथवा कान्छीम्ह म्हायाय् जुइ । मेखे
जन्म जूपिं न्हापांम्ह सन्तान व लिपांम्ह सन्तानया दथुइ दाजु-किजा अथवा तता-केहें
नाता जुइ । थुकथं थःमहसे जन्म बियापिं सन्तानपाखें हाकनं सन्तान दत धाःसा छय् जुइ ।
धायेकि (क) धइम्ह मिजं व (ख) धइम्ह मिसापाखें काय् छम्ह अथवा म्हायाय् छम्ह दत
धाःसा इपिं काय् अथवा म्हायाय् जुइ । इमित धायेकि (ग) काय्, (घ) म्हायाय् । (क) व
(ख) या हाकनं (छ) धइम्ह काय् छम्ह दत धाःसा व कान्छाम्ह काय् जुल । (ग) पाखें
(ङ) मिजंम्ह सन्तान दत धाःसा अथवा (च) मिसाम्ह सन्तान दत धाःसा इपिं (ङ) व (च)
धइपिसं (क) व (ख) यात बाज्या व बज्ये धाइ । व हे (ङ) व (च) धइपिसं (ग) व
(घ) यात मां व बौ धाइ । (छ) धइम्हयसित कका अथवा चिरिबाः धाइ, अल्य् (छ)
धइमहसे (ङ) व (च) यात काय्चा व म्हायाय्चा धाइ । थुकथं गुलिगुलि सन्तान जन्म जुजुं
वइ उलिउलि थःथिति आपाः जुयावइ । उकिं नेपालभाषाय् थःथिति खँग्वःया विषयस

अध्ययन यानादीम्ह हरिकृष्ण डंगोलजुं, थःथिति नापया विशेष व सामान्य सम्बन्ध दइ । अले इमित सम्बोधन यायेगु बिस्क-बिस्क खँग्वः त नं दइ । थ्व हे खँग्वःयात थःथिति खँग्वः धाइ । नेपालभाषाय् थःथिति खँग्वलं जन्म व इहिपाः सम्बन्धया नातां थःलाःपिं, सिके, बुकेमाःपिं, नखत्या सतेमाःपिं, अले थ्याकाः सतिकातःपिं मनुतयूत छ्यलीगु सम्बन्धवाचक शब्दकथं थुइकाच्चंगु दु ।²⁶

मूल थःथिति खँग्वः

(क) न्हापांगु पुचः-

केन्द्रबिन्दु व्यक्ति- थः

थःत जन्म बिउपिं- मां, बौ

थःयां न्हापा व लिपाया पुस्ता- दाजु, किजा, तता, केहें

केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया वैवाहिक नाता- कलाः

(ख) निगूगु पुचः-

मां अथवा बौया मांबौ केन्द्रबिन्दुया तःमां व बाज्या ।

बौया दाजुकिजापिं केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया तरिबाः, कका/चिरिबाः

बौया तताकेहें केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया डिनि

मांया तताकेहें केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया तरिमां व चिरिमां/चमां

मांया दाजुकिजा केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया पाजु व पाजुया वैवाहिक नाता मलेजु

(ग) स्वंगूगु पुचः-

बौया दाजुकिजाया जहान केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया तरिमां, मामा/चिमां

बौया तताकेहेंया भाःत केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया पाजु

मांया तताकेहें भाःतपिं केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया पाजु

मांया दाजुकिजा कलाःपिं केन्द्रबिन्दु व्यक्तिया मलेजु

(घ) प्यंगूगु पुचः-

कलाःपाखेया थःथिति सकसितं ससः खँग्वः न्ह्यःने तयाः संबोधन याइ ।

कलातं भाःतपाखेया थःथिति सकसितं ससः खँग्वः न्ह्यःने तयाः संबोधन याइ ।

४.३.२ नेपालभाषाय् नसाज्वलं दयेकेगु क्रिया-खँग्वः

मानव-सभ्यताया शुरु जूगुया नापनापं थीथीकथं ज्वरय् यानाः नये, त्वने सल जुइ । जुइफु व ज्वरय् यानाः नयेगु ज्या थौकन्हय्थें सलसः ता क्वाः दयेके मसःनि जुइ ।

²⁶ हरिकृष्ण डंगोल, नेपालभाषाय् थःथिति खँग्वः, न्हूहिसु, द ५, ल्याः ५ ने.सं. ११३१, पौ २८ ।

सभ्यता विकासया सिलसिलाय् थीथीकथं दयेकाः नयेसल जुइ । थथे दयेकाः नयेसःपिमध्यय् छता जाति खः नेवाः । मेमेपिनिगु खँ त्वःताः नेवाःतसे ८४ व्यञ्जन घासा ज्वरय् यानाः नयेसः ।

नसा-ज्वलं दयेकेगु क्रिया-

काये

अय्लाः काये- भुतुलिइ अय्लाःकः दुगु फ्वसि देखुनाः वयां द्यःने हासि तइ, व हासिदुने अय्लाः फयेगु दुबलि अर्थात् गुलु तइ, वया नं द्यःने अय्लाः हायेकेत अय्लाः कायेगु बाता तइ । थ्व दक्व ज्वरय् जुल धायेव तःलय् मि च्याकाः अय्लाः कायेगु विधियात अय्लाः काये धाइ ।

कौला काये- सुथय् जा नयेन्ह्यः खँय्वःनाप अय्लाः भतीचा त्वनेगु अथवा जा नयेन्ह्यः कःनिमुस्या अथवा पाउरोटी इत्यादि न्ह्यागुसां भतीचा नयेगु ज्या ।

काले खँय् काले- तःगःगु वा चिग्वःगु धवतय् चिकं क्वाकाः उकी प्वलातःगु ग्वलंग्वः खँय् क्वाकेगु विधि ।

ध्यः काले, जिफ्वः काले - तारंतार छ्वालुक खिफायेमाःपिं त्वगितय् अय्लाः क्वाकाः उकी ध्यःजक अथवा जिफ्वः नं क्वयेकाः त्वकेया नितिं बासः दयेकेगु विधि ।

प्वक काले- छुं छगू थलय् चिकं क्वयेकाः उकी प्वक कालेगु विधि ।

क्यले माय्, वा, छ्व, कःनि, मुस्या इत्यादि अन्न त्वहंयागु घटय् अथवा विद्युतया घटय् वा मेसिनय् क्यलेगु

क्वयेके मल्ला क्वयेके/ मी क्वयेके/ हलू क्वयेके- भ्वजय् अचार दयेकेबलय् अचार दयेके सिधयेव उकी साकेत चिकनय् मल्ला अथवा मी अथवा हलू क्वयेकेगु विधि ।

खुने कें खुने- कसौरिइ अथवा प्रेसरकुकरय् माय् अथवा थुज्वःगु हे बूबः तयाः बुकेगु विधि ।

तःखाः खुने- फ्वसि अथवा जसिइ लाः तयाः तःखाः दयेकेया नितिं ला दयेकेगु विधि ।

चाकु खुने- चाकु छुं छगू ज्याछिगु थलय् दुगु, विभिन्न मसला तयाः चाकु दयेकेगु विधि ।

छुये मिदुने छुये- खँय् छुये/आलु छुये- मकलय् अथवा भुतुलिइ मिन्वःगु थासय् खँय् अथवा आलु अथवा उज्वःगु हे छुं बुकेमाःगु वस्तु मिदुने दुछ्वयाः ताउततक तयाः बुकेगु विधि ।

छ्वय्ला छुये- सु अथवा घांय्म्वःघःने कचिगु ला तयाः मि च्याकाः ला बुकेगु विधि ।

मिइ दयःने छुये- वः छुये, मरि छुये, खैय्वः छुये- तःलय् मि च्याकाः उकीदयःने नैभाजं अथवा चाभाजं दयछुनाः उकी माय्वः अथवा मरि अथवा खैय्वः छुइगु विधि ।

तातू याये सुथय् जूसा कौला याइ, न्हिनय् जूसा बजि नयेमत्यव पित्याःथनेत छुं भतीचा नयेगु ज्या ।

ताये ला ताये/आलु ताये/तरकारी ताये- कुँचय् (कुँइलय्) अथवा ईसय् अथवा धाः दुगु छुं ज्याभलय् ला अथवा आलु अथवा तरकारी इत्यादि तायेगु ज्या ।

ताःलाके बजि ताःलाके/भय्य ताःलाके- छैय् थः परिवारया जक अथवा भय्य दयेकाः आपालं मंनूतय्त नकेगु नितिं नसा, त्वंसा ज्वरय् यायेगु ज्या ।

त्यने प्वक त्यने- थ्वं थुयेया नितिं जाकि हांयाः स्वनय् अथवा छुं थलय् प्वक स्वथनेगु विधि ।

त्याये ला त्याये/चुंला त्याये- कचिगु लायात चुपिं अथवा मेसिनं नचुक ला कुचाकुचा यायेगु विधि ।

थुये थ्वं थुये- थ्व दयेकेया नितिं जाकि हायेगु विधि ।

अय्लाः थुये- अय्लाः दयेकेया नितिं कः तयार यायेगु विधि ।

जा थुये- जासिथलय् अथवा प्रेसरकुकरय् जाकि तयाः तःलं मि च्याकाः बुकेगु विधि ।

दयेके क्वाः दयेके- आमालिक्वाः, पाउँक्वाः, छ्यालाक्वाः, फसिक्वाः, मीक्वाः, बूबक्वाः इत्यादि तगःगु थलय् तयाः माःगु मरमसला तयाः मि च्याकाः बुकेगु विधि ।

दायेके ला दायेके/कः दायेके/ग्वारचा दायेके- तगःगु थलय् ला अथवा कः अथवा ग्वारचा तयाः बुकेगु विधि ।

ध्वःखने दयेकाः तःगु क्वाः प्वंके

निये माय्, अथवा मल्ता अथवा मसला त्वहमाय् तयाः नियेगु अथवा मेसिनय् तयाः क्यलेगु विधि ।

पुके चिचीकूचांगु बूगु अथवा कचिगु लः अथवा छुं वाउँचा तरकारि भवतय् अथवा कसौरिइ चिकं तयाः क्वाकेगु विधि ।

प्वले खैय् प्वले/आलु प्वले- मनातःगु खैय् अथवा आलु अथवा सकि इत्यादि प्वलेगु विधि ।

फिये गुन्दु फिये/सिके फिये- तुकं अथवा ख्वाखः अथवा काउलिया हः अथवा छुं उज्वःगु हे वाउँगु वस्तु बांलाक सिलाः कसय् जुइक त्वःपुयेज्यूगु थलय् तयेगु विधि ।

धौ फिये- दुरु दायेकाः चायागु धौभ्यगतय् अथवा छुं थलय् तयाः फ्रिजय् अथवा ख्वाउँगु थासय् तयाः पांयचिकेगु विधि ।

मने आलु, खैय्, काउलि, छवय्ला अथवा उज्वःगु हे मनेमाःगु वस्तु छुं छगू थलय् तयाः बुकेगु विधि ।

लुये भव्यबलय् भव्य नयाच्चपित अय्लाः अथवा थ्वं ख्वलाय् अथवा गिलासय् स्वमा अथवा अन्ति अथवा छुं थलं तयावीगु ज्या ।

लुये बजि लुये- वा मनाः बुकी, उकिंयात हाकनं भाजय् सियाः उगलय् तयाः लुसिं लुइगु ज्या अथवा विद्युतीय मेसिनय् तयाः लुइगु विधि ।

वये- थ्वं वये- स्वनय् तयातःगु प्वकय् लः तयाः थ्वं तयार याइ । बांलाक रस वल धायेव बःचा दुछ्वयाः थ्वंजक वयाकायेगु विधि ।

वाले अचार/छवय्ला वाले- अचार अथवा छवय्लाया मरमसला तयाः वाले ।

धौबजि वाले- धौ, बजि व चिनी अथवा साखः तयाः वाले ।

सिये मुस्या सिये कःनि सिये

ह्वाये चिकं ह्वाये, भिकूचा ह्वाये- माय्केँ अथवा अचारय् चिकं क्वयेकाः ह्वाये, थथे हे भिकूचा ह्वाये ।

हियेके आलु हीके- मनातःगु आलु प्वलाः, तानाः छुं छगू थलय् चिकं क्वयेकाः हाकनं छकः बुके ।

धेर हीके- जासिथलय् लः क्वाकाः उकी क्यलातःगु कःनिचुं तयाः संकाः बुकेगु ।

४.३.३ नेपालभाषाय तीगु-पुनेगु क्रिया-खैय्वः

संसारय् मनुतजक थुज्वःपिं प्राणी खः, गुपिं जन्म जुसेनिसें वसतं पुनेगु, तिसां तीगु याइ । मनुत सृष्टिया न्हापांगु कालखण्डय् वसः पुने धेइगु मदुजुइ । उगु इलय् सायद इपिं गुफाय् च्वनीगु जुइ । त्यःमत्यः वा लाज शरमया न्ह्यसः मदुजुइ । वा, फय् व तिभालं बचय् जुइत इमिसं थः जःखः दुगु वस्तुत छयलेगु यातजुइ । प्रतिकूल वातावरणं बचय् जुइत सिमाया ख्वला, हः व जनावरतयगु छयंगू छेलेगु यातजुइ । कैयौ युगलिपा वसःया विकास जुलजुइ । थलिक्क च्वंगु वातावरण, मौसम त्वयेक च्वनेत वसःया विकास यातजुइ । थुलि यायेमफुपिं प्राणीत संसारं न्हावन जुइ । थुकथं वसतं पुनेगुया मूल मतलब वातावरणय् थः त्वयेक च्वनेत खःसा लिपा आपालं विकास जुयावःबलय् बांलाकेत व मेपित क्यनेत नं वसः पुनेगु यातजुइ ।

सायद वसतं पुनेगु व्यवस्था दयेधुंकाः कैयौ युगतक तिसां तीगु चलन मदुजुइ, कारण तिसां ती धेइगु अनिवार्य व्यवस्था मखु । न्हापा आःथें थुलिमछि तिसां ती धेइगु मदु । तिसां तियेगुया मूल अर्थ जि आर्थिक रूपं धनी, जिके धनसम्पत्ति यक्व दु, लुं, वहःथें ज्वःगु तिसा यक्व दु धकाः त्वाःबालय्, थःथिति, पासाभाइपित क्यनेत खः ।

४.३.३.१ वसः पुनेगु क्रिया

पुये तपुलि पुये- तपुलि निपाल्हातं निखे ज्वनाः छ्यनय् च्वक्वय् स्वकाः क्वत्यलाः पुइगु विधि ।

ख्वाःपा पुये- थः जुयाः प्याखं हुइपिनि विभिन्न ख्वाःपाः पुइगु विधि ।

टिप्पणी- मछ्वाः मजुसे वा मस्यू पहलं ज्या याइपित पाकः ख्वाःपालं पुइ धाइ ।

थ्व वास्तविक ख्वाःपाः थें ज्वःगु वस्तु मजुसे पहःजक खः, व्यवहारजक खः ।

न्यये

गलबन्दी न्यये- चीबालाः, ताःहाकःगु ऊँन वा ऊँनथें ख्वातुगु कापः छ्यनय्, गःपतय् हिनेगु विधि ।

गां न्यये- तःपुगु वा चीपुगु गां छ्यननिसें वा गःपतं निसें म्हाय् थ्यक त्वःपुया न्ययेगु विधि ।

फिये लं, प्वाकलं, कमिज, कोट, गञ्जी, कुर्ता, जाकेट इत्यादि वसः म्हाय् च्वं क्वय् यानाः अथवा ल्यूनं न्ययेने लाकाः वसः पुनेगु विधि ।

घाँघर, पेटिकोट फिये- मिसातय् तुतिपाखें म्हाय् च्वय् स्वकाः फियेगु विधि ।

चिये जँय् प्रयोग जुइगु वसः गथे जनी, पेटी, सुरुवाःपुथु, काँस, कय्ता इत्यादि चियेगु विधि

न्याये सुरुवाः, पाईट, मोजा, लाकां इत्यादि तुतिइ क्वं च्वय् स्वकाः दुछ्वयेगु विधि ।

सिने पर्सि, पेटीकोट, जामा इत्यादि मिसातय् बाम्हं क्वय् पुनेगु विधि ।

४.३.३.२ तिसां तीगु क्रिया

च्वय् न्यथनातः थें वसः पुने सयेधुंका तिसा तीगु चलन बलजुइ । तिसा थःथःगु देय् स्वयाः बनी । अथे नं तिसा धायेवं लुँ, वह, हिरा, मोती, पन्ना इत्यादि सकसिगु निंति तिसा हे खः ।

तिसा तीगु क्रिया

छुये छ्यनय् लुँस्वां, शिरबन्दी इत्यादि तयेगु विधि ।

क्वखाये सिखः, तायः, भिपूमाहा इत्यादि गःपः व नुगःपाय् क्वखायेगु विधि ।

सुये चाःचा, माकःसि, धुंग्री, पुनाय्चा, यालिङ्ग, जंकुचाः टप माचाः तुकि न्याचा इत्यादि न्हाय्पनय् तइगु विधि ।

न्याये चुरि, सिखः तायः, चन्द्रहार, मोतीमा, भिपूमा, तिखमा, कन्धीमा, स्वांमा, जन्तर, चुरि (खाःचुरी, लुँ चुरि), कल्या, अंगू (लुँ अंगू, वहःअंगू, हिअंगू, पूजा अंगू) कल्लि, पाउजु, तुतिबगिग इत्यादि ल्हाः व ल्हाःपति, तुति व तुतिया पतिनय् दुछ्वइगु विधि ।

४.३.४ नेपालभाषाय् तायेगु-चायेगु क्रिया-खँग्वः

छुं नं वस्तु निकू अथवा निकुलिं मयाक कूथलेमाल धाःसा उकियात वस्तु स्वयाः बाकू यायेगु, बछि यायेगु, बाखा यायेगु, बाम्ह यायेगु अनेक खँग्वः दु । मूलतः निकू वा निकुलिं मयाक बछि यायेगु निगू उपाय दु- (क) ज्याभः छ्यलाः (ख) ज्याभः मछ्यसे ।

(क) ज्याभः छ्यलाः बछि यायेगु क्रियात- ताये, चाये, पाले, किये, लये, फाये,

(ख) ज्याभः मछ्यसे बछि यायेगु क्रियात- चफुये, खुये, तछ्याये, खाये, प्वले, म्वय्हिले, तुने, ल्यये, क्वताये, प्यखुले,

(ग) ज्याभः छ्यलाः व मछ्यसे नं बछि यायेगु क्रिया- त्वाःथले, तछ्याये,

(क) ज्याभः छ्यलाः बछि यायेगु

ताये-

जा ताये जासिथलय् थुयातःगु जा पन्युलिं तानाः भुइतयाः बीगु ज्या ।

ला ताये ला-यात कुँइ, इ अथवा चक्कु कुचा-कुचा जुइक तायेगु ज्या ।

तरकारी ताये आलु, प्याज, वाउँगु तरकारी अथवा उज्वःगु हे नयेया निंति हयातःगु वस्तु कुँइ अथवा चक्कु तायेगु ज्या ।

चाये- सिँ, नँ, लुसि इत्यादि वस्तुयात छखेजक धाः दुगु वस्तुलिं चायेगु ज्या ।

कापः, भ्वं, सँ इत्यादि वस्तुयात कैँचीथें निगू धाः दुगु वस्तुलिं चायेगु ज्या ।

छलंचां अथवा Nail cutter ज्याभलं लुसि चायेगु ज्या ।

पाले- सिमा, सिँ इत्यादि वस्तुयात पां पालेगु ज्या ।

च्वलय्, फैं, मेय्, ला, क्वय् इत्यादि वस्तुयात चुपि पालेगु ज्या ।

किये- चुपिं ला चाये, ला नाः कियेगु ज्या ।

ब्लेड, चक्कु अथवा छुरां म्हाय् गनं ध्वःसालेगु ज्या ।

लये- ईसं वा, छुव, घाँय् लयेगु ज्या ।

फाये- कति अथवा पां सिँ फायेगु ज्या ।

(ख) ज्याभः मछ्यसे बछि यायेगु

चफुये पाछै, ख्वाखः व वथें हःजकगु वस्तुयात ज्याभलं मतासे ल्हातं चफुनाः बछि यायेगु ज्या ।

सुका, खिपः थें ज्वःगु वस्तुयात ल्हातं सालाः चफुयेगु ज्या ।

खुये- कापः, भ्वं व वथें चकंगु वस्तु ल्हातं सालाः बछि यायेगु ज्या ।

छैं अथवा क्वथा बछि यायेगु ज्या ।

तछ्याये ज्याभः छ्यलाः ख्वःसिं, नैक्याः, ग्वय् थें ज्वःगु छाःगु वस्तु ज्याभः छ्यलाः बछि यायेगु ज्या ।

खैय् व खैय्थें बःमलाःगु वस्तु तछ्यायेत ज्याभः मछ्यःसे बँय वा गनं हाकाः छ्यायेगु ज्या ।

खाये माय् सयाच्चंगु बकुलाः, कःनि, सुन्तला, केरा इत्यादि ल्हातं सालाः कायेगु ज्या ।

ग्वाय्, सँ इत्यादि खःचां चायेगु ज्या ।

प्वले खैय्, सुन्तलाथें ज्वःगु ख्वला दुगु वस्तु ल्हातं प्वलेगु ज्या ।

म्वय्हिले पाछै, लाभा, ख्वाखः इत्यादि तायेम्वयेक निपा ल्हातं ज्वनाः म्वय्हिलेगु ज्या ।
खा, हँयथें ज्वःपिं कमजोरपिं प्राणीतय् स्यायेबल्य् चुपिं कियाः मस्यासे निपा ल्हातं म्वय्हिलाः स्यायेगु ज्या ।

तुने लाभा, प्याज, सिमी, बकुलाः इत्यादिया पिनेच्चंगु भाग सालाः कायेगु ज्या ।

त्यये अन्न (जाकि, बजि, छुव), बूब (माय्, कःनि, मुस्या, कय्गू), तरकारीइ धू अथवा चागःचा, फोहर दुला धकाः ल्ययाः यचुकेगु ज्या ।

व्वताये पाछै, प्याज, लाभा इत्यादि तरकारीइ च्वंगु हःया भाग लिकायेगु ज्या ।

प्येखुले मरि वा मरिथें ज्वःगु वस्तुया गुगुं छगू भाग ल्हातं ज्वनाः लिकायेगु ज्या ।

(ग) ज्याभः छ्यलाः व मछ्यःसे नं बछि यायेगु

त्वाःथले गुलिं-गुलिं वस्तु ज्याभलं बछि यायेमालेफु मेखे व हे वस्तु ज्याभः मछ्यःसे ल्हातं जक नं बछि यायेजीयः । ततःगःगु सिं जूसा त्वाःथलेत कःति हे मालीसा चिचीपुगु सिं अथवा कथि जूसा ज्याभः म्वाःक ल्हातं त्वाथलेज्यू ।

तछ्याये त्वाःथलेथें तछ्यायेगु ज्या नं थथे हे खः । ततःगःगु ल्वहं, नैक्याः, ग्वय्, ख्वःसिं इत्यादि जूसा तछ्यायेत ज्याभः माली, तर चिचीधंगु वस्तु जस्तै खैय्थें व खैय् ज्वःगु वस्तु जूसा ज्याभः म्वाःक ल्हातं हे तछ्यायेज्यू ।

४.३.५ ई, तिथि, थाय् व दिशाया त्वफिनावंगु खँवः हानं छ्यलेमाःगु खँय् वाःचाय्केगु

ई-

ई	समय	पलख	पल/पलभर/क्षण	घौ	घण्टा
दि	दिन	चा	रात	वाः	हप्ता
ला	महिना	दँ	वर्ष	सःदँ	शताब्दी
नसंचा	प्रभात	सुथ	बिहान	सन्ध्या	साँभ
बाचा ई	मध्यरात	वर्षात	वर्खा	चिकुला	हिउँद
वाः	वार	आइतवाः	आइतवार	सोमवाः	सोमवार
मंगलवाः	मंगलवार	बुरवाः	बुद्धवार	बसुवाः	बिहीवार
सुकवाः	शुक्रवार	संचरवाः	शनिवार	थौ	आज

कन्हय्	भोलि	कंस	पर्सि	मिहगः	हिजो
मिहग/महीग अस्ति	आइकिव	आधुं	इव	पराघौ	
थगुने	पोहोर	नगुने	परार		

तिथि-

कछुला	(कार्तिक-मंसिर)	थिला	मंसिर-पौष	पोहेला	पौष-माघ
सिल्ला	माघ-फागुन	चिल्ला	फागुन-चैत्र	चौला	चैत्र-वैशाख
बछुला	वैशाख-जेठ	तछुला	जेठ-असार	दिल्ला	असार-श्रावण
गुला	श्रावण-भाद्र	यैला	भाद्र-असोज	कौला	असोज-कार्तिक
अनला	अधिक मास				

पारु	प्रतिपदा	दुत्या	द्वितीया	त्रित्या	तृतीया
चौथि	चतुर्थी	पञ्चमी	पञ्चमी	खस्थि	षष्ठी
सप्तमि	सप्तमी	अस्तमि	अष्टमी	नःमि	नवमी
दस्मि	दशमी	एकासि	एकादशी	द्वासि	द्वादशी
त्रयोसि	त्रयोदशी	चःहे	चतुदशी	पुन्हि	पूर्णिमा
आमै	अमावास्या				

थाय्

पहाड/डाँडाया नां

जामाच्च	नागार्जुन	दहच्च/यंकिदह	इन्द्रदह	चाँग	दोलागिरि
वाट्ट	धान्यगिरि	जामाच्च	जातमात्रोच्च	सिंगु	स्वयम्भू
फूच्च	फूलचोकी	धिनाच्च	चम्पादेवी	नःक्वाः	नुवाकोट

खुसिया नां

तुखुचा	इक्षुमती	सहबुंगाः	धान्यकुण्ड	नेखु	बागमती
भौचाखुसि	भद्रमती	न्हूपुखू	रानीपोखरी	सिलु	गोसाइँकुण्ड

वस्तीया नां

यें	काठमाडौं	सजिपाः	जैसीदेवल	ग्वल	देउपाटन
यल	ललितपुर	भ्वँत	बनेपा	लुहि	बालाजु
भुइजःसि	बुढानीलकण्ठ	ख्वप	भक्तपुर	भिन्छैबाहाः	मयूरवर्ण महाविहार
लुँमधि	भद्रकाली	थक्वाः	थानकोट	किपू	कीर्तिपुर
चाकःबहि	चक्रविहार	नःबहि	नन्कविहार	सीबहाः	श्रीवच्छविहार
खम्पु	खड्पु	चिलं	चितलाङ्ग	धौख्यः	धुलिखेल

थ्व लिपिं नेपालभाषाया साहित्य वा गैरसाहित्य च्वःगु मजुसे संस्कृतभाषा व मैथिलीभाषां यक्व वाङ्मयत च्वल । मल्लकालय् थ्व लिपिया थुलि यक्व विकास जुल कि उबलय्या मंकाः लिपि हे जुल । थुकिया थुलि चलाख्यनावन थुकिया च्वज्या शैलीइ नं विविधता वल, अलय् गुताजितक च्वयेगु शैली विकास जुल- (क) प्रचलित नेपाललिपि, (ख) रञ्जनालिपि, (ग) भुजिम्बःलिपि, (घा) कुम्बःलिपि, (ङ) ब्वय्म्बःलिपि, (च) पाचुम्बःलिपि, (छ) ख्वःम्बःलिपि, (ज) लिपुम्बःलिपि, (झ) हिम्बःलिपि । थुकी प्रचलित नेपाललिपि, रञ्जनालिपि, भुजिम्बःलिपि यक्व हे साहित्य व गैरसाहित्य च्वल । मेगु लिपिं धाःसा अथे यायेमफुत ।

रञ्जनालिपि तसकं बांलाःगु लिपि खः । थुगु लिपिया विकास ११ औं शदीइ विकास जूगु लिपि खः । थ्व लिपिं तालपत्र, नीलपत्र, शिलापत्र च्वयेगु ज्या जुल । विशेष यानाः महायानी बौद्ध-ग्रन्थत च्वयेगु यात । थ्व लिपिया छ्यला नेपालय् जक मजुसे चीन, तिब्बत, जापान, मङ्गोलिया इत्यादि देशय् नापं जुल ।

भुजिम्बःलिपिया विकास ११ शदीइ जुयाः १७ औं शदीइ तक मदिक न्ह्यात । थ्व लिपिं दकलय् न्हापलाक हरमेखला अभिलेख ग्रन्थ ने.सं. ४९४ च्वल । थ्वधुंकाः नारदस्मृति ने.सं. ५००, अमरकोश ने.सं. ५०१, ५०६, गोपालराज-वंशावली ने.सं. ५०९ नं च्वल ।

प्रचलित नेपाललिपिया विकास ९ औं शदीइ विकास जुयाः आतक नं छ्यलावथाच्चंगु दिन । च्वज्याय् दकलय् अपुगु थ्व लिपियात नेवाःअक्षर नं धाः । थ्व लिपिं च्वयातःगु आतकया दकलय् पुलांगु अभिलेख महायानी बौद्धग्रन्थ लङ्कावतार ने.सं. २८ व प्रज्ञापारमिता ने.सं. ४० यागु अभिलेखत खः । थुगु लिपिं शिलापत्र, ताम्रपत्र, ताडपत्र, नीलपत्र, पौभाः, वंशावली, अनेक धार्मिक सफू, साहित्य, ज्योतिषशास्त्र, राजनीतिशास्त्र, नीतिशास्त्र इत्यादि च्वयातःगु दु ।

४.४.२ वर्ण व व्याकरणिक व्यवस्था

नेपालभाषा व्याकरणया इतिहास १५० दसिकं ताःहाकः । थुगु भाषाय् दकलय् न्हापां यलया अमृतानन्द बन्धुःजुं ने.सं. ९५१ स नेपालभाषा व्याकरण सफू च्वयाः व्याकरण च्वज्याया श्रीगणेश यानाविज्यात । थ्वयान्त्यः चोखै नेपालभाषा व्याकरण सफू ला मदु, तर पुसाया रूपय् छुछु सफूत दु व खः स्याघन्तकोष, पारसी-प्रकाश, सारस्वत-प्रक्रिया, गीर्वाण वार्मञ्जरी । थ्वयालिपाजक वसप्पल बन्धुःजुं नेपालभाषा व्याकरण च्वयाविज्याःगु खः । थ्व सफू बेलायतया Brian Houghton Hodgson (1800-1894) जुं वसप्पलयात च्वकूगु खः । थ्वयां लिपा नेपालभाषाय् व्याकरण सफू च्वयेगु छगू लहर हे वल ने.सं. १०४६ सं । छगू सिद्धिदास महाजुयागु सिद्धिव्याकरण, निगूगु धर्मादित्य धर्माचार्यजुयागु संक्षिप्त आदि नेपालभाषा व्याकरण, स्वगूगु शुक्रराज शास्त्रीजुयागु नेपालभाषा व्याकरण ।

पन्ति	पनौती	पूच	पुलचोक	थेच	चापागाउँ
नेत	नरदेवी	नेपाःगाः	काठमाडौं	उपत्यका	यल पाटन
भ्वंत	बनेपा	थाय्मरु	बाङ्गेमुढा	बुंग	बुंगमती
खास्ति	बौद्ध	भ्याःचाद्यः	भैंडासिङ	लुहि	बाइसधारा

दिशा- येता- उत्तर यता- दक्षिण यियोता- पश्चिम
ओता- पूर्व यंकुलि आग्नेय (दक्षिण-पश्चिम कोण)
वंकुलि- इशान (उत्तर-पूर्व कोण) यंकुलि- वायव्य (उत्तर-पश्चिम कोण)
योंकुलि- नैऋत्य (योंकुलि (दक्षिण-पूर्व कोण)

(साभार- नेपाली नेपालभाषा शब्दावली कृष्णप्रकाश श्रेष्ठ)

ओता पूर्व यियोता पश्चिम येता उत्तर यता दक्षिण वंकुलि इशान
योंकुलि नैऋत्य यंकुलि वायव्य यंकुलि आग्नेय

(साभार नेपालभाषा शब्द-संग्रह सुगत दास तुलाधर)

४.४ नेपालभाषाया अध्ययनया स्रोत

४.४.१ लिपि

संसारय् यक्व भाषा दु । अथे नं दक्व भाषाय् थःगु लिपि दयेमाः धइगु मदु । नेपाः देय्या खँ ल्हायेबलय् थन यक्व भाषा दु । अथे नं दक्व भाषाया लिपि मदु । नेपालभाषा छगू थुज्वःगु भाषा खः गुकी थःगु हे लिपि दु । थुगु भाषाया लिपियात नेपाललिपि धाइ । मेमेपिंसं नेवारलिपि नं धाः ।

नेपाललिपि वास्तवय् ब्राह्मी लिपिं विकसित जुयावःगु खः । ब्राह्मी लिपि ई.पू. चौथो शताब्दीइ भारतय् विकास जूगु लिपि खः । अन व लिपि विकास जूबलय् निगू भाग जुल । छगू भाग भारतय् च्वन । उकियात गुप्तलिपि धाल । थ्व ईशाया प्यंगूगु शताब्दीनिसें खुगूगु शताब्दीया खँ खः । उबलय् हे छगू भाग नेपालय् विकास जुल । थुकियात पूर्व-लिच्छवि-लिपि धाल । थ्व ईशाया न्यागूगु शताब्दीनिसें खुगूगु शताब्दीतकया खँ खः । थुकिया मतलब भारतया गुप्त-लिपि व नेपालया पूर्व-लिच्छवि-लिपि ईया ल्याखं ज्वःलाःगु रूप खः ।

मेगु चरणय् भारतय् गुप्त-लिपिया कुटिला-लिपि विकास जुल । थ्व ईशाया खुगूगु शदीनिसें गुगूगु शदीतकया विकास खः । थ्व हे इलय् ईया ल्याखं नेपालय् उत्तर-लिच्छवि-लिपि विकास जुल । थ्व नं ईशाया खुगूगु शदीनिसें गुगूगु शदीतकया खँ खः ।

नेपाल अधिराज्यय् आतक दकलय् न्हापां लूगु निगू अभिलेखमध्य छगू नेपाःया लुम्बिनीइ दुगु जुजु अशोक ई.पू. २४९ स थापं याःगु अशोक-स्तम्भ खः । मेगु नेपाःया हे निग्लिहवाय् ई.पू. २४४ जुजु अशोक हे थापं याःगु खः । थ्व निगू स्तम्भय् ब्राह्मीलिपि व पालि भाषा खः । थ्व हे ब्राह्मीलिपिया आधिकारिक दसि खः ।

थनलि ने.सं. १०६१ (सन् १९४१) सालय् छगू तसकं गौरवशाली व्याकरण सफू पिदन, व खः ऐतिहासिक व्याकरण नां A grammar of the classical Newari च्वमि Hans Jorgensen खः ।

शहिद शुक्रराज शास्त्रीया व्याकरणधुंकाः उकिया परम्परा यक्व लिपातकं न्ह्यानाचन । वय्कः शास्त्रीलिपा आदिबज्र वज्राचार्य, पुष्परत्न 'सागर' लोकमानसिं, ज्यान बहादुर नेवा आदि च्वमिपिसं वय्कःयागु हे अनुसरण यानाः व्याकरणया सफूत च्वयादिल । ने.सं. १०६८ स आदिबज्र वज्राचार्यजुं **नेपाल भाषाया मूलपु**, ने.सं. १०७२ स पुष्परत्न 'सागर' जुं **सुबोध नेपालभाषा व्याकरण**, ने.सं. १०७५ स लोकमानसिंजुं **नेपालभाषा व्याकरण**, ने.सं. १०८१ स ज्यानबहादुर नेवाजुं **संक्षिप्त नेपालभाषा व्याकरण** च्वयादिल ।

ने.सं. १०८४ (वि.सं. २०२१) स व्याकरण-च्वज्याय् छगू हिउपाः वल । थुकिया जस व्याकरणविद् इश्वरानन्दजुयात वनी । वय्कलं **मूलखा** नांया व्याकरण च्वयादिल । निगूगु परिवर्तन धइगु प्राध्यापक डा. सुन्दरकृष्ण जोशीजुं ने.सं. १११२ स **नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक व्याकरण** च्वयेवं हिउपाः वल ।

वर्णविन्याससम्बन्धी ज्या

नेपालभाषाया छगू कालखण्डय् नेपालभाषाया विभिन्न च्वमिपिसं वर्णविन्यास विषयस केन्द्रित जुयाः विभिन्न सफू व च्वसुत च्वयादिल । थ्व ज्या धर्मोदय पत्रिका पिदसेनिसें थ्व वर्णविन्यासया ज्या जूगु खः । उगु पत्रिका पिदसेलि उगु पत्रिकाय् च्वसु बीपिं विभिन्न च्वमिपिसं थथे च्वयेमाः, अथे च्वयेमाः, इस्व च्वयेमाः, दीर्घ च्वयेमाः, विसर्ग तयेमाः/म्वाः इत्यादि विषयस विभिन्न मदभेद खनेदत । थुकिया लिच्चः भक्त थाक्यावल, अथे जुयाः धर्मोदय पत्रिकाया कुतलय् स्वयम्भूया आनन्दकुटी विहारय् ने.सं. १०६८ स छगू मुँज्या च्वन । उगु मुँज्याय् अकार, आकार, विसर्ग तयेगु, पुलांगु रूपयात न मान्यता बीगुलीतक खं मिलय् जुल । मेगु विषयस थाति च्वन ।

थ्वधुंकाः ने.सं. १०६८ स हे आदिबज्र वज्राचार्यजुं **नेपालभाषाया मूलपु**, हृदयचन्द्रसिंहजुं **शुद्धाशुद्धया ताःचा** सफू पिकयादिल । थनथायलाक्क मेगु छगू नं ज्या जुल । ने.सं. १०७० (वि.सं. २००८) असार ३० गते व साउन ६ गते निगू शनिवार च्वसापासा संस्थाया संयोजनय् व्याकरण गोष्ठी जुल । उगु गोष्ठीइ नं छुं बांलाःगु लिच्चः पिदनेमफुत । थःथःगु हे जिद्दीया कारणं छुं निर्णय मजुल । थःथःगु हे किसिमं वर्णविन्यास याइगु जुल । वधुंकाः पिदंगु सफूतिइ नं थःथःगु हे किसिमया वर्णविन्यास जुल । थुकिया लिच्चःकथं पिदंगु सफूत क्वय् बियातःकथं दु-हृदयचन्द्रसिंह प्रधान शुद्धाशुद्धया ताःचा, ने.सं. १०६८

चित्तधर 'हृदय'

नेपालभाषा गय् च्वय्गु, ने.सं. १०७२

सूर्य बहादुर पिवाः

नेपालभाषा खःकथं च्वय्गु लँपु, ने.सं. १०७६

सत्यमोहन जोशी

शुद्धं च्वेगु सूत्र, ने.सं. १०७८

थुगु वर्णविन्यास विवादलिपा नं मेमेगु वर्णविन्याससम्बन्धी सफूत पिदन, उंकी प्रमुखरूपय् काशीनाथ तमोटजुया स्तसियं नेपालभाषा नियमावली, ने.सं. ११०१ गुगु विभिन्न दृष्टिकोण ब्वने-च्वये त्वःगु सफू खः । थ्वधुंकाः वि.सं. २०३९ सालस च्वसापासा संस्थाया संयोजनय् मेगु वर्णविन्याससम्बन्धी गोष्ठी जुल । उगु वर्षया चैत्र २६ गतेनिसें २०४० साल असार ४ गतेतक हरेक वाःया शुक्रवार व शनिवार निन्हु यानाः गोष्ठी जुल । उकिया लिच्चःकथं सहलहया सुलचं नांया सफू पिदन ।

४.४.३ खँवःधुकू

नेपालभाषाया खँवःधुकूया अध्ययन यायेबलय् अमरसिंहया अमर-कोशतक थ्यनी । अमर-कोशनिसें हे थुकिया परम्परा शुरु जुइ । ईशाया खुगूगु शदीया संस्कृतभाषाया कोशकार अमरसिंहं च्वःगु **नामलिङ्गानुशासनम्** नां जाःगु कोश मानय् याः । थुगु प्रसिद्ध कोश कल्लह देव धइम्ह मनुखं थः काय् व छयपितं ब्वंकेत च्वःगु खः । थुकिया हे नां **पुत्रपौत्रादिबोधिनी** जूवन । थ्वधुंकाः थुकियात यल, सौगः त्वाःया, चाबिहारया जसराज ने.सं. ५०१ स ल्थ्यःगु सफू लूगु दु । छसिकथं ५०६ स जयस्थिति मल्लया राजपण्डितं मन्त्री जयतया काय्यात ब्वंकेत **बालबोधिनी विवृति** टीका च्वल । थ्वधुंकाः मेमेगु कोशय् **धनञ्जय कोश**, **निघण्टु** इत्यादि नं दु । उबलय् कोश च्वइबलय् अकारादि क्रम मिलय् यायेमाः धइगु अनिवार्य मदु । लिपा नेपालभाषाय् अकारादि क्रम मिलय् योनाः पिदंगु दकलय् न्हापांगु ने.सं. ८८२ स पिदंगु **नेपालभाषा इटली** कोश खः । थुगु कोशय् भिनिद्रः खँवः दु ।

कोश दयेकेगु सिलसिलाय् कर्कपेटिक नेपालय् वःबलय् नेपालभाषाया नापं नेपाली, मगर, लिम्बुभाषाया यानाः ४५० खँवःया सन् १८११ स नेपाल अधिराज्यया बयान दुगु सफू पिदन । थथे हे डेनमार्कया हायन्स जोगेनसनं करिव गुदः खँवः तयाः A Dictionary of Classical Newari पिथन । थ्व नेपालभाषाया नितिं थौतकया ज्वःमदुगु खँवःधुकू खः । ने.सं. ६९५ निसं ९७९ तकया युरोपय् हे दुगु २१ गू अभिलेखं खँवःत मुंकाः दयेकूगु कोश खः ।

नेपालभाषाया प्यम्ह महारथीमध्यय् छम्ह खपया जगत सुन्दर मल्ल (ने.सं. १००२-१०७२) खः । वय्कलं **अङ्ग्रेजी-नेपालभाषा, नेपालभाषा-अङ्ग्रेजी** कोश दयेकादीगु दु । थ्व हे भूवलय् मेगु छगू कोशया नां न्ह्यःने वइ पन्नाप्रसाद जोशी (वि.सं. १९४४-२०२३) । करिव भिंछ्छः शब्द दुगु थुगु कोशया नां **संक्षिप्त नेपालभाषा शब्दकोश** खः । चैनपुरया लोकमान श्रेष्ठ **नेपालभाषाया त्वाथः** नांया कोश ने.सं. १०७३ स पिथनादीगु दु ।

शब्दकोष निर्माणय् आदिवज्ज वज्जाचार्यया नांया थःगु हे थाय् दु । वय्कलं छुं पर्यायवाची कोश धकाः ब्व १ व ब्व २ पिदथनादीगु दु । विविध विषयस ब्वथलातःगु थुगु कोश दयेकादीम्ह कोशकार सुगतदास तुलाधर छम्ह नं खः । थ्व ने.सं. १०६९ स पिथनादीगु कोशया नां नेपालभाषा शब्द संग्रह खः । नेपालभाषाय् कोश दयेकेगु थासय् कोशकार, भाषावैज्ञानिक इश्वरानन्दजुया थःगु हे थाय् दु । वय्कःया धुकूपिक, अङ्ग्रेजीइ The Newari root verb, थथे हे Jyapu Vocabulary व नेपालभाषा, नेपाली व अङ्ग्रेजी शब्दकोश मुख्य खः । कोशकार ठाकुरलाल मानन्धरया अङ्ग्रेजी माध्यमं ने.सं. १०६९ पिथनादीगु नेपालभाषाया कोश तसकं बांलाःगु कोश खः । थथे हे सत्यमोहन जोशीया बःचाधंगु खँवः धुकू (ने.सं. ने.सं.११०७) वय्कःयागु हे खँत्वाः खँभाय् (ने.सं.१०७३), छुनाखँ (ने.सं.१०७८) सत्य कोश (ने.सं.१०९९) नं दु ।

४.४.४ पाठ्यपुस्तक

नेपालभाषा विषय स्कूलय् प्राथमिक, माध्यमिक तह, आई.ए. व १०२ + बी.ए. व एम्.ए.या कक्षाय् ब्वकेगु ज्या जुयाच्चंगु दु । प्राथमिक तहनिसें माभाषां ब्वकेबीगु व्यवस्था जुसेलि थौकन्हय् सुन्दर ब्वनेकुथिइ पूर्वप्राथमिक तहनिसें माध्यमिक तहतक हे नेपालभाषां ब्वकावयाच्चंगु दु । कक्षा नर्सरीइ ग्वःआखः सफू भाग १, कक्षा एल्.केजी. व यु.केजीइ वहे ग्वःआखः सफू भाग २ ब्वकेगु याः । कक्षा १ निसें कक्षा ५ तक जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र पिकयातःगु लुँहिति छसिकथं भाग १ निसें ५ तक व पलेस्वां भाग १ निसें छसिकथं भाग ५ तक तयातःगु दु । थुगु अर्थ स्वयेबलय् स्कूल तहय् पाठ्य- सफू मद्दु मगाः धइगु मद्दु । SLC कक्षाय् ९ कक्षाया निति लुँहिति ९, कक्षा १० या लागि लुँहिति १० तयातःगु दु । व निगुलिं पाठ्यक्रम विकास केन्द्र तथा जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र पिकयातःगु खः ।

प्रवीणता पत्र तह- त्रिभुवन विश्वविद्यालय चीकेधुकल । १०+२ पाखे निर्दया ब्वकेगु ज्या खः । न्हापांगु दै अर्थात् ११ कक्षाय् भाषा, पद्य व नाटक ब्वकेगु ज्या जुइ । निगूगु दैय् अर्थात् १२ कक्षाय् गद्य व साहित्य परिचय ब्वकेगु ज्या जुइ ।

११ कक्षा भाषाया निति

तुयु बहादुर महर्जनयागु भीगु व्याकरण, किपू : नेपालभाषा गुथि, ने.सं.१११० पुष्परत्न सागरयागु सुबोध नेपालभाषा व्याकरण, यै : थौकन्हे प्रकाशन, ने.सं.१०८२ राजा शाक्ययागु सहलहया सुलचं, यै : च्वसापासा, ने.सं. ११०६

पद्यया निति

पद्य पुचः, यै : नेपालभाषा परिषद, ने.सं. १०९२ सिद्धिचरण श्रेष्ठया लुभुनी, यै : फल्वा पिथना, ओम्बहाः ने.सं. ११११

नाटकया निति

इश्वरानन्दया थःगु छै, यै : सुधादेवी, ने.सं. ११०६ दुर्गालाल श्रेष्ठया निमन्त्रणा, यै : नेपालभाषा म्ये गुथि, ने.सं. १११६ सिफारिस यानातःगु दु ।

१२ कक्षा गद्यया निति

भूषण प्रसाद श्रेष्ठया छगू देशय् (बाखं) यै : भलसा श्रेष्ठ, ने.सं. ११०९ रत्न बहादुर साय्मियागु गुसिधाय् (उपन्यास), यै : रुबि, नेपालभाषा कुथि । ने.सं. ११०३ मतजः (निबन्ध) छ्यलु इताः पिकाक गुथि, ने.सं. ११०१ ग्वहालि ज्वलंया निति १७ गू सफूत सिफारिस यानातःगु दु ।

बी.ए. तह

बी.ए. तह स्वदैया खुगू विभिन्न नेपालभाषा विषयत ब्वंकी । न्हापांगु दैय् पद्य साहित्य दु । उकी महाकाव्य, खण्डकाव्य, फुटकर काव्य व काव्याङ्ग ब्वंकी । महाकाव्यया निति अर्हतनन्द तयातःगु दु । खण्डकाव्यया निति तृष्णा तयातःगु दु । अथे हे फुटकर काव्यया निति नेपालभाषा कविता संग्रह तयातःगु दु । दकलय् लिपा, काव्याङ्गया निति रस मञ्जरी व रस छन्द अलंकार तयातःगु दु । थथे मूल पाठ्यपुस्तकय् केशवप्रसाद उपाध्यायया साहित्य प्रकाश, ग्वहालि ज्वलनय् मुक्कं ११ गू सफूत तयातःगु दु उकी ईश्वरीप्रसाद गैरेया आधुनिक नेपाली खण्डकाव्य व महाकाव्य तयातःगु दु ।

निगूगु दैय् निगू विषय ब्वनेमाः उकी न्हापांगु गद्य-साहित्य व निगूगुली भाषाविज्ञान व नेपालभाषा नांया विषयत दु । न्हापांगु गद्य-साहित्य (क) आधुनिक बाखं (ख) उपन्यास, (ग) नाटक व (घ) निबन्ध खः । आधुनिक बाखंया निति नेपालभाषा परिषद पिकाःगु नेपालभाषाया न्हाबाखं पुचः खः । उपन्यासया निति जगदीश चित्रकारया नचुयावीपं मनुत तयातःगु दु । नाटकया निति वासु शशीया पूधाः प्याखं ताःचाप्पाय् व मेमेगु छधाः प्याखंया निति (क) विजय मल्लया लपंख्याः, (ख) दुर्गालाल श्रेष्ठया न्हाय् ध्यनाः छाय् सर्गः स्वय्, (ग) दिनेश भुजुया छगू प्याखं धातयेंगु व (घ) रामशेखर नकःमिया भजगोविन्द नाटकत सिफारिस यानातःगु दु । उगु छधाः प्याखंत ओम्कारेश्वर श्रेष्ठ मुनादीगु सँभ्याः सफुतिइ दु । निबन्धया निति इन्द्र माली मुनादीगु नेपालभाषा निबन्ध पुचः सिफारिस यानातःगु दु । थुगु विषयया निति २१ गू ग्वहालि ज्वलं सफूत सिफारिस यानातःगु दु गुकी केशवप्रसाद उपाध्यायया साहित्य प्रकाश व William H. Hudson या An Introduction to the study Literature सफू सिफारिस यानातःगु दु ।

निगूगु दँया मेगु पौ खः भाषाविज्ञान व नेपालभाषा । थुनिया नितिं २२ गू सफूत सिफारिस यानातःगु दु गुकी नेपालभाषायागु ९ गू, नेपालीयागु ४ गू व अङ्ग्रेजीभाषायागु १० गू दु । व गुगूमध्यय ५ गूया च्वमि नेवाःत खः । थौकन्हय तुयु बहादुर महर्जनजुयागु भाषाविज्ञान व नेपालभाषा (ने.सं. ११३१) पाठ्यक्रमयात ल्वयेक पिदंगु दु ।

स्वंगूगु दँय स्वंगू विषय ब्वंकी । प्यंगूगु पौया नितिं नेपालभाषा-साहित्यया इतिहास, न्यागूगु पौया नितिं प्राचीन साहित्य व ऐच्छिक विषय नेपालमण्डल पर्यटन । थ्व छगू व्यावहारिक नेपालभाषा खः । प्यंगूगु पौ नेपालभाषा-साहित्यया इतिहास दु थुनिया नितिं मूल ४ गू व ग्वहालि ज्वलं सफू ३२ गू सिफारिस यानातःगु दु ।

न्यागूगु पौ प्राचीन साहित्य खः । थुकी मूल ७ गू सफू व ग्वहालि ज्वलंया नितिं १३ गू सिफारिस यानातःगु दु गुकी छगूबाहेक दक्क नेपालभाषायागु खः ।

खुगूगु पौ व्यावहारिक पत्र खः नां नेपालमण्डल पर्यटन । थुनिया नितिं ३० गू सफूत सिफारिस यानातःगु दु गुकी १५ गू नेपालभाषायागु दु ।

एम. ए.तह

थ्व निदँया ब्वने ज्या खः । न्हापांगु दँय अनिवार्य न्यागू विषय दु (क) सामान्य भाषाविज्ञान, (ख) समालोचना (संस्कृत, पाश्चात्य), (ग) पद्य-साहित्य, (घ) गद्य व (ङ) लोकवार्ता । निगूगु दँय न्यागू विषय ब्वंकी ।

न्हापांगु दँ

पाठ्यपुस्तक विषय	नेपालभाषा	नेपालीभाषा	अङ्ग्रेजीभाषा	मुक्क
भाषाविज्ञान	८	४	११	२३
समालोचना	२	१७	५	२४
पद्य-साहित्य पाठ्यपुस्तक ग्वहालि ज्वलं	६०२७	२		६०२९
गद्य-साहित्य लिधंसा ज्वलं	५९१६	१६	१ हिन्दी, ४	६०२७
लोकवार्ता	३७	१८	२ हिन्दी, १७	७६

निगूगु दँ	नेपालभाषा	नेपालीभाषा	अङ्ग्रेजीभाषा	मुक्क
विषय	नेपालभाषा	नेपालीभाषा	अङ्ग्रेजीभाषा	मुक्क
पाठ्यपुस्तक लिधंसा ज्वलं	१२	३	११	२६
नेपालभाषाया भाषावैज्ञानिक अध्ययन	१३	२	१२	२७
अनुसन्धान-विधि लिधंसा	१	३	३	७
नेपालभाषा साहित्यया इतिहास, पाठ्यपुस्तक ग्वहालि ज्वलं	२	१	२	२८
पाश्चात्य साहित्यया इतिहास	-	३	७	१०
संस्कृत-साहित्यया इतिहास		९	१	१०
नेवाः-संस्कृति	२७	८, हिन्दी १	५	४१
ऐतिहासिक व समाज भाषाविज्ञान, पाठ्यपुस्तक ग्वहालि ज्वलं		१	११	१२
अभिलेख विज्ञान, ग्वहालि ज्वलं	४	९,	हिन्दी ४, ११	२८
पत्रकारिता, ग्वहालि ज्वलं	६	६	६	१७
साक्षरता, ग्वहालि ज्वलं			४	४
नेपालभाषाया भाषिका अध्ययन, ग्वहालि ज्वलं	१०		८	१८
नेपालमण्डलया इतिहास, ग्वहालि ज्वलं	४	१९		२३
नेपालभाषाया पुलांगु प्याखं, ग्वहालि ज्वलं	६	४	३	१३

४.४.५ सिर्जनात्मक साहित्य

नेपालभाषाया साहित्य सिर्जना जुइन्त्यः गैरसाहित्यिक रचनात यक्व दु । साहित्यिक रचना व गैरसाहित्यिक रचनायात छकलं धाइबलय् वाइमय धाइ । नेपालभाषाय्

साहित्यजक अध्ययन याइबल्य पूमवंगु खने मदइ, उकि नेपालभाषा छगू थुज्वःगु भाषा खः गुकी वाडमयया धुकू यक्व तःमि, गुगु खँ च्वय्या अध्ययनय वनेधुकल। थौं न आपाल च्वमिपिसं साहित्य व गैरसाहित्यया धुकू उलि हे तःमि यानादीगु दु। थ्व हे सन्दर्भय फणीन्द्रतन वज्राचार्यजु मुनादीगु म्हसीका धलः (ने.सं.१९२३) स्वयेबलय नेपालभाषा ख्यात अति महत्त्वपूर्णगु तथ्याङ्क चूलाइ। उगु सफुतिइ नेपालभाषा- ख्यलय च्वयाः योगदान यानादीपि १५८५ म्ह भाजु-मयजुपि दु। थुलि च्वमिपिसं विभिन्न विषय ज्वनाः साहित्य व गैरसाहित्य-धुकू जायेकादीगु दु। थुलि विषयवस्तु नेपालभाषा अध्ययन याइपिनि निनि मदयेक मगाःगु स्रोत जुइ।

- काव्य, कविता, खण्डकाव्य, महाकाव्य, धार्मिक कविता, नीतिकविता, काव्यशास्त्र, कूटकाव्य,
- म्ये, भजनम्ये, बाख्म्ये, धार्मिक म्ये, राजल, ख्यालिम्ये, मचाम्ये, स्तोत्र, निर्गुणभजन
- प्याखं, छद्मःप्याखं, पृधाःप्याखं, रूपक, ख्याल, हास्यव्यङ्ग्य, ख्यालिकुं, पटकथा, खँलाबल्हा, सकिपाःसम्बन्धी
- बाखं, धार्मिक बाखं, ऐतिहासिक बाखं, सचाबाखं, तःबाखं, पुलांबाखं, चिहाःबाखं, ब्रतकथा,
- निबन्ध, प्रबन्ध, धार्मिक निबन्ध, अनुसन्धानात्मक निबन्ध, राजनैतिक निबन्ध, सांस्कृतिक निबन्ध, चिनिबन्ध, ख्यालिनिबन्ध, वैज्ञानिक निबन्ध, यात्रा, जीवनी, पौ, अनुवाद/भायहिला
- उपन्यास
- व्याकरण, भाषाविज्ञान, वर्णमाला, कोश, छन्द, लिपि
- इतिहास, ऐतिहासिक लेख
- धर्म, धार्मिक ग्रन्थ, धार्मिक रचना/धार्मिक लेख, धार्मिक कविता, बौद्धधर्म
- मचासाहित्य, लोकसाहित्य
- समालोचना, समीक्षा
- पत्रकारिता
- ज्योतिष, चिकित्सा
- राजनीति, नागरीक शास्त्र

४.४.६ आम संचार

रेडियो/एफएम-

- रेडियो उपत्यका ८७.६, न्हिथन सुथय ०५.००-०६.००, न्हिनय ०१.००-०२.०० व बहनी ०७.००-०८.०० बजे
- रेडियो मिमिरे ८९.४, न्हिथन सुथय ०७.००-०७.२५, बहनी ०७.४५-०८.३०

- आइतवार व शुक्रवार सुथय ११.००-१२.००
- शनिवार सुथय ११.००-१२.००
- उज्यालो एफ. एम्. ९०, न्हिथन सुथय १०.००-११.०० लहना
- हिटस् एफ. एम्. ९१.२, सोमवार व बिहिवार सुथय ०३.००-०४.००
- गोरखा एफ. एम्. ९३, मंगलवार न्हिनय ०५.००-०५.३०
- मेट्रो एफ. एम्. ९४.६, न्हिथन सुथय ०५.४५-०६.००, सुथय ०७.४५-०८.४५, न्हिनय ०२.००-०३.००, बहनी ०७.४५-०८.४५
- कान्तिपुर एफ. एम्. ६९.१, मंगलवार व बुद्धवार सन्ध्याइलय ०६.००-०६.३०
- इमेज एफ. एम्. ९७.९, आइतवार बहनी १९.०० बजे धकि
- मैत्री एफ. एम्. ९९.४, आइतवारनिसं शुक्रवार सुथय ११.००-१२.००
- रेडियो सगरमाथा १०२.४, शनिवार न्हिनय ०१.००-०२.००
- इमेज न्यूज एफ. एम्. १०३.६, न्हिथन सुथय ११.००-१२.०० मुनासः
- भक्तपुर एफ. एम्. १०५.४, सोमवारनिसं शनिवारतक बहनी १९.००-१०.३०
- मंगलवार न्हिनय ०४.००-०५.००, बहनी ०९.००-१०.०० बजे
- बुद्धवार सुथय १०.००-११.०० बजे
- बिहिवार सुथय ११.००-११.०० व न्हिनय ०४.०५.०० बजे
- शुक्रवार न्हिनय ०५.००-०६.०० बने
- शनिवार बहनी ०८.००-०९.०० बजे
- नेवाः एफ. एम्. १०६.६, न्हिथन सुथय ०७.००-०९.०० बजे व न्हिनय ०२.००-०५.००

टेलिभिजन-

- इमेज च्यानल टेलिभिजन, न्हिथन सुथय १०.०० बजे व बहनी १०.१५ बजे इमेज समाचार
- आइतवार बहनी ०८.५० व सोमवार सुथय ०८.३० ख्वताबजि
- बिहिवार बहनी ०८.५० बजे समयबजि
- सगरमाथा टेलिभिजन, न्हिथन सन्ध्याइलय ०५.३० बजे सगरमाथा समाचार
- नेपाल वान टेलिभिजन, न्हिथन भिन्थान्हुइ सोमवार बहनी ०६.३० भीगु म्हसीका
- शुक्रवार बहनी ०८.०० बजे व शनिवार न्हिनय ०२.०० लायलामा

एन्टिभी २,

आइतवार न्हिनय् ०४.०० बजे व

सोमवार न्हिनय् १२.०० नेवा: दब्

शुक्रवार बहनी ०९.०० बजे;

शनिवार सुथय् १०.०० बजे व

आइतवार न्हिनय् ०१.३० बजे उलिचिया बाखं थुलिंला

पत्रपत्रिका

दैनिक पत्रिका- सन्ध्या टाइम्स,

साप्ताहिक पत्रिका- ज्वजलपा,

वार्षिक पत्रिका-

ग्वहालि ज्वलं

- अधिकारी, हेमाङ्गराज : समसामयिक नेपाली व्याकरण, भोटाहिटी, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, वि.सं. २०५५ ।
- अमात्य, रेवती व मेमेपिं : विदेशी विद्वान् व नेपालभाषा, साहित्यया मूलुखा, ने.सं. १०९८ ।
- कसा, प्रेमबहादुर : बाणक्य सार संग्रह (नेपालभाषा अर्थसहित), केल मासंगल्ली : च्वसापासा, ने.सं. १०९२ ।
- जोशी, सत्यमोहन : एक सय शब्द/सच्छि खँग्वः, नरदेवी/न्यत, तुंछें, यें/काठमाडौं : नेपालभाषा परिषद्, ने.सं. ११११ ।
- जोशी, सुन्दरकृष्ण : नेपालभाषा क्रियाया अभूत रूप : छगू टिप्पणी, यलधवाखा : नेपालमण्डल घःचा: धुकू नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, ने.सं. ११२१ थिला ।
- तमोट, काशीनाथ : गद्यगुरु पं. निष्ठानन्द वज्राचार्य व वय्कःया ललितविस्तर, चकना साहित्य पाला शंकरदेव क्याम्पस, ने.सं. ११०५ थिलाख्व ४ ।
- " " : चीन-सँय भाषा परिवारय् नेपालभाषा, भाषाविज्ञान परिचय, (ने.सं.११२८:३९-४९)
- " " : नेपालभाषाया विकास प्रक्रिया (तगिं-न्वचुमुना), न्हूगु बानेश्वर यें : मञ्जु प्रकाशन, ने.सं. ११११ चौला/२०४७ चैत/ १९९१ मार्च ।
- " " : नेपाल-सम्बत् छयलादिसँ, असं यें : पासामुना, ने.सं.११००
- " " (सं) : पुत्रपौत्रादिबोधिनी (अमरकोशया नेपालभाषा टीका), भोटाहिटी यें : पासामुना, ने.सं.११०३ न्हलाख्व ।
- तुलाधर, प्रेमशान्ति : नेपालभाषा साहित्यया इतिहास, यें : नेपालभाषा एकेदमि, ने.सं. ११२० ।
- " " : पूर्व प्रचीनकालया नेपालभाषाया भाषिक स्थिति व स्वरूप, नेपालभाषा व ध्वया साहित्य विभागीय गोष्ठी, यल : नेपालभाषा केन्द्रीय शिक्षण विभाग, पाटन संयुक्त क्याम्पस, ने.सं. १११० ।
- " " : पूर्वप्राचीनकालया नेपालभाषाया भाषिक स्थिति व स्वरूप, नेपालभाषा व ध्वया साहित्य विभागीय गोष्ठी, पाटन संयुक्त क्याम्पस, यल : नेपालभाषा केन्द्रीय शिक्षण विभाग, ने.सं. ११०८ ।

- तुलाधर, प्रेमहिरा विक्रम चरित व उक्रिया भाषाय् छपुलु, हःपाः गुथि,
ने.सं.११०५ ।
- तुलाधर, सुगतदास नेपालभाषा शब्द-संग्रह, असन कमलाछी टोल काठमाडौं
? बी. आर. तुलाधर, वि.सं. २०३५ ।
- भिक्षु, सुदर्शन लुमंके बहःपिं व्वति-१, केल मासंगल्ली यें : च्वसापासा,
ने.सं. १०९० ।
- मल्ल, कमलप्रकाश नेपाःगाःया भाषाविज्ञानकथं पुरातत्त्व विवेचना,
सिंकःमिया स्वाने, ने.सं. १०९८,
- महर्जन, जीवन कुमार धान्यवति प्याखनया - छगू अध्ययन, त्रिभुवन
विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
संकाय, नेपालभाषा, स्नातकोत्तर तर्गिं, निगूगु दैं, भिगूगु
पत्र आंशिक पाठ्य परिपूर्ति यायेकथं न्ह्यव्वयागु अभिलेख
सम्पादन, ने.सं. ११२२ ।
- माली, इन्द्र भीगु भाय् : भीगु खँवः, पोखरा : मांभाय् पुचः,
ने.सं. १०९८ ।
- वज्राचार्य, धनवज्र लिच्छविकालका अभिलेख, काठमाडौं नेपाल : एशियाली
अध्ययन संस्थान, वि.सं. २०३० ।
- वज्राचार्य, वज्रमुनी संसारया भाय्खलकय् चीन-सँय् भाय् खलःया थाय्
व नेपालभाषाया बलिसे सहजातीय सम्बन्ध
भाषाविज्ञान परिचय, (ने.सं.११२८ : ३९-४९)
- वज्राचार्य, शान्तहर्ष(सं.) न्यायविकासिनी (मानव न्यायशास्त्र), न्यत तुछें :
नेपालभाषा परिषद्, ने.सं. ११०७ स्वांयापुन्हि ।
- वैद्य, जनकलाल राष्ट्रिय अभिलेखालयस्थित नेपालभाषा/नेवारी
अभिलेख ग्रन्थ, कीर्तिपुर, काठमाडौं : अनुसन्धान
महाशाखा, शिक्षाध्यक्षको कार्यालय, ने.सं. ११०५ ।
- शर्मा, मोहनराज शब्दरचना र वर्णविन्यास वाक्यतत्त्व, अभिव्यक्ति
र पाठहरू, भोटाहिटी काठमाडौं : नवीन प्रकाशन, वि.सं.
२०५६ ।
- शाक्य, सृजना कुशोपदेश नीतिसार छगू अध्ययन, मानविकी तथा
सामाजिक शास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तर्गिं, निगूगु दैं,
भिगूगु पौया आंशिक पाठ्य परिपूर्ति यायेकथं प्रस्तुत
सम्पादन प्रबन्ध, ने.सं. ११२२ ।
- शास्त्री, शुक्रराज नेपालभाषा व्याकरण, (सिकन्दरावाद), ने.सं. १०४८ ।